

**LA DIMENSIÓ SOCIAL DEL MOVIMENT PRISCIL·LIANISTA
EN EL CONTEXT DE L'ANTIGUITAT TARDANA.**

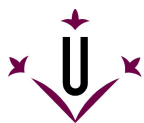
**HERETGIA, LLUITA CONTRA LA INSTITUCIONALITZACIÓ
ECLESIASTICA I CONTESTACIÓ SOCIAL.**

***

Treball de fi de grau

***

Alumne: Mario Aguilar Muñoz
Tutor acadèmic: Dr. Arturo Pérez Almoguera

**Universitat
de Lleida**

Lleida, juny de 2013

**Facultat de Lletres
Departament d'Història**

«En nuestra tradición, los herejes han obtenido el aplauso, ya no la libertad. Tendemos a pensar en ellos en tanto que héroes, atormentados y destruidos por hombres ignorantes y viciosos. Pero es evidente que algunos herejes no eran más que soñadores excéntricos contra los cuales el orden social tenía razón en defenderse. Aun así, supongo que este otro hecho debe de ser más patético e impresionante: que un gran número de herejes eran verdaderos liberadores frustrados y destruidos por hombres incapaces de concebir la libertad»¹.

---

¹ DUNHAM, Barrows. *Héroes y herejes. Antigüedad y Edad Media*. CAMPO, Aurora i MATESANZ, Juan Antonio (Trad.). Barcelona: Seix Barral, 1969. pàg. 23.

RESUM: L'any 385, Priscil·lià i la resta del grup priscil·lianista era condemnat a la ciutat de Trèveris i, fruit de la ingerència determinant de l'usurpador Magne Màxim, es convertia en el primer heretge ajusticiat pel poder secular en nom de l'Església. Els fets de Trèveris, per bé que van significar el final de la disputa entre dos grups amb posicions antagòniques vers les característiques del nou cristianisme institucionalitzat, no van aconseguir acabar amb el priscil·lianisme. El moviment perdurà, especialment a la província de la *Gallaecia*, i Priscil·lià va esdevenir venerat com màrtir. L'Església, mentrestant, es fracturava per culpa de la competència jurisdiccional entre la institució clerical i el poder imperial. Aquest treball intenta ser un estat de la qüestió respecte a la dimensió social d'un moviment que, més enllà de l'eterna discussió entre la seva possible catalogació com a ortodòxia o heterodòxia, intenta contextualitzar el priscil·lianisme en el seu marc històric i els convulsos anys de les transformacions de l'antiguitat tardana.

PARAULES CLAU: Priscil·lià, priscil·lianisme, antiguitat tardana, Imperi Romà, Cristianisme, Magne Màxim, Hispània.

***

ABSTRACT: In 385 d.C, Priscillian and the rest of Priscillianists were condemned in the city of Treveris and due to the determinant insertion of the usurper Magnus Maximus, Priscillian became the first heretic executed by the secular power in the name of the Church. Although the facts of Treveris meant the ending of the disputes between the two groups with opposed positions about the new institutionalized Christianity, they didn't mean the ending of Priscillianism. The movement continued, especially in the province of *Gallaecia*, and Priscillian was worshiped as a martyr. Meanwhile, the Church fractured due to the jurisdictional competence between the clerical institution and the imperial power. This essay intends to be a study of the social dimension of a movement that, besides the eternal discussion between its possible catalogation as an orthodoxy or heterodoxy, tries to contextualise the Priscillianism in its historic framework and the tumultuous years of the transformations of the late antiquity.

KEY WORDS: Priscillian, Priscillianism, Late Antiquity, Roman Empire, Christianity, Magnus Maximus, Hispania.

ÍNDIX

I. INTRODUCCIÓ.....	5
II. EL MARC HISTÒRIC. L'ANTIGUITAT TARDANA I EL PRISCIL·LIANISME.....	7
III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS.....	12
III.I. LA GÈNESIS. L'APARICIÓ DEL PRISCIL·LIANISME.....	12
III.II. EL CONFLICTE. EL CONCILI DE SARAGOSSA I LES SEVES REPERCUSSIONS.....	17
III.III. LA PUGNA FINAL. LA INTERVENCIÓ DEL PODER CIVIL.....	22
III.IV. LA DISCORDIA ECLESIASTICA. EL MOVIMENT DESPRÉS DE PRISCIL·LIÀ.....	29
III.V. ELS SEGLES V I VI. ELS PRISCIL·LIANISMES.....	34
IV. L'EVOLUCIÓ HISTORIOGRÀFICA. LA COMPRESIÓ DEL FENOMEN PRISCIL·LIANISTA.....	39
IV.I. LES PRIMITIVES INTERPRETACIONS. EL POSTPRISCILIANISME I L'HERESIOLOGIA.....	39
IV.II. WÜRZBURG. LA INCORPORACIÓ DE NOVES FONTS D'ESTUDI.....	45
IV.III. LA HISTORIOGRAFIA RECENT. EL PRISCIL·LIANISME EN EL CONTEXT DE L'ANTIGUITAT TARDANA.....	50
IV.IV. L'EPÍSTOLA DE CONSENCI. ELS NOUS REPTES INTERPRETATIUS.....	58
V. CONCLUSIONS. UNA INTERPRETACIÓ SOCIAL DEL PRISCIL·LIANISME.....	65
VI. FONTS I BIBLIOGRAFIA.....	73
VI.I. FONTS.....	73
VI.II. BIBLIOGRAFIA.....	75
VII. ANNEX. EL CORPUS DOCUMENTAL PRISCIL·LIANISTA.....	80

I. INTRODUCCIÓ.

El priscil·lianisme és el tema estrella del cristianisme hispànic antic i, alhora, un dels grans fenòmens de període de l'antiguitat tardana. Ho és, no només per una qüestió de rellevància històrica, que també, sinó especialment per la magna producció historiogràfica que ha desenvolupat. A l'estudi del moviment, s'han aproximat una munió de persones que han proporcionat les més heterogènies interpretacions sobre un debat que encara avui suma nombroses aportacions. Malgrat la moda priscil·lianista entre els cercles especialitzats, desconcerta l'escassa divulgació amb què la matèria compta fora del públic acadèmic. La gran majoria de les persones no han sentit mai a parlar de quelcom relatiu a Priscil·lià o al priscil·lianisme. I això no obstant que Priscil·lià no ha estat absent de la cultura de masses: l'exemple més paradigmàtic i rellevant és el film de Luis Buñuel *La Voie Lactée* (1969), on Priscil·lià era interpretat pel guionista francès Jean-Claude Carrière. Amb tot, aquest desconeixement popular, creiem que no només respon al problema estructural de la ciència històrica, amb dificultats de divulgació en tots els seus àmbits, sinó que necessàriament també ha d'estar provocat per la complexitat de la temàtica i pel reduït interès demostrat en socialitzar el coneixement.

El nostre objectiu radica en fer una lectura comprensible i intel·ligible del priscil·lianisme, així com del conflicte que el va enfrontar a una part de la jerarquia eclesiàstica hispana a finals del segle IV. Dintre de la diversitat de perspectives disponibles, aquest treball intenta abordar la complexa problemàtica priscil·lianista a partir d'una lectura social del moviment. És a dir, el nostre interès és comprovar la seva dimensió social, superant l'eterna i arcaica discussió entre ortodòxia i heterodòxia, i establir possibles connotacions en la lluita contra la institucionalització eclesiàstica i en una forma de contestació social, com proposen alguns treballs científics moderns. Per a nosaltres, el priscil·lianisme no és un moviment aïllat. Doncs es produeix en el marc d'una forta crisi econòmica i social, immers en un procés mitjançant el qual el cristianisme s'instaurava oficialment con a la religió de l'Estat.

L'estudi està realitzat en forma d'estat de la qüestió. Primerament hem considerat oportú realitzar una breu definició de l'etapa històrica on el moviment està inserit. No és atzarós, car considerem indispensable una lectura del priscil·lianisme a partir de l'òptica de l'antiguitat tardana. Segonament, mitjançant les fonts disponibles, s'ha efectuat un relat cronològic del conflicte eclesiàstic i de la perduració del moviment més enllà dels successos de Trèveris.

Hom podrà comprovar que la primera part de la narració és molt més exhaustiva que no pas la realitzada sobre la perduració del moviment. Com s'explicara al seu moment, a la segona meitat del segle V, les fonts és tornen més nombroses i disperses que obliguen, indispensablement, a una simplificació. El tercer element elaborat és una seqüència cronològica vers el tractament historiogràfic del priscil·lianisme. El nostre recorregut està realitzat sobre la base d'un grapat d'obres que tenen per objecte la recopilació historiogràfica. Amb tot, allà on hem pogut i especialment a partir del segle XX, s'ha consultat les obres de referències. Donada l'amplitud documental que versa sobre el priscil·lianisme, és del tot impossible tenir pretensions d'exhaustivitat. Caldrà doncs, fer una obligada selecció d'aquelles obres rellevants, objecte d'informació o interpretació avantguardista que, a grans trets, ens permeten elaborar i establir les dinàmiques de la comprensió i la percepció del moviment en el temps. Finalment, s'ha prescindit de confeccionar unes conclusions clàssiques i, en lloc d'això, confeccionar la nostra pròpia interpretació social, basada en les fonts i la historiografia analitzada al llarg de treball, del moviment priscil·lianista.

***

Abans de concloure la introducció d'aquest treball de fi de grau, volem agrair el suport i ajut del tutor del mateix, el Dr. Arturo Pérez (Universitat de Lleida), així com a el Dr. Santiago Castellanos (Universidad de León) per la seva desinteressada contribució.

II. EL MARC HISTÒRIC. L'ANTIGUITAT TARDANA I EL PRISCIL·LIANISME.

«Al dirigir nuestra mirada al mundo de la Antigüedad tardía nos sentimos aprisionados entre la triste contemplación de vetustas ruinas y la calurosa aclamación de un nuevo nacimiento. Pero lo que nos falta a menudo es percibir cómo era la vida en aquel mundo»².

El priscil·lianisme és un fenomen tardo-antic. Per bé que l'adscripció del conflicte religiós a l'antiguitat tardana ha estat conflictiva i complexa, no hi ha dubte que els fets de Priscil·lià i del grup priscil·lianista participen i responen del mateix conjunt de lentes i radicals transformacions que defineixen aquest període de transició històrica i de greus crisis socials, polítiques i econòmiques. El concepte de l'«*spätantike*»³, popularitzat gràcies a Alois Riegl⁴ i a les precisions d'Henri Pirenne⁵ i Peter Brown⁶, ambiciona trencar amb la periodització tradicional del temps històric i, alhora, afegir una nova etapa que permeti descriure i analitzar més comprensiblement les transformacions de les antigues estructures polítiques, econòmiques, socials i culturals característiques del món romà, i la consolidació d'unes noves sorgides de la pròpia desaparició del poder romà i de la consolidació dels nous poders bàrbars. És a dir, res explica l'artificiosa data de l'estiu de l'any 476, moment en que Odoacre entrà a Ravenna i destituí a Ròmul August, si aquesta no s'analitza com a un procés imparabile que va dura segles i que comprenia múltiples i complexos fonaments.

«[...] el mundo de la Antigüedad tardía (aproximadamente entre el 200 y el 700 d. C.) llegó a ser tan diferente del "clásico", y cómo, a su vez, los rapidísimos cambios de este período decidieron la diversa evolución de Europa, occidental i oriental, y el Próximo Oriente»⁷.

L'antiguitat tardana porta implícitament un vell debat històric: l'obsessió per la decadència. L'any 1984 l'estudiós alemany Alexander Demandt, recopilava 210 causes que diferents historiadors al llarg del temps han proporcionat per explicar el final de L'Imperi Romà⁸. No es

---

2 BROWN, Peter. *El mundo de la Antigüedad tardía. De Marco Aurelio a Mahoma*. PIÑERO, Antonio (Trad.). Madrid: Editorial Gredos, 2012. pàg. 20.

3 L'obra de referència del context historiogràfic de l'antiguitat tardana és: GIARDINA, andrea. «Explosione di tardoantico». A: *Studi Storici. Any 40. N° 1*. Roma: Fondazione Instituto Gramsci, 1999. pàgs. 157 – 180.

4 RIEGL, ALOIS. *Die spätromische Kunstindustrie nach den Funden in Österreich-Ungarn*. Viena: Hof- und Staatsdruckerei, 1901.

5 PIRENNE, Henri. *Mahomet et Charlemagne*. Paris/Brussel·les: Nouvelle Société d'Éditions, 1937. 264 pàgs. Entre les múltiples traduccions a la llengua castellana: PIRENNE, Henri. *Mahoma y Carlomagno*. BENÍTEZ EIROA, Esther (Trad.). Madrid: Alianza Editoral, 2008. 248 pàgs.

6 BROWN, Peter. *The World of Late Antiquity: AD 150-750*. Londres: Thames and Hudson, 1971. 216 pàgs. Amb traducció al castellà ja citada: BROWN, Peter. *El mundo de la Antigüedad tardía [...] op. cit.* 153 pàgs.

7 BROWN, Peter. *El mundo de la Antigüedad tardía [...] op. cit.* pàg. 20.

8 DEMANDT, Alexander. *Der Fall Roms. Die Auflösung des römischen Reiches im Urteil der Nachwelt*.

tracta de trobar la *causa sanctorum*, sinó de l'element determinant que permeti donar coherència al discurs històric⁹. El debat continua viu, segurament pel seu valor emblemàtic de la cultura occidental.

«Late en lo profundo de la psique europea la desazón de que, si la antigua Roma pudo caer, puede hacerlo también la más orgullosa de las civilizaciones actuales»¹⁰.

Les crisis, les transformacions i els instants de canvi són gairebé innats en la realitat històrica, doncs cap civilització ha aconseguit romandre inalterada i immutable per sempre. La qüestió radica en veure com, perquè, en quin moment i en quin grau es produeix aquest fet. L'etern combat entre canvi i continuïtat. Transformació, decadència o caiguda, aquesta és, en definitiva, la gran interrogant científica.

L'Imperi dissenyat política i institucionalment per August va perdurar, gairebé inalterat, fins a finals del segle III. No obstant, quan Dioclecià (284 – 305) va assumir el poder l'any 284, era més que evident que es necessitaven un bon grapat de mesures per solucionar la greu crisi que persistia durant el darrer segle. El segle III s'havia iniciat amb el govern de Septimi Sever (193 – 211), una vegada aquest va aconseguir imposar-se en la guerra civil (193 – 197) mantinguda contra els seus rivals polítics: Julià a Roma, Pescenni Níger a Síria i Clodi Albí a Britània. Sever va inaugurar una nova forma de govern, la denominada monarquia militar, caracteritzada per regnats curts, violents i monopolitzats per l'exercit. De fet, entre Septimi Sever i Dioclecià van desfilar 29 emperadors legítims i 10 usurpadors, una autèntica anarquia militar. La greu crisi institucional, social i política, obligà a Dioclecià a aplicar un paquet de reformes estructurals que aconseguí la supervivència de l'Estat, però el preu pagat va ser molt alt. El nou sistema baix imperial es va transformar de tal manera que segurament hagués estat impossible de ser reconegut per a qualsevol contemporani d'August.

Entre les àmplies mutacions, la més important va ser l'assaig d'un nou sistema de poder. Per tal de donar estabilitat política i acabar amb les usurpacions, l'any 286 Dioclecià va elegir a Maximià com al seu *collega* occidental, iniciant una diarquia; i ja a l'any 293, va nomenar a Galeri i Constanci Clor com a Cèsars, a orient i occident respectivament, i inaugurà la famosa

Munic: Beck, 1984. 694 pàgs.

9 Algunes síntesis: MAZZARINO, Santo. *El fin del mundo antiguo*. CABALLERO, Blanca de (Trad.). Mèxic: UTEHA, 1961. 212 pàgs; FERNÁNDEZ UBIÑA, José. *La crisis del siglo III y el fin del mundo antiguo*. Madrid: AKAL, 1982. 137 pàgs; BRAVO CASTAÑEDA, Gonzalo (Coord.). *La caída del Imperio romano y la génesis de Europa*. Madrid: Editorial Complutense, 2001. 340 pàgs.

10 WARD-PERKINS, Bryan. *La caída de Roma y el fin de la civilización*. CUESTA, Manuel i HERNÁNDEZ DE LA FUENTE, David (Trads.). Madrid: Espasa, 2007. pàg 13.

II. EL MARC HISTÒRIC. L'ANTIGUITAT TARDANA I EL PRISCIL·LIANISME

tetrarquia. Veritablement, tot i que de *facto* la divisió imperial entre la *pars Occidentis* i la *pars Orientis* va intensificar-se amb aquesta mesura, *de iure*, l'oficialitat de la *partitio imperii* no arribà fins a la mort de Teodosi (378 – 395). Altrament, el nou sistema polític no va aconseguir l'estabilitat desitjada i, després de noves guerres civils, Constantí (306 – 337) va aconseguir l'any 324 unificar novament el poder imperial.

Si Dioclecià és el gran reformador de l'aparell polític i administratiu, Constantí, a més de consolidar tota aquesta obra, ho és en el camp religiós. D'acord amb la tradició, l'emperador va convertir-se al cristianisme com a resultat immediat d'un presagi abans de la seva victòria contra Maxenci a la batalla del Pont Milvi. Amb tot, no fou fins a poc abans de la seva mort quan Constantí decidí batejar-se en el nou fenomen religiós Imperial. L'emperador veia en el cristianisme un camí per la legitimació política al promoure un ampli sincretisme com a base de la seva política unificadora. El cristianisme va passar en aquests moments, gràcies als edictes de l'any 313 que establia la llibertat de culte, de ser una religió perseguida i penalitzada a ser tolerada i promoguda per l'emperador. Tanmateix, el cristianisme no havia estat mai un dogma unitari i es trobava fortament dividida entre diverses concepcions doctrinals. Amb la finalitat de la unificació teològica, i la legitimació del títol de *Pontífex Màxim*, Constantí va decidir intervenir i convocar dos concilis: primer el d'Arles (314), pel que es condemnava al donatisme, i més tard el primer concili ecumènic de Nicea (325) que, a més de sentenciar l'arrianisme, va establir una fórmula de fe promoguda pel propi emperador. La situació creà precedent, i s'inicià d'aquesta manera l'estreta vinculació entre poder civil i secular, alhora que es legitimava les posteriors intromissions dels governants als afers religiosos.

Nicea no va imposar unitat i les disputes eclesiàstiques van obligar a celebrar nous concilis al llarg de segle IV. Al mateix temps, l'Església continuava el seu procés d'institucionalització i de consolidació com a gran poder econòmic i social. S'erigeix com al gran propietari de terres, alhora que els seus bisbes guanyen pes i influència en una societat on les personalitats més importants són cristianes. Oficialment l'Imperi encara no era cristià. Malgrat el breu parèntesi del govern de Julià l'Apòstata (361 – 363), el recorregut imparabile del cristianisme aconseguí el seu moment culminant amb Teodosi. L'any 380 va establir, mitjançant l'edecte de Tessalònica, el cristianisme com a religió oficial, a la vegada que apostava per la fe consagrada a Nicea, definia el catolicisme i s'accelerava la legislació contra les altres formes

II. EL MARC HISTÒRIC. L'ANTIGUITAT TARDANA I EL PRISCIL·LIANISME

de cristianisme, consolidant el concepte d'heretgia, i les altres religions no cristianes. Però l'intent d'utilització política, similar al de Constantí, va topiar amb l'oposició d'una de les figures de la més alta jerarquia eclesiàstica: Ambròs de Milà. L'enfrenament constant entre ambdues figures va arribar al seu punt màxim l'any 390. La massacre de Tessalònica va portar a Ambròs a excomunicar a l'emperador, i només després de la penitència com a un pecador públic, desposseït de la vestimenta imperial, i la prostració d'avant Ambròs, va obtenir el perdo. Un bisbe tenia al seus peus a l'emperador, havia nascut l'Imperi Cristià. El buit de poder va ser aprofitat per l'Església, que no va trigar en presentar-se com a la vertadera heretera del poder imperial.

II. EL MARC HISTÒRIC. L'ANTIGUITAT TARDANA I EL PRISCIL·LIANISME

CRONOLOGIA DE L'ANTIGUITAT TARDANA

- [284] Proclamació de Dioclecià com a emperador.
- [286] Maximià nomenat august, inici de la diarquia
- [293] Instauració de la tetrarquia.
- [304] Nou edicte de persecució contra els cristians.
- [305] Abdicació dels emperadors Dioclecià i Maximià, relleu en Galeri i Constanci Clor.
- [306] Mort de Constanci Clor i proclamació del seu fill, Constantí, com emperador; paral·lelament, proclamació de Maxenci, fill de Maximià, també com a emperador.
- [312] Victòria de Constantí sobre Maxenci a la batalla del Pont Milvi.
- [313] Edicte de Milà, llibertat de culte.
- [314] Concili d'Arles, condemna als donatistes.
- [324] Constantí únic emperador.
- [325] Concili de Nicea, primer concili ecumènic.
- [330] *Constantinopolis* és elegida oficialment com a nova capital de l'Imperi.
- [337] Mort de Constantí I. El govern imperial és reparteix entre els seus fills.
- [340] Mort de Constantí II en mans de les tropes del seu germà Constant.
- [350] Usurpació de Magnenci a la Gàl·lia i eliminació de l'emperador Constant.
- [353] Imposició de Constanci II sobre Magnenci i recuperació de la unitat imperial.
- [360] El Cèsar Julià és proclamat nou emperador d'occident per aclamació de l'exèrcit a la Gàl·lia.
- [361] Enfrenament entre Constanci II i Julià, mort del primer. Julià resta com a únic emperador.
- [363] Mort de Julià l'Apòstata, el succeïx Jovià.
- [364] Mort de l'emperador Jovià. Valentinià I és elegit nou emperador i designa al seu germà Valent com a coregent al orient.
- [374] Inici del bisbat d'Ambròs a Milà.
- [375] Mort de Valentinià I. Els seus fills Gracià i Valentinià II assumeixen el poder a occident.
- [378] Batalla d'Adrianòpolis. Mort de l'emperador Valent.
- [379] Proclamació de Teodosi com a nou emperador d'orient.
- [380] Edicte de Tessalònica, decretat per Teodosi, pel qual el cristianisme passa a ser la religió oficial de l'Imperi Romà.
- [381] Concili de Constantinoble, segon concili ecumènic. Es confirma el Credo de Nicea.
- [383] Usurpació de Magne Màxim i mort de Gracià.
- [388] Victòria de Teodosi sobre Màxim.
- [390] Incendi de la sinagoga de *Callinicum*, massacre de Tessalònica i enfrontament entre Ambròs de Milà i Teodosi.
- [392] Prohibició definitiva dels cultes pagans.
- [395] Mort de Teodosi. *Partitio Imperii* entre els seus fills Arcadi, al orient, i Honori a l'occident.

III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS.

«Mucho se ha escrito sobre el tema, y raramente sin pasión. Parece increíble que unos mismos hechos puedan ser interpretados de maneras no sólo tan distintas, sino tan contradictorias, y que los mismos testimonios sean tan diversamente estimados por quienes pretenden examinarlos solamente con ecuaníme objetividad de la crítica histórica»¹¹.

III.I. LA GÈNESIS. L'APARICIÓ DEL PRISCIL·LIANISME.

L'anàlisi del moviment priscil·lianista, com qualsevol altra problemàtica del món antic, està fortament determinada per la quantitat i la qualitat de les fonts disponibles. La tradicional vinculació a les fonts literàries és encara més insalvable, atès els escassos elements d'informació que proporciona el camp de l'arqueologia per a l'estudi priscil·lianista¹². A més, per bé que són identificades un bon grapat de referències al moviment en textos de l'època, aquestes continuen essent reduïdes, contradictòries, inexactes i subjectives. Representen, en línies generals, ambdues postures en litigi, enfrontades al subscriure una imatge heterodoxa o apologètica del grup. Tot això ha obligat als historiadors i les historiadores a centrar l'anàlisi del moviment, sobretot en el denominat primer priscil·lianisme, vers les escasses obres que proporcionen notícies directes de qualitat. A saber, les procurades per Sulpici Sever i pels *Tractatus*.

L'obra de Sulpici Sever és l'única narració unitària i contínua conservada del conflicte priscil·lianista. Principalment compreses al llibre segon de l'ambiciosa *Chronica*, finalitzada l'any 404 amb la descripció del moviment, però també de forma menor amb les referències a la *Vita Martini Turonensis* i al *Dialogui III*, creacions de l'any 397 i 404 respectivament. La concepció sulpiciana del moviment és clarament heterodoxa i inculpatòria i amb greus deficiències d'objectivitat provocades per una marcada relació amb l'obra sal·lustiana¹³, per

---

11 SOTOMAYOR MURO, Manuel. «El priscilianismo. Cap. VII». A: GARCÍA VILLOSLADA, Ricardo (Dir.). *Historia de la Iglesia en España. La Iglesia romana y visigoda (siglos I – VIII). Vol. I*. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1979. pàg. 234.

12 La recerca d'informació del moviment priscil·lianista a partir de la disciplina arqueològica és, a dia d'avui, encara un camp escassament investigat. Altrament, vers aquesta mateixa problemàtica cal destacar un article recent: PIAY AUGUSTO, Diego. «Arqueología y priscilianismo». A: *Hispania Antiqua. N° 35*. Valladolid: Universidad de Valladolid, 2011. pàgs. 271 – 300. És una bona recopilació d'aquells elements de la cultura material que poden associar-se amb el priscil·lianisme, com ara certs objectes singulars o la identificació de determinades vil·les amb referències contingudes a les fonts. Piay a més, reivindica la necessitat, alhora que estableix les bases i les dificultats, d'elaborar una «arqueología del priscilianismo».

13 Sulpici Sever es nodreix dels conceptes morals i polítics de Sal·lusti per expressar la condemna en relació amb el comportament del col·lectiu episcopal del seu temps, assimilant la *discordia episcoparum* dels seus

III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS

influències de la literatura anatherètica¹⁴ i sobretot, per la seva condició de biògraf de Sant Martí de Tours, element involucrat al conflicte i principal font per a l'autor¹⁵. Simultàniament, es disposa de les onze obres conegudes com a *Tractatus* que, tot i tenir una estructura i temàtica diversa, són obres clarament apologetiques i exculpatòries i per tant, part implicada en la col·lisió. La falta de referència del seu creador ha propiciat un ampli debat respecte a la possibilitat de l'atribució, completa o parcialment, a Priscil·lià o algun altre membre del cercle priscil·lianista¹⁶. Dels onze manuscrits, els tres primers contenen les descripcions més substancials: el *Liber apologeticus*, el *Liber ad Damasum* i el *Liber de fide et de apocryphis*.

Queda clar des d'un principi la confusió i la vaguetat informativa a la que les fonts sotmeten la investigació històrica. Les notícies vers els orígens del moviment són marcadament imprecises, però en canvi, els autors semblen tenir un més marcat interès en relatar la procedència doctrinal del moviment. Sulpici Sever comença contundentment amb una clara condemna per gnosticisme al grup sense aportar cap dada cronològica ni geogràfica per determinar l'aparició¹⁷. No cal oblidar que Sever escriu una vegada el moviment ja ha estat condemnat, fet que provoca una clara mostra apriorística del relat. Superada aquesta breu introducció, l'aquità dedica els seus esforços a aclarir la filiació doctrinal del moviment: l'heretgia hauria estat introduïda a Hispània per Marc que, originari de la ciutat de Menfis a Egipte, tenia com a deixebles a la noble Àgape i al rector Elpidi¹⁸; ambdós haurien instruït a

---

dies, amb la *discordia civilis* de la república tardana. [FONTAINE, Jacques. «L'affaire priscillien ou l'ère des nouveaux Catilina: observations sur le "sallustianisme" de sulpice sévère». A: *Classica i Iberica. A Festschrift en honor del reverend Joseph M. F. Marique*. Worcester: PT Brannan SJ, 1975. pàgs. 355 – 392. citat A: ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. «La disputa priscilianista». A: TEJA, Ramón (Ed.). *La Hispania del siglo IV. Administración, economía, sociedad, cristianización*. Bari: Edipuglia, 2002. pàgs. 205 – 230].

14 NUÑEZ GARCÍA, Óscar. *Prisciliano, priscilianismos y competencia religiosa en la antigüedad. Del ideal evangélico a la herejía galaica. Anejo de Veleia. Series Minor. N°29*. Vitoria – Gasteiz: Euskal Herriko Unibersitatea, 2011. pàg. 34.

15 Nascut amb seguretat l'any 363 i membre de la *nobilis* d'Aquitània, va dedicar-se al camp judicial fins a l'any 395, moment en què al morí la seva esposa decideix consagrar-se a la vida religiosa, renunciar als seus bens i convertir-se al ascetisme. A partir d'aquí iniciarà la carrera d'historiador eclesiàstic, especialment rellevant i condicionada per esdevenir el biògraf de Sant Martí de Tours. Una aproximació més exhaustiva pot trobar-se a: FONTAINE, Jacques. «L'affaire priscillien ou l'ère des nouveaux Catilina [...]». *op. cit.*; i ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. *Iglesia y Estado en el certamen priscilianista. Causa ecclesiae y iudicium publicum*. Zaragoza: Departamento de Ciencias de la Antigüedad, 1988. pàgs. 114 – 147.

16 La bibliografia és extensa. Una de les millors aproximacions: ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. *Iglesia y Estado en el certamen priscilianista [...]*. *op. cit.* pàgs 57 – 113. Altrament, el debat historiogràfic respecte a l'autoria dels textos serà novament tractat al capítol IV.

17 «[...] por primera vez se descubrió en las Hispanias aquella infame herejía de los gnósticos, execrable superstición oculta en el más inaccesible de los secretos». [Sulpici Sever. *Chronica. Liber II*. 46,1. Consultat a: Sulpicio Severo. *Obras completas*. CODONER, Carmen (Trad.). Madrid: Editorial Tecnos, 1987. pàgs. 125 – 133].

18 «la introdujo en las Hispanias Marco, procedente de Egipto, originario de Menfis. Discipulos suyos fueron

III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS

Priscil·lià¹⁹. És important observar des d'un principi el retrat personalista del moviment que efectua Sever i el qual difícilment correspon amb la realitat, almenys per aquesta primera part de la disputa. De forma similar, Jeroni d'Estridó relaciona Priscil·lià només amb Agape i el connecta amb altres casos de proselitisme femení²⁰ i Isidor de Sevilla el fa deixeble de Marc de Menfis que és alumne de Mani²¹. La connexió amb altres moviments gnòstics orientals sembla una narració dubtosa i força estereotipada. Tot i que tradicionalment les dos darreres fonts han comptat amb poc valor per ser indirectes i estar influenciades per les opinions de l'aquità, existeix un element que crea conflicte: Isidor de Sevilla reconeix recolzar les seves informacions en l'*Apologeticum*²² suposadament creat per Itaci amb l'objectiu d'acusar al grup. La declaració possibilita el dubte d'una doble font que, sense connexió entre si, relataria un visió similar i per tant, augmentaria la seva certitud.

En relació als orígens del moviment, es disposa de poques evidències directes per superar la foscor. La referència biogràfica més importat és la minúscula i subjectiva semblança que de Priscil·lià efectua Sulpici Sever. Així, Priscil·lià seria descendent d'una rica família de l'aristocràcia hispana, un *nobilis* que comptava amb valuoses aptituds intel·lectuals però que, segons el judici de l'autor, van ser empleades en empreses errònies²³. L'esbós descriu característiques i actituds de forta naturalesa ascètica²⁴, la pràctica de la màgia i una extraordinària capacitat persuasiva i de lideratge entre els joves nobles, les capes socials més baixes²⁵ i especialment, sobre la població femenina²⁶. Tanmateix, a la narració de Sulpici

---

una tal Agape, mujer de una cierta clase, y el rector Helpidio». [Ibidem. 46,2].

19 «De ellos recibió instrucción Prisciliano [...]». [Ibidem. 46,3].

20 «[...] in Hispania Agape Elpidium, mulier uirum, caecum caeca duxit in foueam successoremque sui Priscillianum [...]». [Jeroni d'Estridó. *Epistula ad Ctesiphontem. Ep. 133. 3,4*. Consultat a: EUSEBII HIERONYMI. *Sancti Eusebii Hieronymi Epistulae. Corpus Scriptorum Ecclesiastorum Latinorum (CSEL)*. N° 56. Isidorus Hilberg (Ed.). París: Academiae Litterarum Caesaerae Vindobonensis, 1996. pàgs. 247 – 249].

21 «[...] ostendens, Marcum quemdam Menpheticum, magiae scientissimum, discipulum fuisse Manis et Priscilliani magistrum [...]». [Isidor de Sevilla. *De viris illustribus. II*. Consultat a: ISIDORO DE SEVILLA. *El –De viris illustribus– de Isidoro de Sevilla*. CODONER, Carmen (Trad.). Salamanca: Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC) – Instituto Antonio de Nebrija, 1964. pàg. 135].

22 «[...] scripsit quemdam librum sub apologetici specie [...]». [Ibidem].

23 «[...] Prisciliano, de familia conocida, enormemente rico, agudo, inquieto, elocuente, culto y erudito, con extraordinaria disposición para el diálogo y la discusión, feliz sin duda si no hubiera degradado su extraordinaria inteligencia entregándose a intereses despreciables». [Sulpici Sever. *Chronica. Liber II*. 46,3].

24 «[...] podían verse en él muy buenas cualidades interiores y físicas. Podía mantenerse despierto largo tiempo, soportar el hambre y la sed, poco ávido de bienes, expresamente parco en su uso». [Ibidem. 46,4].

25 «[...] incluso se cree que desde su juventud practicó la magia [...] su capacidad de persuasión y sus cualidades de captación, atrajo a compartirla a muchos jóvenes nobles y a muchos hombres del pueblo». [Ibidem. 46,5].

26 «[...] las mujeres, ávidas de novedad, indecisas en la fe y con curiosidad por todo, aflúan a él en masa; pues

III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS

Sever hi manca alguna notícia per a poder localitzar geogràficament i temporalment al moviment. Pel que fa a la primera incògnita, Pròsper d'Aquitània situa a Priscil·lià com a originari de la província de la *Gallaecia*²⁷, però cal advertir del escàs valor documental de l'*Epistoma chronicorum*, ja de l'any 455 i fortament influenciada per altres autors i per la difusió en aquesta província del moviment després dels successos de Trèveris. Amb relació a la seqüència cronològica, la primera referència al moviment apareix a l'obra *Diuersarum haereseorum liber* de Filastre de Bresia, escrita entre el 380 i el 390. Tot i no esmentar directament als priscil·lianistes, és evident que es refereix al moviment quan sentència un grup a Hispània, la Gàl·lia i Aquitània per ascetisme, gnosticisme i maniqueïsmes²⁸.

Sigui com sigui, les idees priscil·lianistes van obtenir una àmplia difusió per Hispània, tenint en els bisbes Instanci i Salvià dos de les seves personalitats més importants²⁹. La propagació creà recels i antipatia entre alguns membres de la jerarquia eclesiàstica hispana fins al punt que, quan el bisbe Higini de Còrdova va descobrir-la per una qüestió de proximitat, informà dels fets a Hidaci, bisbe de Mèrida, en aquells moments capital de la *Dioecesis Hispaniarum*³⁰. Acte seguit, Hidaci hauria actuat immediatament de forma abrupta i amb hostilitat front el grup, fet que aïrà la disputa i augmentà la desavinença entre ambdós sectors³¹. El relat de Sulpici Sever incita a dubtes. Malgrat no haver certesa en les raons que empenyen a la desigual actuació, a Higini a no actuar en persona contra el grup i a Hidaci a fer-ho de forma ràpida i contundent, el pretext de la proximitat geogràfica i de la competència eclesiàstica podria aportar llum.

La disputa originada va provocar la celebració d'un concili a Saragossa per intentar

---

haciendo gala de humildad en su aspecto y presencia había logrado respeto y veneración entre todo el mundo». [Ibidem. 46,6].

27 «*Ea tempestate Priscillianus episcopus de Callaecia ex Manicheorum et gnosticorum dogmate heresim nominis sui condit*». [Pròsper d'Aquitània. *Epistoma chronicorum*. 1171. Consultat a: MOMMSEN, Theodor. *Monumenta Germaniae Historica. Auctores antiquissimi* 9. Berlin: Societas Aperiendis Fontibus, 1892, pàgs. 460 i 462].

28 «*Sunt in Galliis, et Hispaniis, et Aquitania veluti abstinentes, qui et Gnosticorum, et Manichaeorum particulam perniciosissimam aequae sequenter eademque non dubitant praedicare [...]*». [Filastre de Bresia. *Diuersarum haereseorum liber*. 84. Consultat a: MIGNE, Jacques Paul. *Patrologiae Cursus Completus. Patrologia latina. Vol. 12*. París: Ecclesiasticae Ramos editore, 1845. pàgs. 1111 – 1302].

29 «*[...] la gangrena de esta herejía se había apoderado de la mayor parte de Hispania; incluso algunos obispos indeseables, entre ellos Instancio y Salviano, no sólo habían acogido a Prisciliano de común acuerdo, sino bajo el aspecto de una especie de conspiración*». [Sulpici Sever. *Chronica. Liber II*. 46,7].

30 «*Hasta que Hygino, obispo de Córdoba, que vivía cerca, relató lo descubierto a Hydacio, obispo de Mérida*». [Ibidem. 46,8].

31 «*El, sin moderación ninguna, hostigando a Instancio y sus compañeros más de lo conveniente, prendió la llama de un incendio en sus comienzos logrando más bien exasperar a los malvados que controlarlos*». [Ibidem. 46,9].

III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS

solucionar el litigi³². Abans però, si hom pretén esbrinar les causes del primogènit enfrenament, novament s'ensopega amb l'opacitat de les fonts. De forma ambigua i sense cap tipus de detall, Sulpici Sever al·ludeix a esbiaixades actituds herètiques i el *Liber ad Damasum* a dissensions³³ entre un grup de bisbes i laics i determinats membres de la jerarquia religiosa. De forma indirecta i en virtut de les fonts, gran responsabilitat ha de tenir la utilització de la literatura apòcrifa, com a font de coneixement, de la que fa gala el grup priscil·lianista al *Liber de fide et de apocryphis* i al *Liber Apologeticus*. Més enllà d'aquest fet, la lectura d'aquests dos textos, especialment el *Liber de fide et de apocryphis*, també permet intuir descripcions de pràctiques pròpies del mode de vida ascètic. Cal ser prudent en aquesta afirmació, el grup no es defineix en cap moment com a asceta i per tant, podria tractar-se únicament de certes connexions i actituds permeses i tolerades per la jerarquia. Un altre element de conflicte podria esdevenir a causa de les discrepàncies entorn a la concepció de la vida i l'estructura jeràrquica adoptada. Els priscil·lianistes, com expressa el *Liber ad Damasum*, són partidaris que la dignitat episcopal sigui adquirida mitjançant una elecció popular i de caràcter no definitiu³⁴, fet que ensopegaria amb el procés conjuntural que atorgava, en aquella època, el monopoli de l'elecció dels bisbes a la cúria eclesiàstica en detriment de la comunitat.

Molt s'ha especulat sobre el moment de redacció i la finalitat d'ambdós textos. El *Liber de fide et de apocryphis* sembla ser creat expressament com a resposta a les acusacions i la denúncia d'Higini i, per tant, seria anterior al concili de Saragossa³⁵. Tot i els dubtes cronològics, és innegable que la finalitat és demostrar l'ortodòxia de la lectura dels llibres extracànònics donada la idoneïtat com a mitjà de coneixement³⁶ i la capacitat del grup per a la

32 «[...] *tras muchos debates entre ellos que no merecen la pena ser recordados, se reúne un sínodo en Zaragoza [...]*». [*Ibidem*. 47,1].

33 «[...] *de repente surgieron disensiones, bien por una refutación necesaria, bien por el régimen de la vida, o por el poder de los últimos tiempos, nosotros, que deseamos la caridad y la paz de Dios, aunque confiábamos en conciencia, temíamos, no obstante, que, como ha sucedido, la tensión de los ánimos llevase a algo que la paz eclesiástica no soportara*». [*Tractatus. II. Liber ad Damasum*. Consultat a: PRISCILIANO. *Tratados y Cánones. Biblioteca de visionarios, heterodoxos y marginados*. SEGURA RAMOS, Bartolomé (Trad.). Madrid: Editoria Nacional, 1974. pàgs. 53 – 61].

34 «[...] *el sacerdote que lo mereció cuando era laico, puede ser depuesto [...]*». [*Ibidem*].

35 Aquesta cronologia és defensada per la historiadora María Victoria Escribano [ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. *Iglesia y Estado en el certamen priscilianista [...]*. *op. cit.* pàgs. 98 – 110]. Tanmateix, altres autors tenen visions diferents: per a Friedrich Paret i Aimé Puech es posterior al concili saragossà; Ernest Ch. Babut el situa entre l'any 383 i 384; i Benedikt Vollmann creu que és redacta després de la tornada de Milà. [ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. «La disputa priscilianista». *op. cit.* pàg. 211].

36 «[...] *No dudo de que alguno de los que aman más las calumnias que la fe, ha de decir: ¡no busques nada más allá!, basta con que leas lo que está escrito en el canon. A estas palabras fácilmente daría mi*

III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS

seva ensenyança³⁷. El segon, el *Liber Apologeticus*, és clarament una *professio fidei* davant els sacerdots per demostrar la innocència de les acusacions que sobre d'ells s'havien projectat³⁸. Ara bé, no hi ha acord en si aquest estaria presentat al concili de Saragossa o, si per contra, hauria estat redactat amb motiu d'un concili posterior³⁹.

III.II. EL CONFLICTE. EL CONCILI DE SARAGOSSA I LES SEVES REPERCUSSIONS.

Per bé que Saragossa és el primer escenari conegut del conflicte, la cronologia del sínode és també dubtosa al no precisar les actes l'any concret de celebració. Tot i que tradicionalment s'ha acceptat l'any 380 com a data més probable, no hi falten altres interpretacions que el situen els anys 378 o 379⁴⁰. Al concili I de Saragossa participen dotze bisbes⁴¹, la procedència

---

asentimiento, a tenor con el carácter de la naturaleza humana, que busca el ocio más que el trabajo [...]. [Tractatus. III. Liber de fide et de apocryphis. Consultat a: PRISCILIANO. *Tratados y Cánones [...]*. op. cit. pàgs. 63 – 74].

- 37 «[...] no rechazo ni me opongo a que no se confie esto a los oídos ignorantes para evitar que puesto que la mayor parte ha sido falsificada por los herejes caigan en la fosa de la falsedad herética mientras con el nombre de los profetas buscan el divino fruto en las palabras de los santos y no entienden plenamente la enseñanza del sermón apostólico [...]. [Ibidem].
- 38 «Y por tanto, beatísimos sacerdotes, si consideráis que he dado satisfacción a Dios y a vosotros, una vez condenadas la herejías y los dogmas, y dado paso libre a la afirmación de la fe, absolvednos, dando testimonio a la verdad, del odio de la denigración malévola; comunicadlo a vuestros hermanos y curad las vejaciones de las palabras de los maldicientes [...]». [Tractatus. I. Liber Apologeticus. Consultat a: PRISCILIANO. *Tratados y Cánones [...]*. op. cit. pàgs. 35 – 51].
- 39 Entre els que defensen que el text està adreçat al concili de Saragossa destaquen Henry Chadwick i María Victoria Escribano. El primer considera que l'expressió «*hermanos vuestros*» del final del relat demostra que el redactor és laic, fet que s'ajusta a la condició que Priscil·lià tenia en aquells moments [CHADWICK, Henry. *Prisciliano de avila. Ocultismo y poderes carismáticos en la Iglesia primitiva*. LÓPEZ MUÑOZ, José Luis (Trad.). Madrid: Espasa-Calpe, 1978. pàgs. 72 – 77]. Escribano defensa que l'acusació de maniqueisme i màgia va ser expressada abans del concili, com a resposta, el grup creà aquest text per a ser llegit a la reunió [ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. *Iglesia y Estado en el certamen priscilianista [...]*. op. cit. pàg. 84 – 85]. Contràriament, Germain Morin [MORIN, Germain. «Pro Instancio. Contre l'attribution à Priscillien des opuscules du manuscrit de Würzburg». A: *Revue Bénédictine*. N° 30. Bèlgica: Abbaye de Maredsous, 1913. pàgs. 153 – 173. Citat a: NÚÑEZ GARCÍA, Óscar. *Prisciliano, priscilianismos y competencia religiosa en la antigüedad [...]*. op. cit. pàg. 49], José María Ramos Loscertales [RAMOS, LOSCERTALES, José María. *Prisciliano: gesta rerum*. Salamanca: Universidad de Salamanca, 1952. pàgs. 112 – 117] o Benedikt Vollmann [VOLLMANN, Benedikt. *Studien zum Priscillianismus. Die Forschung, die Quellen, der fünfzehnte Brief Papst Leos des Grossen*. St. Ottilien: Verlag der Erzabtei, 1965. pàgs. 557 – 558. Citat a: *Ibidem*] consideren que el text és posterior. Acceptar aquesta idea entra en clar conflicte amb el que argumenta el *Liber ad Damasum* respecte a la no acusació i convit a Saragossa.
- 40 ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. «Magia, maniqueísmo y cristianismo: el concilio I de Caesaraugusta (ca. 379)». A: *I Concili della cristianità occidentale: Secoli III – V. (XXX Incontro di studiosi dell'antichità cristiana. Roma, 3-5 maggio 2001)*. Roma: Institutum patristicum Augustinianum, 2002. pàgs. 42 – 43. Citat a: ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. «La disputa priscilianista». op. cit. pàg. 212.
- 41 «Reuniéndose en la sacristía de Zaragoza los obispos Fitadio, Delfin, Eutiquio, Ampelio, Auxencio, Lucio, Itacio, Esplendonio, Valerio, Simposio, Carterio e Hidacio [...]». [Actes del concili I de Saragossa. Prefaci. Consultat a: VIVES, José (Ed.). *Concilios visigóticos e hispano-romanos*. Barcelona - Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC) - Instituto Enrique Flórez, 1963. pàgs. 16 – 18].

III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS

geogràficament dels qual està identificada en la majoria de casos: Febadi d'Agen i Delfi de Bordeus són els bisbes aquitans dels que alerta Sulpici Sever⁴²; Hidaci de Mèrida i Itaci d'Ossonoba (actual Faro), ambos de la província de la *Lusitania*; Sinfosi d'Astorga i Carteri procedents de la *Gallaecia*, tot i que d'aquest últim no es coneix la seu concreta; Augenti de Toledo de la *Carthaginensis*; Valeri, podria tractar-se del bisbe amfitrió i del representant de la *Tarraconensis*; dels casos de Luci, Eutiqui, Ampeli i Esplendoni no es coneix l'origen. L'àmplia extensió geogràfica en la procedència dels prelats, fins i tot més enllà de la *Dioecesis Hispaniarum*, planteja la incertesa vers la causa que els empeny a acudir al concili. És a dir, si la participació és un reflex de l'expansió de la doctrina priscil·lianista o si només respon a una representació geogràfica i provincial uniforme. A més, es desconeix igualment si l'elecció de Saragossa, com al lloc de celebració de la reunió, guarda alguna relació amb la difusió del moviment o si tan sols és una tria purament circumstancial.

Les absències al concili saragossà plantegen tantes o més incògnites. Entre els assistents hi falten dos actors principals en aquest conflicte: Higini i els membres del grup priscil·lianista. El primer no només no participà a Saragossa, sinó que a més, tot i ser el primer a denunciar al grup, va ser condemnat en la reunió per participar en el moviment segons Sever⁴³. La narració ve a sumar l'enèsim enigma en al paper jugat per Higini en tot l'afer. La versió del *Liber ad Damasum* confirma l'acusació, però posteriorment i producte de la folia d'Hidaci⁴⁴. La condemna únicament cobra sentit si és relacionada amb el paper mediador que l'atribueix la font, juntament amb Sinfosi, i que hauria provocat l'enfrenament entre Hidaci i Higini abans de Saragossa i l'acusació del primer aprofitant l'absència del segon. La no presència de cap membre del grup priscil·lianista desperta altres dubtes. Sulpici Sever la justifica a partir de la voluntat pròpia del grup⁴⁵, per contra, el *Liber ad Damasum* exposa que no van assistir per la falta de necessitat al no ser acusats ni convidats⁴⁶. De creure el *Liber ad Damasum*, si el grup no tenia necessitat d'assistir al concili, caldria posar en dubte l'objectiu principal del concili: tractar la suposada desviació priscil·lianista. Ara bé, podria ser que, tot i que inicialment no estava previst, la problemàtica es presentés per sorpresa per Hidaci una vegada els conciliats

42 «[...] también estuvieron presentes obispos aquitanos». [Sulpici Sever. *Chronica. Liber II.* 47,1].

43 «[...] excomulgar a Hygino que, aunque el primero en perseguir abiertamente a los heréticos, más tarde vergonzosamente pervertido los había acogido en comunión». [Ibidem. 47, 3].

44 «[...] llamando hereje junto con nosotros hasta a Higino [...]». [Tractatus. II. *Liber ad Damasum*].

45 «Pero los heréticos no se atrevieron a presentarse a juicio [...]». [Sulpici Sever. *Chronica. Liber II.* 47,2].

46 «[...] nadie entre nosotros fue tenido por reo, nadie fue acusado, nadie fue convicto ni condenado [...] nadie tuvo, no diré necesidad de presentarse, sino ni siquiera invitación». [Tractatus. II. *Liber ad Damasum*].

ja estaven reunits. La hipòtesis s'adscriu perfectament a la narració del *Liber ad Damasum* quan admet que Hidaci presentà un text d'acusació al grup⁴⁷.

La condemna al grup és el veritable moll de l'os de qualsevol valoració del sínode. Conforme a Sulpici Sever, la sentència es va produir sobre dos bisbes, Instanci i Salvià, i dos laics, Elpidi i Priscil·lià⁴⁸. El *Liber ad Damasum* mostra un altra visió i s'aferra en repetir que no va existir condemna sobre cap membre del grup, especialment gràcies a una suposada carta del Papa Damas que impedia dictar sentència sobre persones no presents⁴⁹. La tercera font en discòrdia, les actes del concili, no aporta gran llum a la discussió. És cert que el grup priscil·lianista no és esmentat ni una sola vegada a l'acta conciliar, però al llarg dels vuit cànons es desprèn una clara condemna i regulació d'actituds relacionades amb la vida ascètica i la disciplina jeràrquica i on s'ha volgut veure una condemna implícita a les pràctiques del grup. Els cànons regulen i prohibeixen l'assistència de dones a la lectura de la Bíblia a casa d'homes sense parentesc (cànon I)⁵⁰; el dejuni dominical, l'absència a l'església en temps de la Quaresma i l'apartament en celes i retirades a la muntanya (cànon II)⁵¹; el no consum immediat de l'eucaristia (cànon III)⁵²; l'absència a l'església durant l'epifania i caminar descalç (cànon IV)⁵³; l'admissió a la diòcesis a algun bisbe que prèviament havia estat apartat de l'Església en un altra diòcesis (cànon V)⁵⁴; l'abandonament dels clergues de les seves funcions per a fer-se monjos (cànon VI)⁵⁵; falses atribucions del títol de «mestre» (cànon VII)⁵⁶; i la

47 «*Idacio presentó allí no sé qué commonitorium que señalaba las reglas, por así decirlo, de conducirse en la vida*». [Ibidem].

48 «[...] *se dicta sentencia en rebeldía y se condena a Instancio y Salviano obispos, a Helpidio y Prisciliano laicos [...]*». [Sulpici Sever. *Chronica. Liber II. 47,2*].

49 «*En él no fue censurado, entre sus reglas, ninguno de nosotros, especialmente gracias a una carta tuya, que prevaleció frente a los malvados, en la cual encarecías de acuerdo con los preceptos evangélicos que no se tomase providencia alguna contra quienes estuviesen ausentes y no fuesen oídos*». [Tractatus. II. *Liber ad Damasum*].

50 «[...] *Que todas las mujeres de la Iglesia católica y bautizadas no asistan a las lecciones y reuniones de otros hombres que no sean sus maridos [...]*». [Actes del concili I de Saragossa. Cànon I].

51 «[...] *Nadie ayune en domingo en atención al día o por persuasión de otro, o por superstición, y en Cuaresma no falte a la iglesia. . Ni se escondan en lo más apartado de su casa o de los montes [...]*». [Ibidem. Cànon II].

52 «[...] *Si se probare que alguno no consumió en la iglesia la gracia de la Eucaristía que allí recibió, sea anatematizado para siempre [...]*». [Ibidem. Cànon III].

53 «[...] *En los veintiún días que hay entre el 17 de diciembre hasta la Epifanía que es el 6 de enero, no se ausente nadie de la iglesia durante todo el día [...] ni ande descalzo [...]*». [Ibidem. Cànon IV].

54 «[...] *Aquellos que por medida disciplinar o por sentencia de su obispo han sido separados de la Iglesia, no sean recibidos por otros obispos [...]*». [Ibidem. Cànon V].

55 «[...] *si algún clérigo, por una supuesta vanidad o sultura, abandonase espontáneamente su oficio y quisiere parecer como más abservante de la ley siendo monje que clérigo, debe ser expulsado de la Iglesia [...]*». [Ibidem. Cànon VI].

56 «[...] *Que ninguno se atribuya el título de doctor, fuera de aquellas personas a quienes fuere conferido,*

utilització del vel en les verges (cànon VIII)⁵⁷.

Recapitulant, no hi ha dubte que al concili I de Saragossa el priscil·lianisme va ser un element tractat. Hi ha un element que ho acaba de confirmar: la professió de fe del bisbe Sinfosi d'Astorga adjunta a les actes del concili de Toledo de l'any 400. Les actes informen del abandonament de les sessions de Sinfosi per no haver-se de pronunciar en contra del grup, tot i que finalment signarà els canons saragossans⁵⁸. L'absència de Sinfosi explicaria també el desconeixement del grup, doncs va ser ell, com afirma el *Liber ad Damasum*, qui informà al grup del que s'havia parlat al sínode⁵⁹. Davant del consell negatiu de Damas a dictar sentència en *absentia*, sembla com si els prelats conciliats haguessin optat per, en contra de condemnar nominalment o com a col·lectiu, dictessin en el seu defecte prohibicions i regulacions vers algunes practiques ascètiques efectuades pel grup priscil·lianista sota l'amenaça d'excomunió. Ara bé, no es pot assegurar si tots els canons són un reflex de la praxis priscil·lianista o, si per contra, també hi comprenen pràctiques alienes al grup. Per últim, sobre els acords hi destaca un altre element amb repercussions posteriors: l'encarreg a Itaci a informà dels compromisos als altres bisbes no presents⁶⁰. Saragossa no aconseguí restablir la pau eclesiàstica, ans al contrari, es convertí en un punt d'inflexió que exacerbà els ànims i precipità els fets.

De forma posterior al concili i seguint la cronològica establerta pel *Liber ad Damasum*, els successos posteriors a Saragossa estan marcats pel qüestionament d'Hidaci en la seva pròpia comunitat. Segons el text priscil·lianista, el seu presbíter el demandà davant un tribunal eclesiàstic i part de la comunitat es separà de la seva comunió i buscà l'ampara del grup⁶¹. Es desconeixen les raons, però necessàriament ha d'existir alguna relació amb el paper que jugà

según lo dispuesto [...]». [*Ibidem*. Cànon VII].

57 «[...] No se dé el velo a las vírgenes que se consagran a Dios antes de haber probado delante del obispo haber cumplido los cuarenta años [...]».

58 «[...] Aunque hemos deliberado largo tiempo nosotros acerca de la verdad, después del concilio de Zaragoza en que se había dictado sentencia en contra de ciertos miembros suyos, estando presente Sinfosio un día solo, el cual después, declinando la sentencia, no quiso estar presente a oírla [...]».

59 «¿Quién no iba a creer a nuestros colegas los sacerdotes, especialmente cuando en aquel mismo Sínodo había estado presente un hombre escrupuloso, el que escribía esto, Simposio?».

60 «Se encomienda a Itacio, obispo de Osonoba, la tarea de ponerlo en conocimiento de todos los obispos [...]».

61 «[...] al volver del Sínodo se le constituyó en reo en medio de la iglesia y su presbítero lo demandó en un tribunal eclesiástico. Pocos días después algunos entregaron en nuestras iglesias un panfleto en el que se le echaba en cara acusaciones peores que las que le había lanzado el presbítero anteriormente. Muchísimos se apartaron de los clérigos suyos, afirmando que no comulgarían si no se purificaba el sacerdote».

III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS

Hidaci al concili de Saragossa, donat que sinó, l'apel·lació al grup quedaria sense justificació. Sigui com sigui, el grup comunicà els successos descrits als bisbes Higini i Sinfosi que replicaren amb un escrit⁶² amb dos idees bàsiques: admetre la professió de fe d'aquells laics que consideraven a Hidaci sospitos i la necessitat de celebrar un nou concili per solucionar la disputa entre les esglésies⁶³. No contents amb això, el grup pren la decisió de parlar personalment amb Hidaci⁶⁴ i presentar-se a Mèrida. Però no van poder complir amb la seva empresa al ser expulsats violentament⁶⁵ per una *plebs* instigada personalment per Hidaci⁶⁶. A pesar del contratemps, el grup continuava rebent les professions de fe d'un nombre indeterminat de laics⁶⁷, alguns dels quals van ser acceptats en sacerdoti⁶⁸. Seguidament els priscil·lianistes decideixen enviar un escrit acompanyat d'un informe dels successos i de les professions de fe a tots els bisbes, és a dir, ja no exclusivament a Higini i Sinfosi⁶⁹. La resposta rebuda va girar entorn a la necessitat de celebrar una nova reunió, acceptar les professions i reconèixer els nomenaments i confirmar que l'elecció d'una candidatura depenia de la comunitat⁷⁰.

Paral·lelament Sulpici Sever ignora tota aquesta informació i, contràriament, informa com Instanci i Salvià ajuden a Priscil·lià a ascendir a la dignitat episcopal, sota la justificació de l'estratègia del grup per reafirmar el seu poder i aprofitar millor les seves qualitats personals⁷¹.

---

62 «Después, nosotros, reunidos, entregamos a los obispos Higino y Simposio, cuya vida tu conoces, una carta [...]». [Ibidem].

63 «El rescripto decía, para expresarlo con sus propias palabras: en lo que toca a los laicos, si Idacio les resultaba sospechoso, era suficiente la sola testimonio de profecía católica ante nosotros; por lo demás, había que celebrar un concilio por la paz de las iglesias». [Ibidem].

64 «[...] tomamos el propósito de marchar a la ciudad de Mérida y ver personalmente a Idacio, propugnando la paz, y Dios es testigo, antes que la disensión». [Ibidem].

65 «[...] al llegar y entrar en la iglesia se nos echó encima la masa del pueblo y no sólo no fuimos admitidos en el presbiterio, sino que incluso llegaron a golpearnos [...]». [Ibidem].

66 «[...] pensamos que el que cometió injusticia fue el que nos maltrató, y no los maltratados». [Ibidem].

67 «[...] Mas con todo, nosotros, que anhelábamos la paz de corazón, recibíamos la profesión de los laicos, que no podíamos rechazar porque era católica [...]». [Ibidem].

68 «[...] sin callar tampoco que muchos de aquellos eran admitidos al sacerdocio después de la profesión». [Ibidem].

69 «[...] escribíamos a casi todos nuestros compañeros de obispado acerca de lo que había sufrido el respeto sacerdotal, enviándoles también un memorándum y la fe de las profesiones [...]». [Ibidem].

70 «Se nos envía un rescripto en el sentido de que debía celebrarse un concilio sobre estos asuntos; había que conceder crédito a la profesión prestada, y lo mismo que la dedicación del sacerdote se halla en el sacerdote, la elección de una candidatura depende del pueblo». [Ibidem].

71 «En tanto, Instancio y Salviano, condenados según el juicio de los obispos, nombran a Prisciliano, ciertamente laico pero cabeza de todos los malvados y condenado junto con ellos en el sínodo zaragozano, obispo de la ciudad de Ávila con el fin de reafirmar su poder, pensando sin lugar a dudas que, si investían de autoridad episcopal a un hombre activo y astuto, estarían más seguros». [Sulpici Sever. *Chronica. Liber II.* 47,4].

III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS

La disparitat en les fonts provoca dubtes e incerteses al intentar explicar perquè d'una banda Sulpici Sever no explica els successos de Mèrida i de l'altra, el *Liber ad Damasum* no al·ludeix al nomenament de Priscil·lià. És evident que algun tipus de relació ha d'existir entre ambdós relats interessats i la hipòtesis que Priscil·lià podria ésser un d'aquests laics separats d'Hidaci, més encara si s'observa el seu paper secundari en la narració mantingut fins ara. En altres paraules, Priscil·lià podria aparèixer ara a la història, i totes les referències anteriors de les fonts no serien més que una mostra més de l'apriorisme històric ja descrit.

III.III. LA PUGNA FINAL. LA INTERVENCIÓ DEL PODER CIVIL.

Progressivament la pugna eclesiàstica esdevé més virulenta i intensa. La situació donà un revés inesperat quan Hidaci i Itaci intensifiquen els seus esforços i decideixen canviar d'estratègia i recórrer, primer amb escàs èxit davant jutges seculars⁷², i posteriorment aconseguint un rescripte de l'emperador Gracià⁷³ contra maniqueus i falsos bisbes⁷⁴ que ordenava als bisbes priscil·lianistes a abandonar les seves seves⁷⁵. El *Liber ad Damasum* confirma la visió sulpiciana de l'apel·lació a l'emperador i afegeix la instància d'Hidaci a un altra personalitat il·lustre: el bisbe Ambròs de Milà⁷⁶. D'acord amb el text priscil·lianista, Hidaci va informar a les esglésies del rescripte, tot catalogant d'herètic el grup, i fent extensible l'acusació a Higini, escenificant ara la incriminació del bisbe de Còrdova⁷⁷. En definitiva, la translació del conflicte al poder civil és de rellevant repercussió. El recurs a la jurisdicció imperial seria l'evidència del suport que sobre la jerarquia de l'església a Hispana sembla tenir en aquests moments el grup priscil·lianista. En referència a la condemna, l'acusació de falsos bisbes segurament és conseqüència de la forma en què aquests van ser elegits, i la de maniqueisme és summament destacada, doncs és la primera vegada que tenim

---

72 «Pero entonces Hydacio e Itacio comenzaron a apremiar con mayor energía [...] pero los jueces del brazo secular aportan consideraciones escasamente sensatas [...]». [Ibidem. 47,5].

73 «[...] tras muchos y vergonzosos debates, ante las súplicas de Hydacio, se consigue un rescripto de Graciano [...]». [Ibidem. 47,6].

74 Existeixen intents per localitzar aquest rescripte entre les lleis del *Codex Theodosianus*. Destaca l'aportació de: ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. *Iglesia y Estado en el certamen priscilianista* [...]. op. cit. pàgs. 272 – 273.

75 «[...] por el que se ordenaba no sólo que los heréticos salieran de las iglesias o ciudades, sino que fuesen expulsados de todas las tierras». [Sulpici Sever. *Chronica. Liber II*. 47,6].

76 «olicita un rescripto contra los seudobispos y maniqueos, que naturalmente, consigue, puesto que todo el que oía a los seudobispos y maniqueos, los odiaba. Incluso a un varón ilustre, hermano tuyo, el obispo Ambrosio, se le cuentan todas las mentiras [...]». [Tractatus. II. *Liber ad Damasum*].

77 «[...] y cuando, tras recibir el rescripto [...] se hubo lanzado contra todos los cristianos, llamando hereje junto con nosotros hasta a Higino, como lo declaran sus cartas enviadas a las iglesias [...]». [Ibidem].

III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS

confirmació de les fonts. En realitat, si acceptem la visió del grup, els acusadors van ometre de forma intencionada els noms dels acusats⁷⁸ en consonància amb la seva posició socialment rellevant.

La resposta del grup a l'actuació d'Hidaci evidència l'enèsima contradicció de les fonts. Mentre Sulpici Sever exposa que el grup no va atrevir-se a anar a judici⁷⁹, el *Liber ad Damasum* al·lega que no només mai van refusar-lo, sinó que a més van enviar a Damas una carta de comunió⁸⁰ i, amb posterioritat, el grup va emprendre el viatge a Roma, per establir contacte personalment amb ell. Per a saber els detalls de la peregrinació fins a Roma s'ha de recorre necessàriament a la narració de l'autor aquità, car el text priscil·lianista no mostra cap detall. El viatge, protagonitzat per Instanci, Salvià i Priscil·lià⁸¹, s'efectuà per l'interior de l'Aquitània. El grup va ser acollit amb simpatia en alguns llocs com Elusis, capital de la *Novempopulania* i on, d'acord amb Sever van aconseguir dispersar les seves idees gràcies al desconeixement de la població autòctona. Per altra banda, van ser refusats de Bordeus pel bisbe Delfi, coneixedor de la disputa com a participant al concili de Saragossa. El grup va trobar allotjament en las possessions d'Eucrocía⁸², que més tard i juntament amb la seva filla Prócula, va formar part del seguici de dones i esposes que van acompanyar-los a Roma. De Prócula a més, Sulpici Sever es fa ressò d'un rumor conforme al que embarassada de Tertul·lià, aconseguí avortar mitjançant la ingesta d'herbes⁸³.

Una vegada a Roma, el grup no aconseguí l'anhelada audiència amb el Papa Damas⁸⁴ per a la que havien preparat el *Liber ad Damasum*. El text, com s'ha pogut comprovar, és una

---

78 «[...] más temeroso de lo que convenía, levanta falsas plegarias, entreteje de mentiras la verdad de los hechos y, disimulando nuestros nombres [...]». [Ibidem].

79 «[...] sin atreverse a enfrentarse en un juicio, los que parecían obispos se retiraron sin presión [...]». [Sulpici Sever. *Chronica. Liber II.* 47,6].

80 «[...] cuyas cartas de comunión te enviamos a ti, suscritas por todo el clero y el pueblo, y aunque pudimos venir a ti, quisimos presentarte las súplicas en ausencia, por si Idacio tenía que echarnos en cara, exigiendo la audiencia de los sacerdotes y sin rehuir el juicio del pueblo, si él lo prefería». [Tractatus. II. *Liber ad Damasum*].

81 «Entonces Instancio, Salviano y Prisciliano marcharon a Roma para defenderse de las acusaciones ante Dámaso [...]». [Sulpici Sever. *Chronica. Liber II.* 48,1].

82 «Hicieron el camino bordeando la Aquitania interior; allí maravillosamente acogidos por los ignorantes esparcieron la semilla de la herejía. Sobre todo pervirtieron sus atroces predicaciones al pueblo de Eause [...] Rechazados de Burdeos por Delfino, a pesar de todo se demoraron un cierto tiempo en las posesiones de Eucrocía [...]». [Ibidem. 48,2].

83 «Desde allí emprendieron el camino acompañados de un séquito vergonzoso y escandaloso, sus mujeres y también otras mujeres; entre ellas estaba Eucrocía y su hija Prócula, sobre la cual corrieron rumores de que embarazada de Tertuliano había abortado ingiriendo hierbas». [Ibidem. 48,3].

84 «Cuando llegaron a Roma, deseosos de excusarse ante Dámaso, ni siquiera se les admitió a su presencia [...]». [Ibidem. 48,4].

III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS

àmplia exposició dels fets amb la finalitat de lliurar-se de les acusacions rebudes⁸⁵ i instar a Damas a convocar un concili on també havia d'estar present Hidaci⁸⁶. Davant el desinterès del Papa, conforme amb Sulpici Sever, el grup va viatjar fins a Milà per entrevistar-se amb el bisbe Ambròs, però va ser igualment contrari a rebre'ls en audiència⁸⁷. L'evident fracàs de l'empresa encetada obligà a capgirar l'estratègia i secularitzar també el conflicte, doncs el grup va recórrer a la cort de l'emperador, subornant al *magister officiorum* Macedoni⁸⁸, i aconseguint finalment ser restituïts en les seves seus⁸⁹. Instanci i Priscil·lià retornen a Hispània, però Salvià no ho va poder fer, perquè va morir el temps que es trobaven a Milà⁹⁰.

La nova situació condicionà a Itaci a desenvolupar ara un paper central en l'entramat històric. Realment l'oposició del bisbe d'*Ossonoba* va ser infructífera i el grup aconseguí reafirmar el seu poder gràcies, conforme a la *Chronica*, al suborn al pròconsol Volvenci⁹¹. Itaci va ser denunciat com a pertorbador de la pau de les esglésies hispàniques i obligat a fugir, primer a la Gàl·lia i després a Trèveris. És aquí on presentarà una denúncia contra el grup priscil·lianista al *praefectus praetorio* Gregori⁹². Però Macedoni, intervenint de nou a instància del grup, aconsegueix que la causa sigui arrabassada al *praefectus* i lliurada al *vicarius Hispaniarum*⁹³. El *magister officiorum* enviarà també oficials per obligar a Itaci a

---

85 «[...] apelamos a tus venerables sentimientos, a fin de que [...] nos prestes audiencia, te rogamos, porque eres el mayor y el primero de todos [...] con el fin de que, entregándote el memorándum de los hechos, dejásemos en claro su desarrollo y, lo que es más importante, la fe católica en que vivimos». [Tractatus. II. Liber ad Damasum].

86 «Te pedimos, para no hacer mal a nadie, que se convoque un concilio, se invite a Idacio, y que los reos que leyeron sin estar presentes no los tengan en cuenta sin oírlos». [Ibidem].

87 «[...] Volviendo a Milán encontraron que Ambrosio les era igualmente adverso». [Sulpici Sever. Chronica. Liber II. 48,4].

88 El caràcter corrupte que atribueix Sulpici Sever a Macedoni és perceptible també en altres escrits de l'època: Simmac el presenta també com a corrupte en concedir privilegis en el monopoli de la venda de la sal a Roma [Simmac. Relatio. 49. Citat a: NÚÑEZ GARCÍA, Óscar. Prisciliano, priscilianismos y competencia religiosa en la antigüedad [...]. op. cit. pàg. 60] i Paulí de Milà destaca un enfrenament amb Ambròs de Milà a qui negà l'audiència en un judici [Paulí de Milà. Vita ambrosii. 37. Citat a: Ibidem].

89 «Entonces cambiaron de opinión; como no habían logrado engañar a los dos obispos [...] su intención era arrancar al emperador lo que deseaban mediante dádivas y lisonjas [...] tras sobornar a Macedonio, entonces magister officiorum, consiguen una orden en la que, después de pisotear las decisiones anteriores, se ordenaba que fuesen restituidos en sus iglesias». [Sulpici Sever. Chronica. Liber II. 48,5].

90 «Instancio y Prisciliano emprendieron el viaje de regreso a las Hispanias, pues Salviano había muerto en la Ciudad [...]». [Ibidem. 48, 6].

91 «Pero a Itacio no le faltó energía para oponerse, sino posibilidades, porque los herejes, sobornando al procónsul Volvencio, habían reafirmado su poder». [Ibidem. 49,1].

92 «Itacio fue denunciado por ellos como perturbador de las iglesias, y al recibir órdenes de someterse a un cruel tratamiento, asustado huye a las Galias. Allí se dirigió al prefecto Gregorio [...]». [Ibidem. 49,2].

93 «Pero fue en vano [...] los herejes consiguen, gracias a sus métodos, entregando grandes cantidades de dinero a Macedonio, que la causa, arrebatada al prefecto por intervención del emperador, quede en manos del vicario de las Hispanias». [Ibidem. 49,3].

III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS

tornar a Hispània, però gràcies a la seva astúcia i a l'ajuda del bisbe Britani de Trèveris, aconseguirà romandre a la ciutat⁹⁴.

El desenvolupament de la narració donà un altres gir inesperat quan el general d'origen hispà Magne Màxim va ser investit amb la púrpura imperial per aclamació de les seves tropes a Britana i arribà, l'estiu de l'any 383, a la ciutat de Trèveris. La conjuntura del nou usurpador serà intel·ligentment aprofitada per Itaci. La *Chronica* de Sever és fa ressò de tot aquest canvi dramàtic en la història, primer observant una premeditació d'Itaci en l'espera de Màxim⁹⁵, i més tard, i una vegada arribà a Trèveris, explicant la seva versió del conflicte i acusant al grup⁹⁶. Les acusacions d'Itaci van tenir efecte, doncs van provocar que l'usurpador convoques un nou concili a Bordeus i al que obligà a assistir a totes les persones implicades mitjançant escrits al *praefectus* de la Gàl·lia i al *vicarius* d'Hispània⁹⁷.

Del concili de Bordeus no es conserven les actes, fet que dificulta encara més la comprensió dels esdeveniments. Pròsper d'Aquitània marca l'any 385 com a data de celebració del concili⁹⁸, però la proximitat amb que Sulpici Sever narra l'entrada de Màxim a Trèveris i el concili de Bordeus, ha incitat tradicionalment a considerar una data de celebració entorn al final de l'any 383 i principi del 384. Sigui com sigui, al concili van ser jutjats Instanci i Priscil·lià. El primer va ser desposseït de la seva seu episcopal⁹⁹, mentre que Priscil·lià, observant el panorama contrari als seus interessos, va decidir apel·lar a l'emperador i traspasar novament el conflicte del poder eclesiàstic al civil¹⁰⁰. Convé subratllar la possibilitat d'una hipòtesis interessants. Les fonts ometen el nom d'aquest emperador, motivant la idea de què aquest podria tractar-se de Valentinià II, i no pas de Màxim, fenomen que permetria explicar la posterior contundència de l'usurpador. Amb tot, acusats i acusadors

94 «[...] *el magister officiorum envía oficiales para que hagan volver a las Hispanias a Itacio que entonces estaba en Tréveris [...] El, burlándolos con astucia y apoyado después por el obispo Britanio, los engañó*». [Ibidem. 49,4].

95 «*Ya entonces se había propagado mansamente el rumor de que Máximo se había hecho con el poder en Britania y de que en breve iba a irrumpir en las Galias. Así que entonces decide Itacio aun cuando la situación es confusa, esperar la llegada del nuevo emperador; entretanto no debe promover nada*». [Ibidem. 49,5].

96 «[...] *cuando Máximo entró vencedor en la ciudad de Tréveris, acumula sus súplicas llenas de odio y acusaciones contra Prisciliano y sus compañeros*». [Ibidem. 49,6].

97 «*Conmovido el emperador por ellas, enviando una carta al prefecto de las Galias y al vicario de las Hispanias, ordena que sin excepción todos los que estaban implicados en aquella plaga se trasladen ante el sínodo de Burdeos*». [Ibidem. 49,7].

98 «*Priscillianus in synodo Burdigalensi [...]*». [Pròsper d'Aquitània. *Epistoma chronicorum*. 1187].

99 «*Así que se trasladan Instancio y Priscilia; obligado Instancio a defenderse en primer lugar, visto que sus alegaciones eran débiles, se le declaró indigno del obispado*». [Sulpici Sever. *Chronica. Liber II*. 49,8].

100«*Prisciliano recurrió al emperador para que su caso no se viera ante los obispos [...]*». [Ibidem. 49,9].

III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS

van ser traslladats a Trèveris¹⁰¹. En aquest instant Sulpici Sever atura la narració i expressa la valoració negativa de tots els integrants de la disputa, especialment d'Itaci¹⁰². De creure a l'aquità, la demència d'Itaci hauria arribat a un punt màxim, acusant com a priscil·lianista a qualsevol persona amb actituds literàries o ascètiques¹⁰³, inclús el propi Martí de Tours va ser objecte d'ella¹⁰⁴.

El desplaçament de la causa priscil·lianista des del poder eclesiàstic a un tribunal civil, provocà la polarització de la cúria clerical a la vegada que convertí el conflicte en una qüestió de clara pugna competencial i jurisdiccional. Des d'aquest prisma, cal llegir les acusacions de passivitat que Sulpici Sever abocà sobre alguns bisbes conciliats a Bordeus davant la voluntat de Priscil·lià d'apel·lar a l'emperador. Per a Sever, els bisbes havien de mantenir la seva competència dictant sentència en rebel·lió o reservant la causa a uns altres bisbes, però en cap cas, transferir la jurisdicció a l'emperador¹⁰⁵. A l'altre flanc, col·loca a Sant Martí de Tours que, tot i que va condemnar al grup, qualificava com atroç e inaudit que una causa eclesiàstica fos jutjada per un jutge seglar.

Martí, en la seva primera estància a Trèveris, va intentar aturar el procés pressionant a Itaci, per a que desistís de les acusacions, i preguntant a Màxim, amb l'objectiu d'aturar la pena capital¹⁰⁶. De fet, el bisbe de Tours ho aconseguí fer el temps en què ell va ser present a Trèveris i, tot just abans d'abandonar la ciutat, obtení la promesa de l'emperador de no condemnar a cap presoner a mort¹⁰⁷. En aquesta lluita per preservar la jurisdicció eclesiàstica Martí comptà amb el suport d'altres seglars. En el *Dialogui* de Sulpici Sever es descriu el

101«[...] todos los implicados en la causa fueron llevados ante el rey. Tras ellos fueron también los acusadores, los obispos Hydacio e Itacio [...]». [Ibidem. 50,1].

102«Y es desde luego mi opinión el desautorizar tanto a los reos como a los acusadores [...] Itacio no era hombre serio, ni responsable en absoluto; efectivamente fue osado, charlatán, desvergonzado, ostentoso, demasiado entregado al vientre y la gula». [Ibidem. 50,2].

103«Había llegado a tales grados de estupidez que a todos los santos varones que se entregaban a la lectura o tenían como objetivo el ascetismo, los acusaba como compañeros o discípulos de Prisciliano». [Ibidem. 50,3].

104 «Incluso se atrevió el desgraciado a acusar abiertamente del crimen de herejía a Martín obispo, hombre comparable en todos aspectos a los apóstoles». [Ibidem. 50,4].

105«[...] Y se consintió en ello debido a la debilidad de los nuestros que hubieran debido dictar sentencia incluso en rebeldía o, si eran considerados sospechosos, reservar el caso a otros obispos, pero no ceder al emperador la jurisdicción sobre delitos tan claros». [Ibidem. 49,9].

106«[...] Martín, residente en Tréveris, no dejaba de presionar a Itacio diciéndole que desistiera de la acusación, de rogar a Máximo que no decretara la muerte de unos desdichados, que era suficiente y sobrado el que los herejes juzgados de acuerdo con las normas de los obispos fueran expulsados de sus iglesias, que era comportamiento atroz e inaudito el que un juez seglar juzgase un asunto eclesiástico». [Ibidem. 50,5].

107«[...] en tanto que Martín estuvo en Tréveris, se aplazó la vista y luego, a punto de marchar ya, con su gran prestigio arrancó a Máximo la promesa de que no se tomaría ninguna medida sangrienta contra los reos». [Ibidem. 50,6].

III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS

suport favorable, a la intervenció en el conflicte de Martí de Tours, del bisbe Teognit¹⁰⁸ del que malauradament tan sols es coneix el seu nom. L'altra personalitat que subscriu les mateixes tesis és Ambròs de Milà¹⁰⁹. El reputat bisbe tampoc dubtava de la culpabilitat del grup però, al igual que Martí, no acceptava la intromissió de Màxim en una disputa religiosa. L'omissió intencionada de Sever del bisbe de Milà vers aquest aspecte, està segurament motivada per reafirmar la valentia de Martí, per sort, la discrepància d'Ambròs és descrita en la seva epístola dirigida al emperador Valentinià II.

De poc serví l'aquarterament de la facció. Amb l'absència del bisbe de Tours i la influència dels bisbes Magne i Ruf, Màxim engegà altra vegada el judici delegant la causa al *praefectus* Evodi¹¹⁰. Els successos de l'any 385¹¹¹ van incloure un doble judici, aspecte no només justificat per l'argumentació de Sulpici Sever¹¹², també és apreciable en d'altres fonts coetànies com la carta que Ambròs envià a Ireneu¹¹³, la que Magne Màxim envià al Papa Sirici I aquell mateix any amb la finalitat de justificar la seva actuació¹¹⁴, o al panegíric de Pacat Drepani al emperador Teodosi¹¹⁵. Amb tot, malgrat no es coneix justificació per aquesta anòmala situació, és del tot simptomàtic que sigui ara el moment en què Itaci abandona l'acusació del grup

---

108«[...] que ya está todo decidido si el prestigio de Martín proporciona armas a la obstinación de Teognito [...]». [Sulpici Sever. *Dialogui. III.* 12,1. Consultat a: SULPICIO SEVERO. *Obras completas. op. cit.* pàgs. 252 – 256].

109«Postea cum videret me abstinere ab episcopis, qui communicabant ei, vel qui aliquos, devios licet a fide, ad necem petebant; commotus eis jussit me sine mora regredi [...]». [Ambròs de Milà. *Epistula ad Valentinianum imperatorem. Ep.* 24. 12. Consultat a: MIGNE, Jacques Paul. *Patrologiae Cursus Completus* [...]. *Vol. 16. op. cit.* 1880. pàg. 1083].

110«Pero después el emperador, pervertido por los obispos Magno y Rufo, desviado de sus posturas suaves, entregó el proceso al prefecto Evodio, hombre enérgico e inflexible». [Sulpici Sever. *Chronica. Liber II.* 50,7].

111Novament les referències cronològiques tornen a ser confuses. Pròsper d'Aquitània fa coincidir el mateix any el concili de Bordeus amb els fets de Trèveris, és a dir, els situa el 385 [Pròsper d'Aquitània. *Epistoma chronicorum.* 1187]. Per la seva banda, Sulpici Sever no aporta una data concreta, però si dos possibles interpretacions: al final de la *Chronica* afirma que després del judici es creà una important confrontació eclesiàstica durant quinze anys [Sulpici Sever. *Chronica. Liber II.* 51,8], i per tant, tenint en compte que l'obra és escrita entorn al 403, la dada estaria en sintonia amb Pròsper d'Aquitània; contrariament als *Dialogui* assenyala com van transcorre setze anys entre els successos posteriors a la mort dels membres del grup i la mort de Martí de Tours [*Ibidem.* 13,6], fet que avançaria la celebració del judici. Altrament, l'any 386 Evodi va ser escollit cònsol i el judici va tenir que succeir abans d'aquesta data [ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. «La disputa priscilianista». *op. cit.* pàg. 227].

112«[...] después de escuchar a Prisciliano por dos veces en juicio [...]». [Sulpici Sever. *Chronica. Liber II.* 50,8].

113«[...] in publicis judiciis accusare [...]». [Ambròs de Milà. *Epistula ad Irenaeum. Ep.* 26. 3. Consultat a: MIGNE, Jacques Paul. *Patrologiae Cursus Completus* [...]. *Vol. 16. op.cit.* pàgs. 1086 – 1087].

114«[...] sed ipsorum confessione inter judicia prolatis [...]». [Magne Màxim. *Epistula ad Siricium papam. Ep.* 3. 4. Consultat a: MIGNE, Jacques Paul. *Patrologiae Cursus Completus* [...]. *Vol. 13. op. cit.* 1845. pàg. 592].

115«[...] Quin etiam cum judiciis capitalibus astilissent [...]». [Pacat Drepani. *Panegyricus Theodosio Augusto dictus.* 29. Consultat a: *Ibidem.* pàgs. 404 – 405].

III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS

priscil·lianista. O sigui, inicialment l'acusació era dirigida per Itaci, però la retirada d'aquest pel temor a la reacció dels altres bisbes¹¹⁶, van obligar a Màxim a substituir-lo pel *aduocatus fisci* Patrici¹¹⁷. En qualsevol cas, Priscil·lià va ser acusat finalment de malefici¹¹⁸ i en algun dels dos litigis va reconèixer, condicionat per les tortures segons Pacat Drepani¹¹⁹, la professió de doctrines obscenes, la celebració de reunions nocturnes amb dones de mala fama i la pràctica de pregar despullat¹²⁰.

La cloenda del conflicte és fatal per als interessos del moviment: el bisbe Priscil·lià, els clergues Felicíssim i Armeni¹²¹ i els laics Latronià i Eucròcia són decapitats. Per la seva banda, Instanci va ser desterrat a l'illa Scilly¹²². En judicis posteriors, també són condemnats a mort Asarí i el diaca Aureli, mentre que Tiberià és igualment desterrat a l'illa Scilly. Finalment, Tertul, Potami i Joan són confinats temporalment a la Gàl·lia en compassió per la seva condició socialment baixa. La condemna comprenia també l'expropiació de les possessions i dels bens dels heretges¹²³. Gràcies a les paraules d'Ambròs de Milà, es coneix la condemna a exili, sense especificar el lloc, d'Higini¹²⁴. L'evident disparitat entre les condemnes dictades per als diferents membres del grup priscil·lianista empeny novament al terreny de la interpretació històrica.

116«[...] Itacio viendo qué mal ambiente tendría entre los obispos si se mantenía como acusador [...] se retira del proceso una vez cometido el crimen [...]». [Sulpici Sever. *Chronica. Liber II.* 51,1].

117«[...] Máximo nombra como acusador a un tal Patricio, patrono del fisco [...]». *Ibidem.* 51,2].

118«[...] declararlo convicto de maleficio [...]». [*Ibidem.* 50,8].

119«[...] *Quid hoc majus poterat intendere acusator sacerdos? fui enim, fuit et hoc delatorum genus, qui nominibus antistites, revera autem satellites, atque adeo carnifices non contenti miseris avitis evolvisse patrimoniis, calumniabantur in sanguinem, et vitas premebant reorum jam pauperum. Quin etiam cum judiciis capitalibus astilissent, cum gemitus et tormenta miserorum auribus ac luminibus hausissent, eum lictorum arma, cum damnatorum fraena tractassent, pollutas poenali manus contactu ad sacra referebant, et eaeremonias quas incestaverant mentibus, etiam corporibus impiabant [...]*». [Pacat Drepani. *Panegyricus Theodosio Augusto dictus.* 29].

120«[...] como no renegó de haberse entregado a prácticas obscenas, haber celebrado reuniones nocturnas con mujeres de mala nota y acostumar a rezar desnudo[...]». [Sulpici Sever. *Chronica. Liber II.* 50,8].

121«[...] Prisciliano es condenado a muerte y junto con él Felicísimo y Armenio [...]». [*Ibidem.* 51,2].

122«También Latroniano y Eucrocía fueron decapitados. Instancio, que antes dijimos que había sido condenado por los obispos, fue deportado a la isla Scilly, situada más allá de Britania». [*Ibidem.* 51,3].

123«[...] en juicios subsiguientes y fueron condenados a muerte Asarivo y Aurelio, diácono, Tiberiano fue trasladado a la isla Scilly, previa incautación de sus bienes. Tertulo, Potamio y Juan, como personas de inferior condición y dignos de compasión, como antes de la causa se habían entregado a sí mismos y a sus compañeros, fueron confinados temporalmente en las Galias». [*Ibidem.* 51,4].

124«[...] Hyginum episcopum senem in exsilium duci comperi, cui nihil jam nisi extremus superesset spiritus [...]». [Ambròs de Milà. *Epistula ad Valentinianum imperatorem.* Ep. 24. 12].

III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS

III.IV. LA DISCORDIA ECLESIASTICA. EL MOVIMENT DESPRÉS DE PRISCIL·LIÀ.

El desenllaç del conflicte priscil·lianista obrí un període de discòrdia en la comunitat eclesiàstica¹²⁵. No només es posava en qüestió la competència del poder civil en la resolució del litigi, a més, les critiques és formalitzaven entorn a la participació de determinats bisbes en l'acusació per pena capital. Itaci, com a principal responsable de la condemna, va rebre el suport incondicional de Màxim¹²⁶ i dels bisbes congregats a Trèveris¹²⁷. Per Sulpici Sever s'evidència la celebració d'un concili a la ciutat on Itaci fou declarat oficialment innocent de qualsevol causa¹²⁸. Solament el bisbe Teognit, com ja s'ha explicat anteriorment, va condemnar la facció itaciana¹²⁹ i es mostrà favorable a la intervenció de Martí de Tours en el seu retorn a la ciutat de Trèveris¹³⁰. Aquesta segona ambaixada de Martí a Trèveris, és l'eix central de la narració del *Dialogui* de Sulpici Sever i doncs, font principals per conèixer aquesta part del relat. Una vegada a Trèveris, Màxim intentà convèncer al bisbe de Tours de la idoneïtat de la condemna i de la innocència d'Itaci¹³¹, però Martí tot just cedirà la seva posició contrària a Itaci a canvi de la revocació de l'ordre per la que l'emperador¹³² enviava a Hispània tribuns amb poders per matar i confiscar els bens als altres priscil·lianistes¹³³. Martí de Tours, també haver de transigir en un aspecte amb repercussió posterior: la consagració com a bisbe, per proposta de la facció itaciana, de Fèlix de Trèveris¹³⁴. No serà fins a la mort de Màxim

---

125«[...] entre los nuestros se había provocado una constante guerra de discordias que, exacerbada por quince años de vergonzosas disensiones, no podía sofocarse en modo alguno». [Sulpici Sever. *Chronica. Liber II.* 51,8].

126«El emperador Máximo [...] utilizaba el poder real para proteger al obispo Itacio, acusador de Prisciliano, y a sus otros aliados –que no es necesario nombrar– para que no se le acusara de que aquel hombre había sido condenado gracias a él de cualquier manera». [Sulpici Sever. *Dialogui. III.* 11,2].

127«[...] Los obispos congregados estaban reunidos en Tréveris y en sus diarios conciliábulos habían hecho causa común con Itacio [...]». [Ibidem. 11,3].

128«[...] Que incluso el sínodo celebrado unos cuantos días antes había proclamado que Itacio no era culpable». [Ibidem. 12,3].

129«[...] Teognito, que era el único que los había condenado abierta y oficialmente [...]». [Ibidem. 12,1].

130«[...] toman en unión del emperador la decisión de prohibirle que se aproxime más a la ciudad, a no ser que manifieste que va a entrar en acuerdo con los obispos allí reunidos. Engañándolos astutamente les hace ver que va a ir en la paz de Cristo». [Ibidem. 11,7].

131«[...] que los herejes han sido condenados siguiendo las normas de los tribunales públicos más que las acusaciones de los sacerdotes; que no hay razón para pensar que hay que condenar la comunión con Itacio o con los demás de su partido [...]». [Ibidem. 12,3].

132«[...] entrará en comunión con tal de que también se haga volver a los tribunos enviados a las Hispanias para destrozarse las iglesias. Máximo, sin tardanza, lo concede todo». [Ibidem. 13,1].

133«[...] el emperador había decidido, siguiendo sus opiniones, enviar a Hispania tribunos provistos de sumos poderes para buscar a los herejes y privarlos, cuando los detuvieran, de su vida y de sus bienes». [Ibidem. 11,4].

134«Estaba dispuesta para el día siguiente la ordenación del obispo Félix [...] Martín participó en la comunión de ese día, considerando preferible ceder de momento a no cuidarse de aquéllos sobre cuya cabeza pendía la espada». [Ibidem. 13,2].

III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS

quan la condició de la parella acusadora quedà modificada. Itaci fou depositat com a bisbe i castigat amb l'exili¹³⁵, com informen Pròsper d'Aquitània i Isidor de Sevilla¹³⁶, mentre que Hidaci va renunciar a la seva seu episcopal, tot i que més tard intentà recuperar-la d'acord amb la *Chronica de Sever*¹³⁷.

Paral·lelament, el Papa Sirici I va censurar l'actuació de Màxim en consumir el primer judici i execució d'un secular per part del poder civil. El fet motivà la resposta de Màxim, amb l'*Epistula ad Siricium Papam*, on intentà legitimar el seu acte escudant-se en una pena per maniqueisme¹³⁸. Les paraules de l'emperador són de notable interès al entrar clarament en contradicció amb la resta de les fonts, car totes condemnen al grup per *maleficium* i no per *manicheisme*. La desaprovació de la intervenció de Màxim, també és apreciable al panegíric que Pacat Drepani dedicà al emperador Teodosi¹³⁹ l'any 389, compostat precisament per commemorar la seva victòria sobre l'usurpador un any abans.

Amb tot, la discòrdia eclesiàstica descrita per Sulpici Sever no va acabar aquí i es desenvoluparà durant temps en dos escenaris diferenciats: a la Gàl·lia i a Hispània. D'una banda, l'Església gala va fracturar-se respecte a la decisió de mantenir o no la comunió amb Fèlix de Trèveris com s'evidència als concilis celebrats a Nimes l'any 396 i Torí el 401. No hi havia per tant debat possible entre ortodòxia i heterodòxia, tan sols es discutia la justificació de la condemna. Al mateix temps, a Hispània es reproduí la mateixa problemàtica descrita, però afegint un tret diferenciador: la presència de seguidors priscil·lianistes i la reivindicació de la figura de l'ajusticiat. Sota aquest panorama, dos de les personalitats més influents de la

---

135 És segurament en aquest moment quan Itaci compona el suposat *Apologeticum* per a intentar defensar la seva posició durant el procés. Aquesta hipòtesi és defensada per Babut [BABUT, Ernest Ch. *Priscillien et le priscillianisme*. París: H. Champion, 1909. pàgs. 36 – 38. Citat a: ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. «La disputa priscilianista». *op. cit.* pàg. 211], i després per D'Alés [D'ALÉS, Adhèrmar. *Priscillien et l'Espagne chrétienne à la fin du IVe. siècle*. París: G. Beauchesne et ses fils, 1936. pàgs. 11 - 12. Citat a: *Ibidem*] Giraldet [GIRALDET, Klaus. «Trier. 385. Der Prozess gegen die Priszillianer». A: *Chiron. N° 4*, 1974. pàg. 18. Citat a: *Ibidem*] o Vollman [VOLLMANN, Benedikt. *Studien zum Priszillianismus [...]. op. cit.* pàgs. 524. Citat a: *Ibidem*], entre d'altres.

136 «*Itacius et Ursacius episcopi ob necem Priscilliani, cuius accusatores fuerant, ecclesiae communione privantur*». [Pròsper d'Aquitània. *Epistoma chronicorum*. 1193]. i «[...] *Hic autem cum Ursatio episcopo ob necem eiusdem Priscilliani cuius accusatores extiterant, ecclesiae communione privatus exilio condemnatur, ibique diem ultimum fungitur [...]*». [Isidor de Sevilla. *De viris illustribus. II*].

137 «*Decisión prudente y honesta si después no hubiese intentado recuperar la sede perdida*». [Sulpici Sever. *Chronica. Liber II*. 51,6].

138 «[...] *Caeterum quid adhuc proxime proditum sit Manichaeos sceleris admittere [...]*». [Magne Màxim. *Epistula ad Siricium papam. Ep.* 3. 4].

139 «[...] *Ilos ille Phalaris in amicis habebat, hi in oculis ejus, atque etiam in osculis erant; nec injuria, a quibus tot simul votiva veniebant, avaro divitum bona; cruento innocentium poena; impio religionis injuria*». [Pacat Drepani. *Panegyricus Theodosio Augusto dictus*. 29].

III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS

cristiandat van emprendre la difícil empresa de restablir la *pax ecclesiastica*. Atès les actes conciliars de Toledo i Torí, es coneixen cartes enviades per Ambròs de Milà i el Papa Sirici I instant als bisbes a tornar a admetre als heretges en l'ortodòxia, previ penediment i compromís de complir les condicions exigides¹⁴⁰. Novament es desconeixen les demandes concretes, però bé que de les actes de la reunió hispana es desprèn que el bisbe de Milà exigí a Sinfosi adjurar de Priscil·lià, deixar de nombrar-lo com a màrtir, abandonar els llibres escrits per ell i no promocionar al seu fill Dictini. Les bones intencions de Sinfosi no prosperaren gaire temps i, obligat per la *plebs*, va nomenar bisbe a Dictini¹⁴¹. Altrament, a Torí s'al·ludeix a una altra carta en la que s'instava a abandonar la comunió de Fèlix de Trèveris¹⁴².

A Hispània, com expressa el final de la *Chronica* de Sulpici Sever, la mort de Priscil·lià i de la resta de persones del grup no significà l'extinció del moviment, ans al contrari, aconseguí una difusió més intensa. Neix en aquests moments el conegut com a segon priscil·lianisme en el que Priscil·lià passà de ser venerat com a sant, a fer-ho ara¹⁴³ com a màrtir¹⁴⁴. De fet, la repercussió de la figura de Priscil·lià quedà demostrada en la celebració dels solemnes funerals una vegada els cosos dels condemnats són deportats des de Trèveris¹⁴⁵. Dissortadament, no existeix referència al punt concret on finalment els cosos trobaren sepultura, però és simptomàtic que sigui precisament en aquest instant quan les fonts perfilen un binomi més estret entre el priscil·lianisme i la *Gallaecia*. Són exemples les paraules

---

140«[...] *teniendo en cuenta la carta de Ambrosio, de santa memoria, que nos envió a nosotros después de aquel concilio para que si los que habían obrado mas se arrepintieren y cumplieren las condiciones que mandaba la dicha carta, volviesen a nuestra paz (añade también lo que indicó el papa Siricio, de santa memoria)* [...]». [Actes del concili I de Toledo. Sentencia definitiva].

141«[...] *Sinfosio respondió que él había dejado de nombrar a aquellos que llamaban martires [...] condena todas las cosas que Prisciliano había escrito [...] Además consta que Sinfosio se vio obligado por la muchedumbre de la plebe a ordenar obispo a Dictinio, respecto al cual san Ambrosio había decretado que por bien de paz quedara como presbítero* [...]». [Ibidem].

142NÚÑEZ GARCÍA, Óscar. *Prisciliano, priscilianismos y competencia religiosa en la antigüedad* [...]. *op. cit.* pàg. 75.

143En cap cas és cert que Priscil·lià i Latronià constessin al *Martirologio Hieronymianum* com afirma P. B. Gams [GAMS, Pius Bonifacius. *Die Kirchengeschichte von Spanien. Vol. II*. Regensburg: Georg Joseph Manz, 1862. pàgs. 383 i 384. Citat a: CABRERA, Juliana. *Estudios sobre el priscilianismo en la Galicia antigua*. Granada: Universidad de Granada, 1983. pàg. 132]. El nom dels dos personatges van ser introduïts per l'hagiògraf venecià Pierre de Natalibus del segle XIV al seu *Catalogus sanctorum*. [DE GAIFFIER, B. «Priscillien mentionné dans le martyrologe hieronymien». A: *Analecta Bollandiana. N° 94*. Brussel: Société des Bollandistes, 1976. pàgs. 234. Citat a: *Ibidem*].

144«[...] *ejecutado Prisciliano, la herejía que se había propagado bajo su patrocinio no sólo no fue reprimida, sino que, reafirmandose, se propagó más extensamente. Pues sus seguidores, que lo habían honrado antes como a un santo, después comenzaron a venerarlo como a un mártir*». [Sulpici Sever. *Chronica. Liber II*. 51,7].

145«*Los cuerpos de los muertos fueron llevados a las Hispanias y sus exequias se celebraron con gran solemnidad* [...]». [Sulpici Sever. *Chronica. Liber II*. 51,8].

III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS

d'Hidaci de Chaves al afirmar que després del final abrupte del grup l'heretgia invadir la província¹⁴⁶, la utilització dels termes *Gallaecios* i *Gallicios* com a sinònims de priscil·lianistes per part del Papa Innocenci I¹⁴⁷ o les queixes a l'any 415 del monjo Baquiari per l'assumpció de priscil·lianista pel simple fet de néixer en la província¹⁴⁸.

L'escassa incidència de les gestions d'Ambròs i Sirici obligaren a l'Església Hispana a la celebració d'un nou concili a Toledo l'any 400¹⁴⁹, el primer després dels fets de Trèveris. Al sínode participen dinou bisbes¹⁵⁰ dels que només és transmesa la procedència d'Exuperanci, la *Gallaecia*, fet que ha motivat a considerar-lo l'únic assistent de l'esmentada província. Tanmateix, són conegudes la procedència, mitjançant fonts secundaries, de tres altres casos: *Patruinus*, president del concili i bisbe de Mèrida, Asturi de Toledo i Lampi de Barcelona. Les paraules amb les que *Patruinus* inicià la reunió són una clara evidència del perfil disciplinar del concili amb l'objectiu de restablir la *pax ecclesiae* i la imposició dels principis de Nicea¹⁵¹. S'assumeix que tots els bisbes assistents, en aquesta primera part de la reunió, són integrants de la facció de Nicea¹⁵².

L'anàlisi del concili requereix una lectura de les quatre parts que poden ser diferenciades en les actes toledanes. A continuació de la presentació ja esmentada, el primer element que transmeten les actes són els vint cànons disciplinaris. D'aquests, interessen els números XII, XIII, XIV i XV¹⁵³ per tractar-se de clares regulacions de caire disciplinar similars a les

---

146«*Exim, in Gallaeciam priscillianistarum haeresis inuasti*». [Hidaci de Chaves. *Continuatio Chronicorum Hieronymianorum ad annum 468*. 16. Citat a: ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. «El priscilianismo y Gallaecia (ss. IV y V). Apéndice: el debate historiográfico en torno al priscilianismo». A: GARCÍA QUINTELA, Marco Virgilio (Coord.). *Las religiones en la historia de Galicia*. Santiago de Compostela: Universidade de Coruña, Servicio de publicaciones, 1996. pàg. 262].

147Innocenci I. *Epistula Innocentii universis episcopis in Toletana synodo constitutis*. Ep. 3. 1. Consultat a: MIGNE, Jacques Paul. *Patrologiae Cursus Completus* [...]. Vol. 20. op. cit. 1845. pàgs. 386 – 388.

148Baquiari. *Libellus de fide*. 1. Citat a: CABRERA, Juliana. *Estudios sobre el priscilianismo en la Galicia antigua*. op. cit. pàg. 93.

149Hidaci de Chaves. *Continuatio Chronicorum Hieronymianorum ad annum 468*. 16. Citat a: SOTOMAYOR MURO, Manuel. «El priscilianismo. Cap. VII». op. cit. pàg. 245.

150«*Reunidos en la iglesia de Toledo los obispos Patrunio, Marcelo, Afrodisio, Alaciano, Jocundo, Severo, Leonas, Hilario, Olimpico, Floro, Orticio, Asturio, Lampio, Sereno, Leporio, Eustoquio, Aureliano, Lampadio y Exuperancio de Galicia, distrito lucense, municipio Celenis, en total diecinueve* [...]». [*Actes del concili I de Toledo*. Prefaci].

151«[...] *Porque cada uno de nosotros hemos empezado a obrar de distinta manera [...] Mi parecer es que debe guardarse todo lo establecido antiguamente en el concilio Niceno, y que no debemos apartarnos de estas normas*». [*Ibidem*].

152«*Los obispos dijeron: Esto mismo nos agrada a todos* [...]». [*Ibidem*].

153«*XII. Que ningún clérigo se aleje de su obispo y se dirija a otro [...] XIII. De aquellos que entran en la iglesia y no comulgan, queden excomulgados [...] XIV. Que se expulse como sacrilego al que recibiere la Eucaristía y no la consumiere [...] XV. De aquellos que son excomulgados por los obispos, que ninguno se acerque a ellos* [...]». [*Ibidem*. Cànon].

III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS

dictades al concili de Saragossa. Sobre el símbol de la fe i els 18 anatemes contra *omnes haereses et quam maxime contra Priscillianos* següents, el debat entorn a la seva autenticitat com a element conciliar requereix en principi refusar-los¹⁵⁴. El tercer element que cal destacar és la professió de fe dels bisbes Sinfosi i Dictini i del presbíter Comasi¹⁵⁵, composta pels prelats conciliaris en forma de *chartula*. En aquesta, solament Dictini reconeix obertament certs errors doctrinals respecte a la naturalesa de Déu en els seus escrits¹⁵⁶. Comasi i Sinfosi, únicament adjuen de la reivindicació de la figura de Priscil·lià, en una mostra de la fractura que va ocasionar la condemna. Per tant, existeixen dubtes sobre la seva possible identificació com a membres del moviment priscil·lianista. El darrer element de les actes, la sentència definitiva, confirmaria aquesta darrera hipòtesis. La disparitat de les confessions s'evidència quan aquesta s'amplia a altres bisbes de la comunitat galaica nomenats gràcies a la intervenció de Sinfosi¹⁵⁷. *Paternus* és l'únic que confessa obertament la pràctica priscil·lianista¹⁵⁸, mentre que Isoni i *Vegetianus* es limitaren a confessar les mateixes doctrines que Sinfosi¹⁵⁹. En resum, Sinfosi, Comasi, Isoni i *Vegetianus* només adjuen de la reivindicació de la figura de Priscil·lià, però no existeixen proves evidents de què efectuassin pràctiques priscil·lianistes. Altrament, un altre grup de bisbes format per *Herenas*, Donat, Acuri i Emili no són admesos novament a la comunió, atès que van continuar proclamant a Priscil·lià com a màrtir catòlic i

---

154 Aquesta part de les actes ha estat conservada en dos transcripcions: una llarga amb els divuit anatemes i una més curta amb només els dotze primers. Així doncs, José Antonio de Aldama acceptà únicament com a redactada al concili toledà la versió curta, mentre que la llarga seria obra, en base a les investigacions de Germain Morin, del bisbe hispà Pastor [ALDAMA, José Antonio de. *El simbolo Toledano I. Analecta Gregoriana. Vol. VII*. Roma: Pontificia Universitas Gregoriana, 1934. 167 pàgs. Citat a: CABRERA, Juliana. *Estudios sobre el priscilianismo en la Galicia antigua. op. cit.* pàgs. 100 – 105]. Contràriament, l'any 1963 Abilio Barbero de Aguilera es negava a acceptar qualsevol escrit d'aquestes característiques donada l'absència de referència a l'obra d'Hidaci de Chaves [BARBERO DE AGUILERA, Abilio. «El priscilianismo: ¿herejía o movimiento social?». A: AAVV. *Conflictos y estructuras sociales en la Hispania Antigua*. Madrid: AKAL, 1977. pàgs. 97 – 108]. En línies generals, la comunitat científica ha acceptat amb més ímpetu les hipòtesis de Barbero de Aguilera. Una mostra del latent debat pot trobar-se a: SOTOMAYOR MUÑOZ, Manuel. «El priscilianismo. Cap. VII». *op. cit.* pàgs. 248 – 251.

155 «[...] las profesiones de fe de los señores de los señores obispos Sinfosio y Dictinio, de santa memoria, y del entonces señor presbítero Comasio, de santa memoria, las cuales ellos, entre otros, hicieron en el concilio de Toledo acerca de la condenación de Prisciliano y su secta [...]». [Actes del concili I de Toledo. Professió de fe].

156 «Me acuso, pues, de haber dicho ser una sola la naturaleza de Dios y del hombre [...] arguyo y condeno todas las osadías de mis escritos [...]». [Ibidem].

157 «[...] Confiesan también haber ordenado a otros para diversas iglesias en donde faltaban obispos, estando seguros de que la mayoría del pueblo de toda Galicia sentía casi del mismo modo que ellos [...]». [Ibidem. Sentència definitiva].

158 «[...] Paterno, ordenado obispo de la iglesia de Braga, que fue el primero que confesó haber pertenecido a la secta de Prisciliano [...]». [Ibidem].

159 «[...] respondió que sostenía la misma fe que Sinfosio había profesado en el presente concilio». [Ibidem].

III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS

objecte de la persecució dels bisbes¹⁶⁰. En suma, la veritable fractura debatuda a Toledo no va girar entorn a les qüestions doctrinals, sinó únicament a regulacions disciplinàries i d'expansió de les forces priscil·lianistes en els bisbats de la *Gallaecia*, tot com a un nou reflex de la discòrdia eclesiàstica anunciada per Sulpici Sever.

Però Toledo no instaurà la pau i la unitat de l'Església hispana, ans al contrari, va fer créixer el problema i ocasionà un veritable cisma com demostra l'*Epistula Innocentii universis episcopis in Toletana synodo constitutis* del papa Innocenci I. Un dels participants a Toledo, el bisbe Hilari acompanyat pel presbíter Elpidi, va viatjar a Roma per apel·lar a l'*auctoritas*¹⁶¹ cristiana en algun moment anterior a l'any 405. Hilari informà de la divisió de l'Església en tres grups: els que es mantenien com a priscil·lianistes, els conciliats a Toledo partidaris de la reconciliació i els penedits, i un darrer format per les part més intransigent de l'episcopat, bisbes de *Baetica* i la *Carthaginensis*¹⁶², que es mostraven descontent amb el fet que els adjurats conservessin les seves seves. Com a resposta, el Papa Innocenci va elaborar aquesta epístola amb l'objectiu de ratificar les decisions del concili, es mostrà partidari del consens i amenaçà amb l'excomunió als que no acceptessin els acords de Toledo¹⁶³.

III.V. ELS SEGLES V I VI. ELS PRISCIL·LIANISMES.

Més enllà dels successos de la primera dècada del segle V, la narració del moviment priscil·lianista es torna summament complexa. Les notícies de les que es disposa són indirectes, inconnexes i sense unitat, fet que determina la impossibilitat de crear un relat cronològic com el que fins ara s'ha descrit. Hom pot continuar copsant referències, però aquestes no seran reflexions aïllades i de clara dispersió geogràfica. Tot això empeny a abandonar la noció d'un únic moviment priscil·lianista, per esdevenir distints moviments o priscil·lianismes. Entre els abundants autors que durant els segles V i VI aporten notícies vers els priscil·lianismes, seguidament s'analitzaran breument els més destacables i que permeten

160«*Herenas prefirió más bien seguir a sus clérigos, los cuales espontáneamente, si ser preguntados, habían aclamado a Prisciliano como católico y santo mártir, y él mismo dijo que había sido católico hasta el final y que había padecido la persecución de parte de los obispos [...]*». [*Ibidem*].

161«*[...] episcopus Hilarius, et Elpidius presbyter, partim unitaris amore permoti, partim qua laborat provincia pernicie, ut opotuit, excitati, ad edem apostolicam commearunt, et in ipso sinu fidei violatam intra provinciam pacem [...]*». [Innocenci I. *Epistula Innocentii universis episcopis in Toletana synodo constitutis*. Ep. 3. Prefaci].

162«*[...] quod ad ipsam fidem attinel, quod Baetici Vel Carthaginenses episcopi, propter Galliciorum communionem, a pace omnium discederunt, orta dissensio est [...]*». [*Ibidem*. 1].

163«*[...] Quod si saniore consilio a sacerdotibus fuisset custodita correctio; et status catholicae fidei integer permaneret, et nullum scandalum concordiam rebus omnibus utilem corrupisset*». [*Ibidem*. 2].

III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS

evidenciar l'evolució descrita: el *Codex Theodosianus*, Pau Orosi, algunes obres d'Agustí d'Hipona, Consenci, Toribi d'Astorga, Lleó I, Montà de Toledo i les actes dels dos concilis de la ciutat de Braga.

Una del les primeres informacions disponible en aquest entramat són les primeres disposicions imperials compreses al llibre XVI del *Codex Theodosianus*, és a dir, el dedicat als *De haereticis*¹⁶⁴. En línies generals, exposen un conjunt de restriccions jurídiques per als seguidors priscil·lianistes com no permetre rebre o donar herències, l'accés als càrrecs administratius governamentals, la utilització de temples consagrats al Credo de Nicea i especialment, la prohibició de reunir-se i practicar les seves creences a qualsevol lloc de l'Imperi Romà¹⁶⁵. En realitat, l'entrada al 408 – 409 dels pobles sueus, vàndals i alans i la progressiva pèrdua del domini romà d'una part de la província Hispana, va impedir l'aplicació de les disposicions legals, almenys al territori de la Gallaecia. Veritablement, no hi ha cap evidència d'una persecució civil sobre els seguidors priscil·lianistes.

L'any 414 Pau Orosi, originari de Braga, escriu la *Consultatio sive Commonitorium ad Augustinum de errore Priscillianistarum et Origenistarum* que, malgrat tenir un escàs valor documental, servirà com a base de la interpretació de dos destacats personatges: Jeroni d'Estridó i Agustí d'Hipona¹⁶⁶. Entre els errors que imputà a Priscil·lià, destaca la utilització esbiaixada de l'Antic Testament i una peculiar filosofia de l'ànima¹⁶⁷, segurament fruit de la reproducció de les idees del suposat *Apologeticum* d'Itaci¹⁶⁸. Un any més tard, Agustí d'Hipona contestaria amb *Ad Orosium contra priscillianistas et origenistas*, i on reconeixeria que fins a

---

164El priscil·lianisme és mencionat en cinc lleis al llarg del llibre XVI del *Codex Theodosianus*: 5,40. dictada a Roma per Arcadi, Honori i Teodosi II el 22 de febrer del 407; 5,43. dictada a Roma per Honori i Teodosi II el 15 de novembre del 408; 5,48. dictada a Constantinoble per Honori i Teodosi II el 21 de febrer del 410; 5,59. dictada per Honori i Teodosi II a Constantinoble el 9 d'abril del 423; i 5,65. dictada per Teodosi II i Valentinià III a Constantinoble el 30 de maig del 428.

165OLIVARES GUILLEM, Andrés. «Actitud del Estado romano ante el priscilianismo». A: *Espacio, tiempo y forma. Serie II, Historia antigua. N° 14*. Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia, 2001. pàgs. 121 – 126.

166D'ALÈS, Adhèrmar. *Priscillien et l'Espagne chrétienne [...]. op. cit.* Citat a: OLIVARES GUILLEM, Andrés. *Prisciliano a través del tiempo. Historia de los estudios sobre el priscilianismo*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, 2004. pàg. 58.

167«Prisciliano [...] fue más pernicioso que los Maniqueos, puesto que trató de confirmar su herejía a base del Antiguo Testamento [...]». [Pau Orosi. *Consultatio sive Commonitorium ad Augustinum de errore Priscillianistarum et Origenistarum*. 2. Consultat a: PAULO OROSIO. *Su vida y sus obras*. TORRES RODRÍGUEZ, Casimiro (Trad.). A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, 1985. pàgs. 734 – 743].

168Entre els defensors d'aquesta hipòtesis destaca Henry Chadwick. Mitjançant un estudi comparat, remarca les múltiples connexions doctrinals entre l'obra d'Orosi i l'*Indiculus de haeresibus*. Ambdues per tant, haurien de recolzar-se en una mateixa font original. [CHADWICK, Henry. *Prisciliano de Ávila [...]. op. cit.* pàgs. 264 – 270].

III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS

la narració d'Orosi no advertir de la importància del priscil·lianisme¹⁶⁹. Ara bé, la imatge que es formarà el bisbe Africà estarà assentada també en dos altres obres: el *Diuersarum haereseorum liber* de Filastre de Brescia i l'epístola de Consenci.

El *Commonitorium domino meo sancto patri Augustino*, que l'autor balear envià a Sant Agustí l'any 419¹⁷⁰, proporciona una història novel·lesca, tendenciosa i subjectiva en la que Consenci explica les perícies de Frontó, infiltrat en la *Tarraconensis*, per delatar priscil·lianistes¹⁷¹ mitjançant la circulació de lectures apòcrifes. En la narració es veuen implicats el presbíter Sever¹⁷², els bisbes Sagicci de Lleida¹⁷³ i Ticià de Tarragona, i el *comes Hispaniarum* Asteri¹⁷⁴. Consenci mostra un priscil·lianisme arrelat entre les capes socials més elevades de la província de la *Tarraconensis*, on geogràficament no és disposava, ni es disposarà, de cap altra notícia. El balear presenta un priscil·lianisme clandestí, amb la lectura d'apòcrifs com a principal desviació, i on la mentida i el perjuri és una forma de supervivència. Tot aquesta entrelligada història, exhibeix un relat força estereotipat i difícil d'assumir en els termes en què està transmès. De fet, el mateix Agustí d'Hipona en la seva resposta a Consenci el 420, *Contra Mendacium ad Consentium*, no valorà els fets i només sentencià la incorrecció d'obtenir el resultat desitjat a partir d'una mentira, car això iguala l'ortodox i l'heretge¹⁷⁵.

169«Respondere tibi quarenti, dilectissime fili Orosi, nec ad omnia debeo, quae in tuo Comminitorio posuisti, nec omnino non debeo, me studium tuum, quod mihi gratissimum est, contempsisse videar, et ob hoc intemperante offendam [...]». [Agustí d'Hipona. Ad Orosium contra priscillianistas et origenistas. 1. Consultat a: MIGNÉ, Jacques Paul. *Patrologiae Cursus Completus* [...]. Vol. 42. op. cit. pàgs. 669 – 678].

170Un anàlisi més exhaustiu de l'epístola de Consenci pot trobar-se a: AMENGUAL I BATLE, Josep. «Informacions sobre el priscil·lianisme a la Tarraconense segons l'EP. 11 de Consenci». A: *Pyrenae. Revista de prehistòria i antiguitat de la Mediterrània Occidental*. N° 15 – 16. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1979 – 1980. pàgs. 319 – 338.

171«[...] l'any passat li havia encomanat que [...] emprengués una lluita contra els ja esmentats priscil·lianistes [...]». [Consenci. *Commonitorium domino meo sancto patri Augustino*. Ep. 11*. 1,4. Consultat a: CONSENCI. *Correspondència amb Sant Agustí*. Vol. 1. AMENGUAL I BATLE, Josep (Trad.). Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1987. pàgs. 96 – 118].

172«[...] ella em digué que un tal Severe, conegut per les seves riqueses i influències, i també per la seva cultura, era l'home principal d'aquesta doctrina». [Consenci. *Commonitorium domino meo sancto patri Augustino*. Ep. 11*. 2,3].

173Tot i que a Ilerda devia haver bisbe abans del 419, no és fins a Sagicci que consta el nom del primer prelat conegut. [PÉREZ ALMOGUERA, Arturo. «Lleida romana i antiga tardana. El Baix Imperi i l'Antiguitat Tardana». A: JUNYENT, Emili; PÉREZ ALMOGUERA, Arturo. *Història de Lleida. Volum I. L'antiguitat. D'Illirita a Ilerda*. Lleida: Pagès editors, 2003. pàgs. 351 – 355].

174«després Sever actués contra mi, recolzant en la força de l'il·lustre i excel·lent senyor senyor, parent seu, el comte Asteri [...]». [Consenci. *Commonitorium domino meo sancto patri Augustino*. Ep. 11*. 5]. «Vingué personalment a Tarragona l'il·lustre comte Asteri [...]». [Consenci. *Commonitorium domino meo sancto patri Augustino*. Ep. 11*. 1,5].

175«Tanmateix no em convenç que els hàgim de treure dels amagatalls amb les nostres mentides [...] ¿com podré perseguir, amb coherència, la mentida amb la mentida?». [Agustí d'Hipona. *Contra Mendacium ad*

III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS

Un dels exemples més clars de la perduració del priscil·lianisme a la *Gallaecia* s'observa a l'obra de Toribi d'Astorga. Abans de ser proclamat bisbe va escriure l'*Epistula ad Idacium et Ceponium*, és a dir, una carta a mitjans del segle V dirigida a Hidaci de *Límica* (actual Xinzo de Limia) i Ceponi, de seu desconeguda, en la que explicava com al tornar d'un llarg viatge va trobar-se amb pràctiques i costums en la comunitat que creia abolides. Toribi responsabilitzava de la situació als apòcrifs de tendència maniquea que circulaven al seu territori, però en cap cas parla obertament de cap grups herètic ni tampoc de priscil·lianisme¹⁷⁶. El seu nomenament com a bisbe d'Astorga l'any 445, en substitució de Dictini, el convertí en un dels bisbes més bel·ligerants contra el priscil·lianisme. Per la resposta del Papa Lleó I, *Epistula ad Toribium*, es té noció d'una *epistula familiaris* enviada al bisbe de Roma en la que amplifica la seva visió de l'heretgia i enuncia fortes desviacions dogmàtiques i doctrinals. La carta privada estava formada per un *Commonitorium*, on es pregava la convocatòria d'un concili, i un *libellus*, amb setze acusacions concretes contra els priscil·lianistes¹⁷⁷. En la contestació, el Papa Lleó I dona conformitat a la petició de Toribi per convocar un concili amb l'objectiu d'aconseguir l'abjura, o l'expulsió definitiva, dels sacerdots herètics¹⁷⁸. Per a tal empresa, anuncià l'enviament de cartes als bisbes de la *Tarraconensis*, la *Carthaginensis*, la *Lusitania* i la *Gallaecia*, no nomenà a la *Baetica*. Malgrat el silenci

---

Consentium. 1,5 i 1,8. CONSENCI. *Correspondència amb Sant Agustí*. Vol. II. *op. cit.* pàgs. 105 – 173].

176NÚÑEZ GARCÍA, Óscar. *Prisciliano, priscilianismos y competencia religiosa en la antigüedad* [...]. *op. cit.* pàgs. 94 – 98.

177El suposat catàleg estaria elaborat en base a les informacions d'Orosi i Agustí i les actes dels concilis de Saragossa i Toledo. [CHADWICK, Henry. *Prisciliano de Ávila* [...]. *op. cit.* pàgs. 278 – 282]. Els errors imputats als priscil·lianistes són: «1, *Padre, Hijo y Espiritu Santo son una sola persona*. 2, *De Dios proceden, en cierto tiempo, determinadas fuerzas*. 3, *El Hijo de Dios se llama Unigénito solamente porque nació de la Virgen*. 4, *Ayunan el día de Navidad y los domingos, porque no creen que Cristo naciese en naturaleza humana verdadera*. 5, *El alma humana es substancia o parte de Dios*. 6, *El diablo nunca fue bueno, y su naturaleza no es obra de Dios, sino que emergió del caos y las tinieblas*. 7, *Condenan las nupcias y aborrecen la procreación de hijos*. 8, *Los cuerpos humanos son creados por el diablo*. 9, *Los hijos de la promesa nacen de mujeres, pero son concebidos por el Espiritu Santo, porque los concebidos por el semen carnal no pertenecen a Dios*. 10, *Las almas existen antes de ser incorporadas al cuerpo como consecuencia del pecado cometido por ellas en el cielo*. 11, *Almas y cuerpos de los hombres están sometidos a la fatalidad de las estrellas*. 12, *Dicen que las partes del alma están bajo unas potestades, y los miembros del cuerpo bajo otras. Las cualidades de las potestades interiores las ponen en los nombres de los patriarcas; las de los cuerpos, en cambio, en los signos del Zodiaco, a cuya fuerza están éstos sometidos*. 13, *Se debe aceptar todo el cuerpo de Escrituras canónicas bajo los nombres de los patriarcas*. 14, [...] *En las mismas Escrituras aparecen cierta lucha entre la naturaleza divina y la terrena*. 15, *Falsean los códigos de las sagradas Escrituras y usan los libros apócrifos*. 16, *Todavía leen muchos con veneración los tratados de Dictinio*». [Lleó I. *Epistula ad Toribium*. Ep. 15. Consultat a: SOTOMAYOR MURO, Manuel. «El priscilianismo. Cap. VII». *op. cit.* pàgs. 260 – 264].

178«*Reúnan un concilio episcopal; acudan los obispos de las provincias vecinas [...] examinen a fondo si hay obispos contaminados de esta herejía, a los que habrá que separar. Sin duda, de la comunión si no quieren condenar las maldades de esta horrenda secta* [...]». [*Ibidem*].

III. EL RELAT CRONOLÒGIC. UNA LECTURA DEL PRISCIL·LIANISME MITJANÇANT LES FONTS

d'algunes fonts i l'absència d'actes, el concili devia reunir-se tal com relatà el bisbe Lucreci a l'obertura del concili I de Braga l'any 561¹⁷⁹.

Encara que és evident que la presència de comunitats priscil·lianistes es difumina, es poden localitzar notícies que demostren la supervivència al segle VI. Una bona mostra la proporciona Montà de Toledo en dos epístoles datades a la dècada dels trenta. En la primera, *Epistula ad presbyteros palentinos*, exigeix fer valer la jurisdicció en la seva comunitat en front a bisbe d'altres comunitats que honoren la memòria de Priscil·lià tot i que, com ell mateix admet, no segueixen les seves pràctiques. La segona, *Epistula ad Turibium*, és una carta dirigida a Toribi en la que es glorifica d'acabar amb la presència priscil·lianista en la seva comunitat¹⁸⁰.

Però el problema priscil·lianista comença a ser un problema menor o almenys adscrit a la *Gallaecia*. Les actes dels concilis de Toledo II (531), Tarragona (516), Barcelona (540), Lleida (546) i València (549) no aporten cap notícia¹⁸¹. Per contra, a més de la referència ja descrita del concili I de Braga, el priscil·lianisme va copsar l'atenció dels conciliars al realitzar un catàleg amb la finalitat de recollir de forma senzilla els principals errors, car segons ells, és precisament entre els ignorants en els ambients on el priscil·lianisme encara perdura¹⁸². Ja a l'any 572, es celebrà un nou concili a la ciutat de Braga on el president de la reunió, Sant Martí, anuncià que no hi havia cap problema d'unitat de la fe a la província¹⁸³. Tanmateix, el cànon X reflecteix una petita menció al priscil·lianisme quan es descriuen certes practiques de dejuni¹⁸⁴. Els priscil·lianismes, poc a poc, també desapareixen.

179«[...] el beatísimo papa León I de la ciudad de Roma [...] envió un escrito suyo al concilio de Galicia [...] y por mandato del mismo también los obispos de las provincias Tarraconense y Cartaginense, los lusitanos y los béticos, celebrando entre sí un concilio, y redactando un símbolo de la fe contra la herejía priscilianista [...] Fue leída la fórmula de la fe con sus capítulos, los cuales para evitar la prolijidad no fueron insertados en estas actas [...]». [Actes del concili I de Braga. Prefaci. VIVES, José (Ed.). *Concilios visigóticos e hispano-romanos. op. cit.* pàgs. 65 – 77].

180NÚÑEZ GARCÍA, Óscar. *Prisciliano, priscilianismos y competencia religiosa en la antigüedad [...]. op. cit.* pàgs. 98 – 99.

181SOTOMAYOR MURO, Manuel. «El priscilianismo. Cap. VII». *op. cit.* pàg. 256.

182«[...] debe ser declarado con más evidencia y sencillez todo lo que es execrable, redactando también ahora algunos artículos, que lo pueda entender el menos erudito, y así se condene bajo pena de anatema, los embustes ya hace tiempo proscritos de error priscilianista [...]». [Actes del concili I de Braga. Catàleg].

183«[...] con el auxilio de la gracia de Cristo, no hay ningún problema en esta provincia acerca de la unidad de la fe [...]». [Actes del concili II de Braga. Prefaci VIVES, José (Ed.). *Concilios visigóticos e hispano-romanos. op. cit.* pàgs. 78 – 106].

184«[...] algunos prebiteros por la necedad del error brotado recientemente o también corrompidos todavía por el hedor de la vieja herejía priscilianista». [Ibidem. Cànon X].

IV. L'EVOLUCIÓ HISTORIOGRÀFICA. LA COMPRESIÓ DEL FENOMEN PRISCIL·LIANISTA¹⁸⁵.

«Prisciliano está de moda en los últimos años; a decir verdad, nunca dejó de estarlo, por lo menos en lo que va de siglo, pero en el último decenio los estudios sobre su persona se suceden sin interrupción. En la Antigüedad la personalidad de Prisciliano fue ya muy discutida, y dio lugar a las interpretaciones más diversas [...]»¹⁸⁶.

IV.I. LES PRIMITIVES INTERPRETACIONS. EL POSTPRISCILIANISME I L'HERESIOLOGIA.

El priscil·lianisme és, d'antuvi, objecte d'una quantitat abundant i complexa teranyina de treballs, doncs esdevé des d'un principi un camp fèrtil per a la més pura interpretació històrica. Si bé l'evolució historiogràfica pot esdevenir rastrejada des de l'època dels fets, en aquest *continuus* temporal hi ha un clar moment d'impàs. Les referències literàries a Priscil·lià i al priscil·lianisme desapareixen a partir del segle VII, coincidint amb el final de l'existència del moviment, i encetant un llarg «período de letargo»¹⁸⁷. De fet, les primeres notícies postpriscil·lianistes no apareixen fins al segle XII amb l'anònima *Chronica naierensis* i l'*Epístula II* de **Joan Hispalense** a Àlvar de Còrdova. Ambdues contribueixen amb escassa informació, doncs esdevenen pures descripcions dels fets sense cap tipus de reflexions històriques i estan clarament influenciades per cronistes anteriors, de manera especial, per l'obra i opinió d'Isidor de Sevilla. Més enllà de l'oblit al que es sotmeten els fets, quan aquestos es rememorin sofriran distorsions i errors. L'hagiògraf venecià del segle XIV **Pietro di Natali** incorria, en el seu *Catalogus Sanctorum*, a diversos errors en la transcripció de

185La quantitat d'obres que versen, ja sigui de forma complerta o parcial, sobre el tema priscil·lianista són massa nombroses com per a poder afrontar un estudi complert en aquestes pàgines. Pot trobar-se una aproximació historiogràfica més exhaustiva en la recent publicació d'Olivares Guillem [OLIVARES GUILLEM, Andrés. *Prisciliano a través del Tiempo* [...]. *op. cit.* 314 pàgs]. Són també destacables les visions de Maria Victoria Escribano Paño [ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. *Iglesia y Estado en el certamen priscilianista* [...]. *op. cit.* pàgs 1 – 40; –. «Estado actual de los estudios sobre el priscilianismo». A: SANTOS, Juan; TEJA, Ramón (Eds.). *El cristianismo. Aspectos históricos de su origen y difusión en Hispania. Actas del Symposium de Vitoria-Gasteiz (25 a 27 de noviembre de 1996)*. Vitoria – Gasteiz: Euskal Herriko Unibersitate, 2000. pàgs. 264 – 287; –. «El priscilianismo y Gallaecia [...]». *op. cit.* pàgs. 251 – 294], i de forma més reduïda, les de José María Blázquez Martínez [BLÁZQUEZ MARTÍNEZ, José María. «Prisciliano. Estado de la cuestión». En: AA.VV. *Prisciliano y el priscilianismo. Pontevedra 7 – 12 de septiembre de 1981. Monografías de Los Cuadernos del Norte*. Oviedo: Caja de Ahorros de Asturias, 1982. pàgs. 47 – 52] i Francisco Javier Fernández Conde [FERNÁNDEZ CONDE, Francis Javier. «Prisciliano y el priscilianismo. Historiografía y realidad». A: *Clío & Crimen. Revista del Centro de Historia del Crimen de Durango. Las herejías medievales. Estado de la cuestión. N° 1*. Durango: Edizio hauena, 2004. pàgs. 43 – 85; –. *Prisciliano y el priscilianismo. Historiografía y realidad*. Gijón: Ediciones Trea, 2007. 111 pàgs.].

186BLÁZQUEZ MARTÍNEZ, José María. «Prisciliano. Estado de la cuestión». *op. cit.* pàgs. 47.

187OLIVARES GUILLEM, Andrés. *Prisciliano a través del tiempo* [...]. *op. cit.* pàg. 75.

IV. L'EVOLUCIÓ HISTORIOGRÀFICA. LA COMPRENSIÓ DEL FENOMEN PRISCIL·LIANISTA

noms i fets. No és una singularitat, l'estudi d'Olivares Guillem revela com sota aquestes circumstàncies a Galícia comencen a confondre's les figures de Priscil·lià i l'apòstol Sant Jaume¹⁸⁸. Suposadament, l'apòstol hauria evangelitzat el territori hispà, fet poc provable i que segurament es confon amb el caràcter més rural del priscil·lianisme, però a més, com després succeirà amb Priscil·lià, Sant Jaume va ser condemnat i executat pel poder civil amb dos deixebles peninsulars. Tot aquest procés identificador va acabar d'intensificar-se al segle IX, quan es va descobrir un sepulcre amb tres cosos, el rei Alfons II donà credibilitat a les tradicions apostòliques i negà qualsevol possibilitat d'identificació amb el grup priscil·lianista. Recapitulant, per bé que els fets priscil·lianistes van aconseguir mantenir-se en el substrat cultural gallec, aquests no eren ni fermes ni identificats amb certesa per la historiografia.

El Renaixement significà per al priscil·lianisme el final de la somnolència historiogràfica. No obstant, per bé que la intensificació del nombre d'obres és notori, no succeïx igual amb la diversitat interpretativa d'un priscil·lianisme que continuava contemplant-se sota els àmbits de l'heretgia, el gnosticisme i el maniqueisme. És cert que el protestantisme intensificarà l'interès per l'estudi de la història de l'Església, i les recopilacions conciliars, però baldament no superarà ni canvià el tractament dels distints moviments herètics. Entre les col·leccions conciliars peninsulars destaquen les obres de **Garsía Loaisa**, *Collectio conciliorum Hispaniae* (1653), i la de **José Sáenz de Aguirre**, *Collectio maxima conciliorum omnium Hispaniae [...]* (1693 – 1694). En referència als autors no peninsulars, tot i que el tractament del *corpus* documental priscil·lianista no és tan exhaustiu, l'aportació més subratllable prové de la historiografia francesa de la mà dels jesuïtes **Philippe Labbe i Gabriel Cossart** amb *Sacrosancta concilia ad regiam editionem exacta [...]* (1671 – 1672). Amb tot, caldrà esperar un segle més per aconseguir, gràcies al venecià **Giovanni Domenico Mansi**, el recull conciliar més complert amb *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio* (1758).

La disputa doctrinal, reforma *versus* contrareforma eclesiàstica, va deixar també altres plasmacions en abordar els orígens de l'Església per tal de justificar la postura de la pròpia facció. Encara al segle XVI, es publicava a Basilea l'*Ecclesiastica Historia* (1559 – 1574) dirigida pel luterà **Matthias Flacius Illyricus**. Com a resposta¹⁸⁹, el cardenal romà **Cesare Baronio** editava *Annales Ecclesiastici* (1588 – 1607). Aïllant qualsevol examen a l'objectivitat de l'obra, cal destacar la censura dirigida a l'actitud d'Itaci i la reproducció de la crítica, ja

¹⁸⁸*Ibidem*. pàg. 84 – 88.

¹⁸⁹ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. «El priscilianismo y Gallaecia [...]». *op. cit.* pàg. 278.

observada en les fonts, a la ingerència del poder civil en un fet religiós. La defensa de la jurisdicció eclesiàstica de Baronio, inseparable del seu propi context¹⁹⁰, representà un petit parèntesi per més que no va qüestionar la condemna del grup.

Un nou dualisme entre autors reformistes i contrareformistes, esdevingut a les acaballes del segle XVII, va aconseguir capgirar substancialment l'enfocament historiogràfic. Tillemont i Arnold revelà un punt de no retorn sota un context diferent, una època de transformació i de construcció dels nous paradigmes epistemològics de la revolució científica. L'any 1693 apareixia el primer volum de les *Mémoires pour servir à l'histoire Ecclésiastique des six premiers siècles* (1693 – 1712) del sacerdot francès **Sébastien Lenain de Tillemont**. La del francès no era una interpretació aïllada, ans al contrari, pocs anys abans havien estat publicats els estudis de **Pasquier Quesnel** (1675) i el de **Charles Dufresne Du Lange** (1678) sobre els que Tillemont recolzà, juntament amb la seva condició de jansenista, les valuoses novetats de la seva obra¹⁹¹. El priscil·lianisme adquireix en l'obra de francès una dimensió fins ara desconeguda, al ser analitzat en un estudi analític, individualitzat i ampli, amb un fort interès per les fonts i inscrivint-lo al seu propi context històric¹⁹². Tot i no modificar la concepció herètica del grup, la rellevància de la publicació és inqüestionablement.

«En un mot il eust esté heureux s'il n'eust pas corrompu un genie auffi excellent que le sien par l'attache à son herefie. Il avoit (comme un autre Catilina) beaucoup de bonnes qualitez de corpus & d'esprit»¹⁹³.

Més destacada és encara l'obra del pastor luterà **Gottfried Arnold**, *Unparteyische Kirchen- und Ketzer-Historie vom Anfang des Neuen Testament biss auff das Jahr Christi* (1688 – 1714). L'alemany aconseguí trencar amb la visió herètica i proposar una explicació entre les coordenades de la espiritualitat tardana i l'Església de l'Estat teodosià¹⁹⁴. Amb una marcada concepció apriorística de la història i una defensa herètica com a transformació cultural, Arnold, pretenia justificar el protestantisme, mitjançant el priscil·lianisme entre d'altres, com a l'últim intent de retorn a la puresa eclesiàstica.

190El 30 de maig de 1416 era executat a la localitat alemanya de Konstanz el predicador, que donar origen al moviment hussita, Jan Hus. Altrament, el 23 de maig de 1498 Girolamo Savonarola trobar el mateix final a Firenze. En ambdues ocasions el poder secular va inserir-se en el terreny dels afers clericals. [OLIVARES GUILLEM, Andrés. *Prisciliano a través del tiempo* [...]. *op. cit.* pàg. 104].

191*Ibidem*. pàg. 106.

192ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. *Iglesia y Estado en el certamen priscilianista* [...]. *op. cit.* pàg. 4.

193LENAIN DE TILLEMONT, Sébastien. «L'Herésie des priscillianistes». A la seva: *Mémoires pour servir à l'histoire Ecclésiastique des six premiers siècles*. Vol. VIII. Bruxeles, Imperiale & Catholique, 1732. pàg. 210.

194ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. «El priscilianismo y Gallaecia [...]». *op. cit.* pàg. 279.

IV. L'EVOLUCIÓ HISTORIOGRÀFICA. LA COMPRESIÓ DEL FENOMEN PRISCIL·LIANISTA

Fora del món religiós, són dignes de menció, tot i el retorn a la tradició condemnatòria, dos estudis d'història local de la ciutat de Trèveris: el de **P. Christophorus Browsers** i **P. Jacobus** a finals del segle XVII, i el de **Johannes Nicolaus Ab Hontheim** a la primera meitat del XVIII. Paral·lelament, malgrat les escasses novetats aportades pels autors espanyols, algunes obres representatives són: la *Crónica* (1574) d'**Ambrosio de Morales**; l'extensa *Historia General de España* (1601) del jesuïta **Juan de Mariana**; i *Bibliotheca Hispana* (1617) de **Nicolás Antonio**. Aquesta darrera, segurament la més interessant, incloïa a Priscil·lià, en base al testimoni de Jeroni d'Estridó, entre un complert compendi d'autors hispànics des de l'època d'August.

La il·lustració comportà un nou salt qualitatiu al aconseguí la renovació heurística dels estudis històrics. La moderna historiografia del segle XVIII, acompanyada del procés de secularització, provocà una accentuada renovació epistemològica tot i ser més pausada al camp de la història eclesiàstica. En aquesta etapa hi ha una fita a destacar: **Edward Gibbon** i la publicació del famós treball *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (1776 - 1789). La revolució metodològica de l'historiador britànic va estar acompanyada, com poc abans ho havia fet l'intel·lectual francès Montesquieu, d'un fort anticlericalisme al culpabilitzar a l'Església de la responsabilitat del final del món romà. En referència al priscil·lianisme, Gibbon dedicà escassament dos pàgines, que altrament són suficients, per sentenciar l'actitud de l'Església, especialment en la figura d'Itaci, en la forma com s'exercí la condemna al grup. Darrere la crítica de Gibbon a l'Església del segle IV s'amagava la crítica a l'Església de la contrareforma i el tribunal del Sant Ofici¹⁹⁵.

«La escandalosa irregularidad en los procedimientos contra Prisciliano y sus seguidores confirmaron la humanidad de Ambrosio y de Martín. Los ministros civiles y eclesiásticos habían trasgredido los límites de sus respectivas jurisdicciones. El juez secular había osado recibir apelación y pronunciar sentencia definitiva en materia de fe y de competencia episcopal. Los obispos se habían deshonrado ejerciendo la función de acusadores en un procedimiento criminal. La crueldad de Itacio, que presencié los tormentos y solicitó la muerte de los herejes, provocó la justa indignación de la gente, y los vicios de ese obispo inmoral se admitieron como una prueba de que el celo era instigado por el sórdido motivo de interés»¹⁹⁶.

No obstant, Gibbon constitueix una anomalia historiogràfica al persistir encara una majoria d'obres forjades per autors clericals. En cap cas, tant els estudis reformistes com catòlics, van ser aliens als avantguardistes paradigmes científics. Entre els primers sobresurt la Història

195OLIVARES GUILLEM, Andrés. *Prisciliano a través del tiempo* [...]. *op. cit.* pàgs. 115 – 116.

196GIBBON, Edward Emily. *Historia de la decadencia y caída del Imperio Romano*. *op. cit.* pàg. 240.

eclesiàstica de l'anglès **Nathaniel Lardner** o la dels alemanys **Christian Wilhelm Franz Walch** i **Johann Mattias Schöckh**. També és digne de subratllar la Història papal de l'escocec **Archibald Bower**. Les tres van veure la llum en el transcurs de la primera meitat de segle, fet que quedà palès en la seva voluntat renovadora, sense això sí, qüestionar encara l'*statu quo* de la interpretació priscil·lianista. A l'àmbit catòlic, els canvis formals es van evidenciar en la Història eclesiàstica de **Remi Ceillier** i la recopilació documental de **Pierre Coustant**. Altrament, cap de les dos obres franceses del primer ters del segle van incorporar novetats substancials i l'anatema continuava dominant la metàfrasi. L'agustí **Henrique Flórez** contribuïa amb un dels treballs de més rellevància del període: *España sagrada* [...] (1747 – 1775).

«Lo peor fue, que castigados estos y otros reos, no cesó la herejía, ante bien se aumentó y propagó, pues los que antes tenían por Santo à Prisciliano, ahora le veneraban por Martyr. Trajeron su cuerpo à España con los demás ajusticiados, y les celebraron honras funerales, como llora Sulpicio en el fin de su historia»¹⁹⁷.

Les darreres centúries del segle XVIII van contemplar un canvi historiogràfic de rellevància: l'aparició dels primers treballs monogràfics de temàtica priscil·lianista. El tractament historiogràfic estava adquirint progressivament complexitat i maduresa. Baldament, les primeres i més antigues monografies no van aconseguir sobrepassar les concepcions apriorístiques dominants. Sota el cosmos catòlic brollaren obres com la de l'anònim venecià, *Bachiarius illustratus sive de Priscilliana Haeresi Dissertatio*, o *Historia Priscillistarum* i *Exercitationes in universa opera S. Leonis Magni* dels religiosos romans **Urgel Francisco Girves** i **Pietro Tamasco Cacciari** respectivament. La historiografia protestant va debutar igualment en les monografies amb *Dissertatio critica de Priscillianistis eorumque fati, doctrinis et moribus* (1745), del neerlandès **Simon de Vries**.

«[...] Videbam praeterea ex ipso Sulpicio, Priscillianistas calumniis peffimisque artibus ab inimicis fuisse circumventos. Quare nihil ego a pietate antiquis scriptoribus debita, nihil quoque a prudentis viri officio alienum me facturum arbitrabar, si universa, quae de haereticis illis scripta reperiebam, prius quam in rem omnem penitius inquisivissem, pro certissimis non admitterem».¹⁹⁸.

Els canvis esdevinguts gràcies a les primeres monografies, acompanyat de la irrupció de la interpretació positivista i l'èmfasi per l'anàlisi documental, va desembocar en al segle XIX en

197FLOREZ, Henrique. *España sagrada. Theatro geographico-histórico de la Iglesia de España. Origen, divisiones y límites de todas sus provincias. Antigüedad. Traslaciones y estado antiguo y presentede sus Sillas, con varias Diserciones críticas. Vol. XIV. 2a. ed. Madrid: Oficina de Pedro Marín, 1786. pàg. 19.*

198VRIES, Simon de. *Dissertatio critica de Priscillianistis eorumque fati, doctrinis et moribus*. Ultrajcteti: Joannem Broedelet, 1745. pàg. 3.

una nova voràgine de nous estudis que encara no modificaran substancialment les visions historiogràfiques. Ni tant sols les obres reformistes, que gràcies a Arnold ja caminaven per camins més propers a l'exculpació o l'atenuació, no estableixen una posició unànime contra aquesta concepció acusatòria. Com a mostra, l'obra titulada *Allgemeine Geschichte der christlichen Religion und Kirche* (1825 – 1845) d'**August Neander**, que qualificava al priscil·lianisme com un moviment del gnosticisme hispànic¹⁹⁹. Entre els treballs continuistes de l'ortodòxia, presenten interès les histories eclesiàstiques d'**Heinrich Joseph Berthes**, **Johann Adam Möhler** i **F. X. Kraus** o la Història conciliar que realitza **Karl Joseph von Hefele**.

A l'Estat espanyol s'editen obres com *Historia eclesiàstica de España* (1845) de l'historiador bilbilítà **Vicente de la Fuente**, o *Estudios histórico-críticos sobre el Priscilianismo* (1878) del sacerdot i historiador gallec **Antonio López Ferreiro**.

«Ocultaba un corazón depravado y suelto a toda clase de libertinaje. Una pasión descollada, sin embargo, en aquella alma presa de los más abominables vicios, el orgullo que le llevaba a considerarse superior a los demás hombres. A esta pasión satánica, que tenía por mira hacerse parecer igual a Dios, servía de guía su astucia»²⁰⁰.

La posició de condemna visceral d'aquest darrer constituirà la base d'opinió de **Marcelino Menéndez Pelayo**²⁰¹. *Historia de los heterodoxos españoles* (1880 – 1882) requereix atenció especial al constituir la pedra angular de la historiografia espanyola posterior. Entre l'extens anàlisi de les diverses heretgies que al llarg de la història del cristianisme s'han succeït al territori peninsular, l'erudit santanderí condemna el priscil·lianisme per tractar-se d'una secta gnòstica i ocultista d'arrel maniquea, justificant també la condemna de Trèveris i exculpant a Itaci de qualsevol acusació.

«Las sectas heterodoxas que con los nombres de Agapetas y Priscilianistas se extendieron por la España romana, eran los últimos anillos de la gran serpiente gnóstica que desde el primer siglo cristiano venía erediéndose al robusto tronco de la fe, pretendiendo ahogarlo con pérfidos lazos»²⁰²

Els anys anteriors al descobriment de Würzburg estan precedits per un grapat de treballs que van incidir en l'estudi i l'anàlisi de les fonts, especialment en les actes conciliars i del

199ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. *Iglesia y Estado en el certamen priscilianista* [...]. *op. cit.* pàg. 7.

200LOPEZ FERREIRO, Antonio. *Estudios histórico-críticos sobre el Priscilianismo*. Santiago de Compostela: J. M. Paredes, 1978. Citat a: ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. "El priscilianismo y Gallaecia [...]" *op. cit.* pàg. 281.

201OLIVARES GUILLEM, Andrés. *Prisciliano a través del tiempo* [...]. *op. cit.* pàg. 126.

202MÉNENDEZ PELAYO, Marcelino. *Historia de los heterodoxos españoles*. Vol. I. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1992. pàg. 165.

IV. L'EVOLUCIÓ HISTORIOGRÀFICA. LA COMPREENSIÓ DEL FENOMEN PRISCIL·LIANISTA

camp judicial. L'any 1826 apareixien dos articles anònims a la revista alemanya *Theologische Quartalschrift* en els que es realitzava dos complets estudis dels concilis de Saragossa i Toledo. De forma similar, **Johann Christian Wilhelm August Hopfensack** (1838) apostava per trobar raons extra-religioses en la condemna del grup, fruit d'una aplicació paradigmàtica de les lleis del *Codex Theodosianus*. L'historiador lleonès **Modesto Lafuente** publicà *Historia general de España* (1850), en la que observava el judici de Trèveris com al precedent dels posteriors processos judicials eclesiàstics–civils. Completat tot plegat amb l'aportació de **Jacob Bernays** amb *Über die Chronik des Sulpicius Severus [...]* (1861). Per a l'autor berlinès, la condemna no va poder ser en cap cas per heretgia, doncs el poder civil no tenia competències en aquest aspecte, sinó que havia de ser per *maleficium*. Fruit del context positivista, cal emmarcar el complet estat de la qüestió que elaborà l'alemany **Johann Heinrich Bernhard Lübker** amb *De haeresi Priscillianistarum ex fontibus denuo collatis* (1840). Les darreres obres evidencien el fet de què quelcom començava a ser diferent en la historiografia del priscil·lianisme, caldrà però, esperar unes dècades més per contemplar el salt més decisiu.

IV.II. WÜRZBURG. LA INCORPORACIÓ DE NOVES FONTS D'ESTUDI.

Georg Schepss provocà el més important punt d'inflexió de l'extens trajecte historiogràfic priscil·lianista en tant que replantejà i fer trontollà la tradició historiogràfica anterior. La intrahistòria comença l'any 1985, quan Georg Schepss descobria fortuïtament onze manuscrits anònims amb l'enigmàtic encapçalament d'*incerti auctori opuscula patristica*. Gràcies a que un dels textos va poder ser datat al segle V – VI, i a la no gens menyspreable col·laboració del sacerdot i historiador **Johann Joseph Ignaz von Döllinger**, Schepss va poder publicar definitivament, amb l'obra *Priscilliani Qual Supersunt* (1889), els resultats filològics i l'anàlisi dels *Tractatus*. L'alemany, proposava l'autoria de Priscil·lià²⁰³ per a uns opuscles que li servien

²⁰³Per a Georg Schepss el *Liber ad Damasum* era l'escrit que els priscil·lianistes pretenien llegir davant del Papa Damas I per defensar-se de les acusacions. En base a l'argumentació de Sulpici Sever [Sulpici Sever. *Chronica. Liber II.* 48,9–10], les tres persones que composaven aquesta delegació eren Instanci, Salvià i Priscil·lià, però solament aquest últim apareix en les fonts com a escriptor, per tant, aquest era el que va redactar aquest llibre. Per a Schepss, si Priscil·lià era l'autor del *Liber ab Damasum* també ho era de la resta descrits donada les coincidències amb els altres textos i amb les altres dos obres atribuïdes a aquest: el fragment de la suposada epístola de Priscil·lià citada per Orosi a *Ad Aurelium Augustinum commonitorium de errore Priscillianistarum et Origenistarum*, de dubtosa credibilitat, doncs l'objectiu últim es mostrar la condició maniquea del grup; i els cànons a les catorze epístoles de sant Pau apòstol, *Priscilliani in Pauli apostoli epistulas canones a Peregrino episcopo emendati*, degudament purgades en tot allò contrari a la fe cristiana.

IV. L'EVOLUCIÓ HISTORIOGRÀFICA. LA COMPRESIÓ DEL FENOMEN PRISCIL·LIANISTA

per disculpar a la figura del prelat d'Àvila i responsabilitzar a la mala voluntat dels seus adversaris, convertint-se així en el primer en aprofitar les oportunitats que les noves obres prestaven a la investigació científica. El fet de Würzburg van ser decisius per modificar la dimensió, la naturalesa i el significat del moviment al poder sotmetre a una nova avaluació els fets²⁰⁴ i comptar amb la pròpia mirada del grup. Com a conseqüència, es va intensificar i diversificar el debat científic, al temps que augmentava la recerca de noves fonts i la reconsideració de les ja existents²⁰⁵.

A pesar de què Schepss no dubtà i atribuï els textos a Priscil·lià, la fragilitat dels seus arguments provocà que la qüestió de l'autoria no quedés tancada. Les dècades posteriors són testimoni d'una densa i llarga problemàtica historiogràfica en la que l'anàlisi i la interpretació dels Tractats generen una extensa llista d'articles i recensions complicades d'interpretar. Fins accedir al consens conquistat per Benedikt Vollmann²⁰⁶ l'any 1974, la controvèrsia va girar entorn a dos grups amb opinions anteposades. El primer, format per aquells historiadors amb opinions pròximes a les expressades per Schepss i que assignaven la totalitat de les obres a Priscil·lià: **M. Petschenig** (1889), **Bernhard Kübler** (1889 i 1892), **T. Stang** (1889), **Moritz Hartberger** (1913), **Ernesto Buonaiuti** (1816) i **Josef Martin**. I un altre grup que, tot i no tenir una posició unitària, proposaven que no tots els textos haurien estat creats per un únic autor: **W. Sanday** (1889), **K. Sittl** (1890 i 1892), **Emil Michael** (1892), **Johannes Alphons Davis** (1930) i Adhémar d'Alès (1936). En aquest darrer grup, mereix menció especial **Germain Morin** i la seva obra *Pro Instantio* [...] (1913), en la que proposava a Instanci com al vertader creador.

Paral·lelament al debat de l'autoria, l'anàlisi del textos despertà també l'estudi en altres camps. Un grup d'historiadors va intentar establir, ja fos des d'un punt de vista filològic o teològic, connexions amb altres autors coetanis: **Augustin Rösler** (1886) relacionava a Prudenci i Priscil·lià; Ernest Ch. Babut (1909) ho feia amb Paulí de Nola²⁰⁷; i **E. Seeberg**

204 FERNÁNDEZ CONDE, Francisco Javier. *Prisciliano y el priscilianismo* [...]. *op. cit.* pàg. 22.

205 Sobre el procés d'aparició de noves fonts com a conseqüència del descobriment de Georg Schepss es pot veure: OLIVARES GUILLEM, Andrés. «El corpus documental sobre el priscilianismo y su incorporación a la investigación contemporánea». A: *Hipania Antiqua*. N° 25. *op. cit.* 2001. pàgs. 393 – 422.

206 Vollmann, i dos anys més tard també Henry Chadwick, proposava que, si bé no era possible garantir que Priscil·lià fos el veritable creador dels Tractats, sí era possible certificar que l'autoria pertanyia a algun membre del grup priscil·lianista. Aquest fet que no modificaria substancialment l'aproximació i la interpretació dels opuscles.

207 Per a Babut, l'origen aquità de Paulí i les relacions amb Hispània, on passà part de la seva joventut abans de ser proclamat bisbe a la ciutat italiana de Nola, el van posar en contacte amb les tesis priscil·lianistes. És cert que Paulí defensà pràctiques ascètiques i monàstiques, però això no implicava una defensa dogmàtica dels

IV. L'EVOLUCIÓ HISTORIOGRÀFICA. LA COMPRESIÓ DEL FENOMEN PRISCIL·LIANISTA

(1914) establia connexions amb Cebrià de Cartago²⁰⁸, i per tant, entre l'ascetisme del priscil·lianisme i el africà. De manera similar, **Giovani Mercati** (1901), Karl Künstle (1905), **Carlo Cipolla** (1907) i **Kaplan Moritz Hatberger** (1910) decantaven els seus estudis en un seguiment de l'exegesi bíblica, i **Theodor Zahn** (1899), **Cuthbert Hamilton Turner** (1906) i **Ferdinand Piontek** (1908) subratllaven l'interès del grup per les escriptures apòcrifes.

L'ingent producció historiogràfica va estar dedicada de manera similar a l'antiga controvèrsia respecte a ortodòxia o heterodòxia del grup. La nova corrent exculpatòria sorgida de Würzburg, ja inaugurada per les tesis de Schepss, va començar a imposar-se. El mateix any que Schepss, l'alemany **Herman Haupt** publicava *Priscillian, seine Schriften und sein Prozess* (1889) i defensava l'ortodòxia i l'ascetisme del grup com a similar a d'altres moviments i personatges de l'època. Més radicals van ser les tesis de l'historiador alemany **Friedrich Paret**, exposades a l'obra *Priscillianus. Ein Reformator des vierten Jahrhunderts* [...] (1891), que contemplava en la figura de Priscil·lià un reformador i precedent de la fe protestant. Sorprenentment, el bisbe catòlic **Eduard Herzog** (1894 i 1897) demanava en dos articles la rehabilitació completa de la figura del bisbe d'Àvila²⁰⁹. Abans de concloure el segle apareix el treball *Die Quellen zur Geschichte Priscillians* (1897) de **Johannes Dierich**, en el que intentava salvar la divergència entre les tesis exculpatòries i inculpatòries amb la reafirmació de l'existència de la suposada obra escrita per la parella Itaci – Idaci. Finalment, i també encara al segle XIX, **André Laverujon** publicava *La Chronique de Sulpice Sévère* (1899) i suggeria el mòbil econòmic de la confiscació sobre els bens dels inculpatos com a veritable causa de la condemna de Trèveris.

Ara bé, entre totes les publicacions de caire exculpatori de les primeres dècades posteriors a Würzburg, destaca especialment l'obra d'**Ernest Ch. Babut**: *Priscillien et le priscillianisme* (1909). El treball del francès constituirà l'eix de rotació del debat historiogràfic dels anys posteriors. Babut responsabilitza al priscil·lianisme de la difusió dels postulats asèptics per

---

postulats del moviment.

208Cebrià era originari d'una família aristocràtica de la ciutat de Cartago a la província de l'*Africa Proconsularis*. La seva conversió al cristianisme (circa 245 – 246) el va portar a l'ascetisme més rigorós. Va ser proclamat bisbe per aclamació popular a la mort de Donat. Ara bé, les tesis de Seeberg eren errònies, ja que posteriorment es descobrí que el citat tractat no era obra de Cebrià, sinó d'un anònim autor africà del segle IV. [SALCEDO GÓMEZ, Ricard. «El "Corpus" epistolar de Cipriano de Cartago (249-258): estructura, composició y cronología». Director: VILELLA MASSANA, Josep. Universitat de Barcelona. Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia, 2007. pàgs. 23 – 33].

209Eduard Heros serà el primer autor catòlic en demanar la rehabilitació del bisbe d'Àvila. De fet, Priscil·lià i la resta del grup priscil·lianista és, encara avui, contemplat per l'Església com a un heretge.

IV. L'EVOLUCIÓ HISTORIOGRÀFICA. LA COMPRESIÓ DEL FENOMEN PRISCIL·LIANISTA

Hispania, contraris a l'ortodòxia proclamada a Nicea, i contempla a Priscil·lià com a «*un predicateur d'une reforme ascétique*». Aquest fet, en opinió de l'historiador, despertà els recels de certa part de la jerarquia eclesiàstica peninsular que, al veure perillar la seva influència sobre la comunitat, va intentar per tots els medis aturar l'ascendent prestigi del grup. Al igual que Laverujon, Babut també desautoritzà la tradició herètica al fer-la procedir del suposat *Apologeticum*. En les dècades següents, les teories exculpatòries del grup van estar centrades en desacreditar la legislació antiherpètica i el procés de Trèveris: **E. Suys** (1925), **Éliane Massoneau** (1933), **Mario Niccoli** (1933) i **Pierre Battifol** (1934).

Paral·lelament, les tesis que consideraven al priscil·lianisme com a una heretgia també van tenir en la nova documentació un punt sobre el que sustentar les seves argumentacions. El primer gran treball en aquesta nova etapa és el d'**Adolf Hilgenfeld**, *Priscillianus und seine neuentdeckten Schriften* (1892). Utilitzant una metodologia deductiva i una interpretació esbiaixada de les fonts, el teòleg protestant va defensar la condició herètica, maniquea i gnòstica del grup. Les formulacions de Friedrich Paret van intentar ser refutades als articles de **F. Barth** (1893), **Sebastian Merkle** (1896) i **Georges Cirot** (1897). De les tres, pot ser subratllable l'intent per desacreditar el *Liber ad Damasum*, al no coincidir amb la visió del concili de Saragossa de Sulpici Sever, efectuat per Merkle. L'alemany **Karl Künstle** publicà dos extenses recopilacions de fonts antipriscil·lianistes, i en la segona d'elles, *Antipriscilliana* (1905), editava com a obra del moviment l'anònim *Fides «Sancti Ambrossi»*, de clara concepció heterodoxa. Uns anys més tard veia la llum *Étude sur les Gesta Martyrum romains* (1910) del francès **Albert Dufourcq**. Entre l'ampli estudi de les doctrines maniquees dels orígens del cristianisme, el priscil·lianisme és analitzat i, mitjançant les fonts condemnatòries, sentenciat com a una manifestació tardana, o com el mateix autor exposa, com a *Néo-Manichéisme*.

«*Les Priscillianistes se prétendaient orthodoxes, et leur dialectique équivoque ne tendait qu'à allier à des formules catholiques des doctrines manichéennes. Les églises proscrites visaient à donner le change au public ou à se cacher tout à fait. Tactique peu loyale, mais très efficace. Le mystère pique la curiosité et stimule la croyance: celui qu'il allèche vit dans l'attente d'une révélation merveilleuse. Beaucoup d'âmes purent être conduites ainsi à entrer dans l'Église de Mani. Le secret assurait la sécurité, et le mensonge reculait la persécution*»²¹⁰.

---

210 DUFOURCQ, Albert. *Le Néo-Manichéisme et la légende chrétienne. Étude sur les Gesta Martyrum romains. Vol. IV*. Paris: Ernest Leroux Éditeur, 1910. pàg. 115.

IV. L'EVOLUCIÓ HISTORIOGRÀFICA. LA COMPRESIÓ DEL FENOMEN PRISCIL·LIANISTA

Les doctrines condemnatòries nederen a contracorrent, especialment a partir de la publicació d'Ernest Ch. Babut. La primera resposta a l'obra del francès apareix amb **Paul Monceaux** (1911), que dubtava de l'existència de la suposada font antipriscil·lianista i del fet que tota la posició dels Pares de l'Església es pogués fonamentar en una única font, més quan alguns van ser part implicada en la causa. En la mateixa línia contrària a l'exculpació, es pronuncià el també francès **Aimé Puech** amb *Les origines du priscillianisme et liorthodoxie de Priscillien* (1912). Puech representà una novetat al expressar, tot i els errors del grup, una finalitat lloable al pretendre la renovació ascètica de l'Església a Hispània. Ja just a l'inici de la dècada dels anys trenta, destaca l'examen de la influència de Pau Orosi sobre Agustí d'Hipona que efectuà la tesi doctoral del neerlandès **Johannes Alphons Davids**, *De Orosio et Sancto Augustino Priscillianistarum aduersariis commentario historica et philologica* (1930). Les posicions de Davids van tenir continuïtat amb les paraules de l'autor jesuïta **Adhèrmar d'Alès**, *Priscillien et l'Espagne chretienne a la fin du IVe. Siècle* (1933), responsable de la connexió entre el moviment i el context històric de l'Hispània cristiana.

L'estudi a Espanya continuava estigmatitzat per una concepció herètica més intransigent que en d'altres autors europeus de l'època²¹¹. Marcelino Menéndez Pelayo, amb *Opúsculos de Prisciliano y modernas publicaciones acerca de su doctrina* (1899), actualitzava les seves argumentacions desfasades pel descobriment de Schepss. Altrament, no modificava la seva concepció i continuava assenyalant a Priscil·lià com al primer heresiarca espanyol. Altres visions inculpatòries espanyoles són les de **Fidel Fita** (1902 i 1903), **Zacarías García Villada** (1929), **Justo Pérez Urbel** (1934) o **J. A. Aldama** (1934). Interpretacions més allunyades d'aquest dogmatisme poden ser observades en escriptors com Unamuno o Costa que, vinculats al regeneracionisme, llegeixen el priscil·lianisme amb una mirada no tan dogmàtica i negativa. **Miguel de Unamuno** es pronunciava, al llibre *Andanzas y visiones españolas* (1912), vers Priscil·lià i sobre la polèmica del sepulcre de sant Jaume.

«[...] *Todo el fondo pagano del pueblo gallego levantó cabeza en el gnosticismo de Prisciliano, el hereje galaico -el único gran hereje español de los primeros siglos cristianos- gnosticismo que duró unos tres siglos, si es que del todo ha muerto. Este Prisciliano, cuyas obras se encontraron no ha mucho, ha de darnos con el tiempo la clave de no pocos problemas que suscita el estudio del alma galaica. Y de Prisciliano puede decirse que aun no ha muerto, y quién sabe si su sepultura, disfrazada por la orodxia, no sigue siendo lugar de atracción de peregrinos*»²¹².

211OLIVARES GUILLEM, Andrés. *Prisciliano a través del tiempo* [...]. *op. cit.* pàg. 172.

212DE UNAMUNO Y JUGO, Miguel. *Andanzas y Visiones españolas*. Madrid: Renacimiento, 1922. pàg. 75.

IV. L'EVOLUCIÓ HISTORIOGRÀFICA. LA COMPRESIÓ DEL FENOMEN PRISCIL·LIANISTA

Per altra banda, l'historiador i líder polític **Joaquín Costa**, reflexiona sobre la figura de Priscil·lià a *Último día del paganismo y primero de... lo mismo* (1917). La recreació de la Hispània dels segles IV i V que efectua l'erudit de Monzó, tot i no tenir un gran valor històric, aporta un punt de vista exculpori que resulta estrany en l'Espanya de l'època.

«Esa fue su herejía, ese su pecado. Contra él, un príncipe pagano con etiqueta cristiana, Magno Máximo, y unos flámines disfrazados de episcopos, Ithacio e Idacio, han abierto de nuevo, en Tréveris, la era de las persecuciones, que habíamos creído definitivamente cerrada en los días de Diocleciano y de Constantino. El brazo seglar ha vuelto a ponerse a servicio de las pasiones y ambiciones teocráticas y a hacer de la libertad natural del espíritu un crimen majestais. Prisciliano es la columna terminal que divide dos grandes periodos en la historia de la intolerancia religiosa del mundo: del lado de allá, la Inquisición pagana; del lado de acá, la Inquisición cristiana, que es decir pagana también»²¹³.

Abans de finalitzar el capítol, s'ha de fer referència a un altre fenomen historiogràfic. En aquest període va desenvolupar-se a Galícia una nova temàtica d'investigació que intentava conciliar el nacionalisme, el catolicisme i el particularisme històric en la figura de Priscil·lià²¹⁴. Una part de la historiografia gallega nacionalista va intentar d'aquesta manera fabricar un mite historiogràfic²¹⁵ i acompanyar-lo d'altres processos paral·lels, com el anomenat *Rexurdimiento*. Priscil·lià és presentat com al primer teòleg gallec, el responsable de la cristianització del territori o l'arquetip de les virtuts de la suposada ànima gallega. Alguns representats són: **Manuel Antonio Martínez Murguía** amb la seva *Historia de Galicia* (1965 – 1911), **Macía García** (1922 i 1931), **Cotarelo Valledor** (1926 i 1931), **Portela Valladares** (1932), **Pedret Casado** (1933), **Risco** (1933) o **Otero Pedrayo** (1939).

IV.III. LA HISTORIOGRAFIA RECENT. EL PRISCIL·LIANISME EN EL CONTEXT DE L'ANTIGUITAT TARDANA.

La segona ruptura interpretativa rellevant en el recorregut historiogràfic del priscil·lianisme té lloc durant els anys centrals del segle XX, instant en què l'estudi del moviment s'acosta definitivament al prisma del seu marc contextual: l'antiguitat tardana.

213COSTA MARTÍNEZ, Joaquín. *Último día del paganismo y primero de... lo mismo* [en línia]. Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Alicante: Biblioteca de la Universidad de Alicante, 1999. Segons l'edició de: Madrid: Biblioteca Costa, 1917. [Consultat: 2 d'abril de 2013]. [Disponible a: <http://www.cervantesvirtual.com/obra/ultimo-dia-del-paganismo-y-primero-de-lo-mismo--0/>]

214Per un coneixement més ampli d'aquest punt és imprescindible la lectura de: BOBILLO, Francisco. «Priscilianismo y el nacionalismo gallego». A: AA.VV. *Prisciliano y el priscilianismo. op. cit.* pàgs. 28 – 32; així com també: ARIZAF CASTRO, Alvaro R. «O priscilianismo na historiografia galega». A: *Gallaecia. N° 19*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 2000. pàgs. 335 – 367.

215ARIZAF CASTRO, Alvaro R. «O priscilianismo na historiografia galega». *op. cit.* pàgs. 364 – 365.

IV. L'EVOLUCIÓ HISTORIOGRÀFICA. LA COMPRESIÓ DEL FENOMEN PRISCIL·LIANISTA

L'evolució és majúscula. L'anàlisi abandona els límits de la historiografia eclesiàstica i evoluciona vers criteris de científicitat més fermes. No és un procés aïllat, sinó el resultat de la decadència del vell positivisme com a pràctica historiogràfica, fruit de la commoció intel·lectual i la crisi de la modernitat del període d'entreguerres, i el naixement d'una nova època dominada per nous paradigmes epistemològics. És en aquest marc quan es crea una nova concepció històrica dels últims segles del món romà, és a dir, l'antiguitat tardana o l'*Spätantike*.

El canvi no va ser abrupte. La immersió del moviment al context de l'antiguitat tardana va tenir com a veritable punt de suport els treballs que centraven l'atenció en la condició ascètica del moviment. **P. de Labriolle** realitzava, amb *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours* (1947), una lectura del priscil·lianisme als límits de l'ascetisme catòlic; i l'espanyol **Justo Fernández Alonso**, a *La Cura Pastoral en la España romanovisigoda* (1955), tenia a Priscil·lià com a l'introduïdor de les pràctiques ascètiques a Hispània. Amb tot, l'aportació més determinant per l'èxit d'aquesta tendència historiogràfica és la de l'alemany **Willy Schatz** i la publicació del seu treball sobre el moviment monacal: *Studien zur Geschichte und Vorstellungswelt des Frühen Abendlädischen Mönchtums* (1957). El moviment és, als ulls de l'autor, el graó intermedi en l'evolució entre l'ascetisme més radical i l'ascetisme reglat, és a dir, el monaquisme. Schatz, a més, observà el conflicte com a un fenomen social a conseqüència de la polaritat entre un grup carismàtic més aprop de les classes humils i una Església jerarquitzada i oficialista. Esperonats per les conclusions, altres autors també van considerar el priscil·lianisme com l'evidència dels primers passos del moviment monacal: **Anscari Mundò** (1957), **José María Fernández Catón** (1962), **Rudolf Lorenz** (1966) o el lleonés **García M. Colombás** que, a la monografia *El monacato primitivo* (1974), responsabilitzava al grup del descrèdit del primer ascetisme hispànic i d'impedir l'arrelament d'un ascetisme de caire més ortodox.

«[...] su falta de sumisión a la jerarquía eclesiástica, su desprecio de los cristianos que no compartían sus prácticas ascéticas, su inclinación a leer los apócrifos y a componer otros nuevos con el fin de fundamentar en su pretendida autoridad los excesos que cometían, todo contribuyó a desacreditarlos y a desacreditar con ellos el ascetismo y el monacato. Por lo menos en las altas esferas»²¹⁶.

---

216 COLOMBÁS, García M. *El monacato primitivo*. 2a. ed. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 2004. pàgs. 291 – 292.

IV. L'EVOLUCIÓ HISTORIOGRÀFICA. LA COMPRENSIÓ DEL FENOMEN PRISCIL·LIANISTA

Ara bé, el primer en aprofitar realment les suggerències metodològiques de Schatz va ser **Abilio Barbero de Aguilera**²¹⁷ al realitzar una lectura sota paradigmes marxistes i social-reivindicatius, producte de la influència rebuda del treball d'Edward Arthur Thompson: *Peasant revolts in late Roman Gaul and Spain* (1952)²¹⁸. L'aportació de Barbero és extraordinària. A l'article *El priscilianismo: ¿herejía o movimiento social?* (1963), l'historiador exalta la dimensió social del priscil·lianisme al interpretar-lo com a un moviment religiós d'oposició a la crisi econòmica i social de l'Imperi Romà, i també, com a una mostra de la dissidència de certes parts de la comunitat religiosa en el procés de jerarquització eclesiàstica. Barbero de Aguilera va més enllà i, gràcies a l'esquema metodològic presentat per W. H. C. Frend el 1952 sobre els moviments donatistes nord-africans, compara ambdós moviments i estableix el priscil·lianisme com l'expressió, al igual que havia fet Frend amb el donatisme, d'una protesta social de les classes inferiors de les zones més rurals i escassament evangelitzades de la *Gallaecia*.

«La única ideología que en este momento podía concretar las aspiraciones colectivas era la religiosa, y por eso los grupos revolucionarios aparecen a menudo bajo esta forma, o están unidos a los disidentes del cristianismo estatal»²¹⁹.

Posteriorment, juntament amb **Marcelo Vigil Pascual**, publicava l'obra *Sobre los orígenes sociales de la reconquista* (1974), en la que establia paral·lelismes amb el moviment de les bagaudes al ser l'expressió d'un mateix sentiment de reivindicació social.

«[...] se hace patente la intensa crisis social existente en el norte de la Península durante los siglos IV y V, que se exterioriza entonces de una manera clara y violenta [...] En ambas tendencias [priscil·lianisme i bagaudes] se manifestaban los intereses de la población campesina, tanto esclava como libre, frente a la opresión cada vez más intensa que el Estado romano ejercía sobre ella, sobre todo con la exacciones tributarias y la venalidad de la justicia [...] tanto el priscilianismo como las bagaudas, aunque formalmente se expresaran de manera diversa, tenían un mismo origen y combatían a la misma clase social, la de los possessores, de la cual formaba parte sin duda el episcopado urbano»²²⁰.

Les explicacions socials i reivindicatives van obtenir continuïtat amb alguns treballs posteriors: *Aspectos sociales del Bajo Imperio (siglos IV a VI)* (1965) d'**Alberto Balil** o

217ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. «Estado actual de los estudios sobre el priscilianismo». *op. cit.* pàg. 267.

218Barbero i Thompson són, simplificant, els responsables de la comprensió materialista històrica del moviment priscil·lianista. Encara que Edward Arthur Thompson al llarg de la seva dilatada trajectòria històrica no treballà la problemàtica priscil·lianista, és rellevant citar-lo com a element per entendre la transformació conceptual efectuada en aquest període.

219BARBERO DE AGUILERA, Abilio. «El priscilianismo: ¿herejía o movimiento social?». *op. cit.* pàg. 94.

220BARBERO DE AGUILERA, Abilio; VIGIL PASCUAL, Marcelo. *Sobre los orígenes sociales de la reconquista*. Barcelona: Editorial Ariel, 1974. pàgs. 46 – 47.

IV. L'EVOLUCIÓ HISTORIOGRÀFICA. LA COMPRESIÓ DEL FENOMEN PRISCIL·LIANISTA

Beneficium y behetria (1966) d'**Àngel Ferrari Nuñez**, poden ser una bona mostra. Cap d'ells amb tanta importància com la monografia que dedicà a la figura d'Itaci la italiana **Concetta Molè**: *Uno storico del V secolo. Il vescovo Idazio* (1978). Tot i que considera al priscil·lianisme com a una desviació herètica, Molè no defuig de dotar al moviment d'un clar component aglutinador de protesta social. La historiadora italiana diferenciava una primera etapa de rivalitat política entre dos grups que s'acusaven mútuament, en una clara mostra de rivalitat política, i una segona, amb Priscil·lià ja mort, on el moviment simbolitzava les protestes de les capes més baixes de la societat.

Fora d'aquesta interpretació més reivindicativa, el període està marcat per la inserció del moviment en els convulsos anys de la tardo-antiguitat, sobre les quals es constituirà la visió històrica moderna. Així doncs, un dels treballs més importants el protagonitzarà el benedictí alemany **Benedikt Vollmann** amb *Studien zum Priszillianismus [...]* (1965). El treball és important no només per presentar un complet estat de la qüestió bibliogràfica, sinó també per la consideració del moviment com una desviació cristològica no maniquea amb coincidències gnòstiques. L'alemany va introduir a més l'element barbar com a element d'anàlisi. L'oposició política existent a Hispània entre el poder sueu i el visigòtic va trobar la translació a nivell religiós, doncs el poble sueu aconseguí amb el priscil·lianisme un aglutinant dogmàtic en confrontació a l'ortodòxia de Nicea representada pel poder visigòtic. Ja a l'any 1974, Benedikt Vollmann, com a responsable del tractament del priscil·lianisme en la famosa enciclopèdia alemanya *Pauly Wissowa - Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft* (1894 – 1978), analitzava el paper difusor de les idees ascètiques a Hispània i les contextualitzava en el marc de l'antiguitat tardana.

La incorporació del priscil·lianisme en les coordenades de l'antiguitat tardana va tenir en la figura de **Jaques Fontaine** un dels seus màxims defensors²²¹. El francès va aproximar-se a la problemàtica priscil·lianista amb *L'affaire priscillien ou l'ère des nouveaux Catilina: observations sur le «sallustianisme» de sulpice sévère* (1975). L'estudi posava de relleu la reproducció deliberada del model i vocabulari Sal·lustià²²² de Sulpici Sever en la defensa de Martí de Tours, imitant així la descripció de la conjura de Catilina i la defensa del seu protector, Juli Cèsar, de l'acusació de prendre part en els fets. Quatre anys després tornava amb *L'aristocratie occidentale devant le monachisme* (1979), un anàlisi de l'actitud

221OLIVARES GUILLEM, Andrés. *Prisciliano a través del tiempo [...]*. *op. cit.* pàg. 230.

222BLÁZQUEZ MARTÍNEZ, José María. «Prisciliano. Estado de la cuestión». *op. cit.* pàgs. 48.

IV. L'EVOLUCIÓ HISTORIOGRÀFICA. LA COMPRESIÓ DEL FENOMEN PRISCIL·LIANISTA

aristocràtica occidental davant el moviment ascètic i monacal. Més rellevant és *El ascetismo, ¿Manzana de discordia entre latifundistas y obispos en la Tarraconense del siglo IV?* (1981), en el que observava una «obsesión panpriscilianista» per identificar tots els cànons del concili saragossà amb el moviment, i per contra, proposava la forta difusió l'ascetisme entre l'aristocràcia. Finalment, a *Panorama espiritual del Occidente Peninsular en los siglos IV y V: por una nueva problemática del priscilianismo* (1981) proposava la superació dels enfocaments tradicionals i l'obertura de la problemàtica a l'*Spätantike*.

«[...] el mensaje espiritual de esta «escuela ascética» ni es propiedad exclusiva de la Gallaecia ni siquiera se puede reducir a una idiosincrasia hispana del cristianismo en estos siglos. Si se quiere entender el priscilianismo con ecuanimidad, hay que referirlo siempre al ámbito de todo el Mediterráneo «tardo antico», contemporáneo y anterior, oriental y occidental. Hay que arrancarlo así al «splendide islement» que siempre ha sido una noble tentación de la Península»²²³.

L'any 1976 va ser clau per al futur conceptual de la problemàtica. Aquell any apareixia la tesi doctoral del neerlandès **Aloysius Bernardus Josef Maria Goosen**, *Achtergronden van Priscillianusíchristeliske Askese* (1976), en la que examinava l'ideari doctrinal de Priscil·lià. El resultat al que arribar Goosen és: que la teologia i antropològica gnòstica i maniquea són alienes al pensament priscil·lianista i per contra, la seva gènesis cal buscar-la amb la doctrina paulina i amb praxis pròpia, i per tant, no herètica sinó arcaica. Uns anys més tard, efectuava una valoració de Priscil·lià a un breu article en llengua castellana amb el títol d'*Algunas observaciones sobre la pneumatología del priscilianismo* (1979).

«He tratado de contribuir un poquito, desde el Norte tan frío, a la rehabilitación de Prisciliano. Allá fue muy injustamente tratado este hombre cuyo cuerpo está enterrado aquí en alguna parte del jardín de Galicia. Estoy convencido de que fue un hombre con el corazón lleno de amor ardiente por su Cristo-Dios y por la iglesia y que vivía del Espíritu Santo de Cristo. Estoy seguro que es verdad lo que un erudito francés, René Nelli, a propósito de la fuerza religiosa de los fieles humildes –y uno de estos fue prisciliano–, escribió ya en 1968: "El merece ser traducido de nuevo y presentado por las meditaciones de los hombres espirituales: este hombre atrayente, retórico y asceta, humilde y puro de corazón como un cristiano del tiempo de San Pablo, y al mismo tiempo sutil y profundo como el gnóstico más inescrutable"²²⁴,²²⁵.

223FONTAINE, Jacques. «Panorama espiritual del Occidente Peninsular en los siglos IV y V: por una nueva problemática del priscilianismo». A: *Primera reunión gallega de estudios clásicos: ponencias y comunicaciones*. Santiago – Pontevedra, 2 – 4 Julio 1979. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 1981. pàg. 209.

224NELLI, René. *Dictionnaire des hérésies méridionales et des mouvements hétérodoxes ou indépendants apparus dans le Midi de la France depuis l'établissement du Christianisme*. Toulouse: E. Privat, 1968. pàg. 260. Citat a: GOOSEN, A. B. J. M. «Algunas observaciones sobre la pneumatología del Priscilianismo». A: *Primera reunión gallega de estudios clásicos* [...]. op.cit. pàg. 242.

225Ibidem.

El mateix any, el britànic **Henry Chadwick** publicava el treball anomenat *Priscillian of Avila. The Occult and the Charismatic in the Early Church* (1976), que dos anys més tard era traduït a la llengua castellana per J. L. López Muñoz. L'historiador eclesiàstic, degà de la prestigiosa *Christ Church* d'Oxford, seguia la línia dominant i inseria a Priscil·lià en el context religiós de l'època mitjançant un metòdic examen de la realitat cristiana del segle IV. L'apropament doctrinal i del pensament priscil·lianista el va realitzar amb una nova revisió documental de les obres atribuïdes al grup priscil·lianista, fet que li va permetre qualificar a Priscil·lià com a un laic convertit al ascetisme, i on la seva peculiar trajectòria, d'uns inicis com «*aprendiz de brujo*» a un final abrupte convertit en un «*mártir de Tréveris*», es va veure influenciada per especulacions teosòfiques dualistes responsables de les acusacions de maniqueisme.

Tot i que la producció científica del període està dominada majoritàriament pels treballs interpretatius dedicats a enquadrar el priscil·lianisme en el context de l'antiguitat tardana, es materialitza altrament una diversitat temàtica. Entre els àmbits clàssics d'estudi, la producció filològica continua ocupant un pes important: recopilacions com la de **Friedrich Stegmüller** (1954); estudis paleogràfics realitzats per **E. A. Lowe** (1959) i **Hans Thurn** (1984); anàlisis dels *Tractatus* per **Otto Stegmüller** (1952), **A. Cordoliani** (1956) i **José F. Martín** (1975); o estudis dels altres textos del cercle priscil·lianista com els de **A. Santos Otero** (1963), **Antonio Orbe** (1968) i **Giulia Sfamini** (1988).

Les friccions entre el poder civil i el poder eclesiàstic en la condemna del grup va despertar un altre focus d'aproximació al debat. **A. García Conde**, reflexionava sobre la condemna de Saragossa en un article amb el nom de: *En el concilio I de Zaragoza, ¿fueron condenados nominalmente los jefes priscilianistas?* (1946). Finalment, García responia afirmativament i refusant la versió del *Liber ad Damasum*.

«*En el concilio I de Zaragoza fueron sentenciados algunos priscilianistas; según parece, los que nos refiere Sulpicio Severo: Instancio, y Salviano, Elpido y Prisciliano. La sentencia no fue firme ni definitiva. Perdióse su texto, que no pudo incluirse entre las actas del concilio; como se perdieron casi todos los documentos de aquellas primeras controversias*»²²⁶.

S. L. Greenslade (1953) i **Luis Gil** (1961) també van abordar la problemàtica jurisdiccional des del punt de vista conciliar, i **Barreira Suárez** (1956), **Julio Campos** (1962) i **Daniel**

226GARCÍA CONDE, A. «En el concilio I de Zaragoza, ¿fueron condenados nominalmente los jefes priscilianistas?». A: *Cuadernos de Estudios Gallegos*. N° 2. Santiago de Compostela: Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC) - Instituto de Estudios Gallegos Padre Sarmiento. pàgs. 229 – 230. Citat a: OLIVARES GUILLEM, Andrés. *Prisciliano a través del tiempo* [...]. *op. cit.* pàg. 194.

IV. L'EVOLUCIÓ HISTORIOGRÀFICA. LA COMPRESIÓ DEL FENOMEN PRISCIL·LIANISTA

Callam (1980) ho feien analitzant les epístoles pontificies per observar l'actuació de l'església al procés. Paral·lelament, i sense depositar la problemàtica competencial, apareixen treballs per cercar l'actitud de l'Imperi. A més dels estudis del *Codex Theodosianus* que prosperaren al període, com per exemple el de **P. R. Coleman-Norton** (1966) o el de **Lucio di Giovanni** (1985), destaquen treballs sobre la política religiosa imperial de l'usurpador Màxim. **Casimiro Torres Rodríguez**, en la monografia *Magno Clemente Máximo* (1945), destacà la utilització política del priscil·lianisme per part de l'emperador per aconseguir, mitjançant actituds pronicenes, apropar-se a Teodosi i Damas i aconseguir legitimitat front al arrià Valentinià II. **Jean-Remi Palanque** a *Liempereur Maxime* (1965), i **Alberto Balil Illana** a *Magnus Maximus Avg. Un emperador hispánico en el s. IV* (1965), van arribar a deduccions similars.

«Máximo se muestra como el brazo ejecutivo de la iglesia, el emperador elegido por Dios para borrar la herejía, acepta la actuación de los tribunales eclesiásticos, reprocha a Valentiniano II su tolerancia, persigue a los maniqueos y, en consecuencia, condena a Prisciliano sin reparar en las posibles molestias que ello le ocasionaría ante Teodosio y ante las autoridades eclesiásticas [...]»²²⁷.

En la mateixa òptica, **Joachim Ziegler** destacà, a *Zur religiösen Haltung der geuenkaiser* (1970), que si bé Màxim va utilitzar al grup per justificar la seva ortodòxia i legitimar la seva usurpació, no va poder aconseguir-ho, i per contra, la seva actuació l'enfrontà a la cúria eclesiàstica.

L'observació del judici de Trèveris i les seves conseqüències van omplir també algunes monografies: **Peter Stockmeier**, *Das Schwert im Dienste der Kirche. Zur Hinrichtung in Trier* (1967), destacava la col·laboració de l'Església i l'Estat com a punt de partida d'un lligam que en època medieval culminarà amb el Tribuna del Sant Ofici; **Klaus Giraldet**, *Trier. 385. Der Prozess gegen die Priszillianer* (1974), imputava un interès econòmic en la condemna per *malificium*, doncs si el grup era condemnat per maniqueisme l'emperador només podia confiscar els llocs de reunió i no totes les propietats dels priscil·lianistes; i **Aline Rousselle**, *Quelques aspects politiques de liaffaire priscillianiste* (1981), posava l'accent sobre l'estreta línia entre la jurisdicció civil i l'eclesiàstica.

En darrer terme, és necessari una breu referència a la producció historiogràfica a l'Estat espanyol. Fins a l'obra revolucionària de Barbero de Aguilera, la investigació espanyola va patir un retràs considerable a causa de la concepció nacional-catòlica que imposà la dictadura

---

227BALIL ILLANA, Alberto. «Magnus Maximus Avg. Un emperador hispánico en el s. IV». A: *Revista de Guimaraes*. N°75. Guimaraes: Casa de Sarmiento - Universidade do Minho, 1965. pàgs. 110 – 122.

IV. L'EVOLUCIÓ HISTORIOGRÀFICA. LA COMPRESIÓ DEL FENOMEN PRISCIL·LIANISTA

franquista amb l'assistència d'autors com **Manuel Torres** (1955) i **José M. Pabón** (1955). Només a partir de Barbero, la ciència espanyola aconseguirà que la producció priscil·lianista autòctona ocupi, poc a poc, llocs de rellevància històrica internacional. Especialment important és la traducció a l'any 1975 dels *Tractatus* priscil·lianistes per **Bartolomé Segura Ramos** o la interpretació del jesuïta **Manuel Sotomayor y Muro** a la *Historia de la Iglesia en España* de l'any 1979. Sotomayor, entenia el priscil·lianisme com un procés multi-causal, a la vegada que negava qualsevol component social o reivindicatiu al moviment.

«[...] *el priscilianismo no es un movimiento revolucionario dedicado a defender los intereses de la población campesina contra la presión tributaria del imperio romano. No hay un solo dato histórico en que fundar semejante afirmación, y hay, en cambio, muchos para probar que el movimiento discurría por otros derroteros, en los que el interés religioso prevalece claramente*»²²⁸.

Del període franquista, amb tot, cal destacar tres obres més: **Claudio Sánchez-Albornoz** (1956) i **Pedro Sainz Rodríguez** (1964), posaven el priscil·lianisme com a exemple de la idiosincràsia històrica del poble espanyol. Menció especial requereix **José María Ramos Loscertales** i la seva obra *Prisciliano. Gesta rerum* (1952). L'historiador salamantí va intentar, a partir de l'anàlisi de la narració de Sulpici Sever, establir un ordre i reconstruir els successos del conflicte priscil·lianista. La concepció catòlica del franquisme també va fer esborrar la comprensió del nacionalisme gallec que buscava en el priscil·lianisme un exemple de particularisme. Cal citar l'excepció de **Ramón Lopéz Caneda**, *Prisciliano: su pensamiento y su problema histórico* (1966), amb una interpretació del pensament del moviment format a partir de l'ascendència gallega, d'arrel no cèltica sinó neolítica, i dels forts components de la mitologia lunar. La connexió del nacionalisme i el priscil·lianisme va ser analitzada per **Francisco J. Bobillo** a l'article *Priscilianismo y el nacionalismo gallego* (1982). Ara bé, en aquests anys si cal parlar de l'estudi del moviment com a quelcom regional: **A. García Conde** (1949), **Cordero Carrete** (1953), **J. Madoz** (1957), **Victoria Armesto** (1969), **Manel Cecelio Díaz i Díaz** (1976) i especialment **Alain Tranoy** (1981).

«[...] *la ausencia de una fuerte jerarquía episcopal y la existencia de un medio ascético pudo favorecer la implantación del priscilianismo en un país abierto al exterior [...] Ver en el Noroeste un reducto aislado en el que se refugió el priscilianismo parece un contrasentido. Por el contrario, es cierto que la crisis del siglo V, al agravar la situación y modificar las relaciones de poder, debilitó las estructuras oficiales de Galicia y permitió un mayor desarrollo del priscilianismo [...]*»²²⁹.

228SOTOMAYOR MURO, Manuel. «El priscilianismo. Cap. VII». *op. cit.* pàg. 258.

229TRANOY, Alain. «Contexto histórico del priscilianismo en Galicia en los siglos IV y V». A: *Prisciliano y el priscilianismo. Pontevedra 7 – 12 de septiembre de 1981. Monografías de Los Cuadernos del Norte*. Oviedo:

IV.IV. L'EPÍSTOLA DE CONSENCI. ELS NOUS REPTES INTERPRETATIUS.

L'any 1981 es va produir un nou esdeveniment inesperat. Al igual que amb el descobriment de Georg Schepss, tot i que amb una repercussió més insignificant, la nova font descoberta i publicada per l'austriac **Johannes Divjak** va revolucionar la interpretació priscil·lianista. De fet, la publicació de l'obra *Sancti Aurelii Augustini opera. Epistolae ex duobus codicibus nuper in lucem prolatae* (1981) amb una vintena de nous textos de l'epistolari d'Agustí d'Hipona, entre elles la *Commonitorium domino meo sancto patri Augustino. Ep. 11** de Consenci, no feia més que culminar un procés encetat el 1975 amb la comunicació verbal en cercles històrics i l'any 1977 amb una notificació científica a la revista *Wiener humanistische Blätter*. La nova documentació obria noves consideracions al debat: permetia ampliar l'extensió geogràfica del priscil·lianisme, després de la mort de Priscil·lià, més enllà de la província de la *Gallaecia*; establia connexions entre el priscil·lianisme i la més alta aristocràcia hispana i a la família Teodosiana; manifestava la forta implicació de la jerarquia civil i eclesiàstica en la disputa; i fora del camp estrictament priscil·lianista, l'epístola aportava endemés nous coneixements sobre la figura de Consenci, l'augment de la prosopografia tardo-antiga i, fins i tot, coneixements de la distribució geografia d'algunes vil·les de l'època.

El primer i més important estudi que aprofità aquesta font és l'article *Informacions sobre el priscil·lianisme a la Tarraconense segons l'Ep. 11 de Consenci (any 419)* (1979 – 1980). La recerca de **Josep Amengual i Batlle** proporcionava veracitat a Consenci i mostrava un priscil·lianisme vigorosament arrelat a la *Tarraconesis* i el sur de la Gàl·lia.

«Que les noves cartes de Consenci obliguin a revisar o, almenys, precisar determinades tesis, no vindrà de nou a ningú [...] Sembla indubtable que la narració de Consenci fa una constant concessió a l'efectivisme i a la hipèrbole. No obstant això, cal concedir-li un mínim de base històric, i aquesta sembla ser que, dins el primer quart del segle V, no es pot donar per extingit el priscil·lianisme als dos vessants dels Pirineus, de manera que aquest corrent es consideri com a un moviment tancat dins la *Gallaecia* [...] hom hauria de preguntar-se si el lloc elegit per celebrar el concili del 380, Saragossa, té cap relació de proximitat geogràfica als ambients clarament priscil·lianistes [...]»²³⁰.

L'any 1987 brindava, mitjançant la fundació Bernat Metge, la traducció al català de la correspondència entre Consenci i Sant Agustí. Finalment, la contribució d'Amengual quedava

Caja de Ahorros de Asturias, 1982. pàgs. 80 – 81. Citat a: OLIVARES GUILLEM, Andrés. *Prisciliano a través del tiempo* [...]. *op. cit.* pàg. 221.

230AMENGUAL I BATLE, Josep. «Informacions sobre el priscil·lianisme a la Tarraconense segons l'EP. 11 de Consenci». A: *Pyrenae. Revista de prehistòria i antiguitat de la Mediterrània Occidental*. N° 15 – 16. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1979 – 1980. pàgs. 325 – 326.

IV. L'EVOLUCIÓ HISTORIOGRÀFICA. LA COMPRESIÓ DEL FENOMEN PRISCIL·LIANISTA

coronada amb *Consentius/Severus de Menorca. Vint-i-cinc anys d'estudis. 1975 – 2000* (2001), un estat de la qüestió amb una extensa recopilació bibliografia referent al cristianisme primitiu balear i per extensió, al moviment priscil·lianista. Les recents epístoles van atreure a altres autors i suscitar articles com els de **Francisco Moriones** (1980), Henry Chadwick (1982), **Manuel Cecilio Díaz i Díaz** (1982) o **Luis Agustín García Moreno** (1988). Aquest últim inicià el 1990, gràcies també a l'epístola de Consenci, un debat entorn a la relació de les elits socials peninsulars i els estaments eclesiàstics, que trobaria continuïtat en autors com: **Gaetano Puglisi** (1990), **Gunther Franz** (1995), **Charles Pietri** (1995) o **X. Chao Rego** (1999). No faltaren tampoc en el període els eters anàlisis sobre la condició ascètica o monàstica del priscil·lianisme: **Antonio Linaje** (1982), **Juan Cueto** (1982), **Ramón Teja** (1988 i 1989) o **Pablo de la Cruz Días Martínez** (1988).

El recorregut de priscil·lianisme com a manifestació galaica no finalitzà en l'etapa anterior. **Juliana Cabrera** publicava una metòdica tesi doctoral, *Estudios sobre el priscilianismo en Galicia antigua* (1983), i proposava la pervivència indígena i l'escassa cristianització com a causa de l'arrelament al nord-oest hispà.

«Podemos concluir que una cierta "dimensión rural" del priscilianismo, que no existiría inicialmente, como revela su primer arraigo en ciudades como Astorga, se convirtió en el recurso necesario para cristianizar a la población gallega que había permanecido pagana en los campos. Esta obra era el resultado del celo misionero de los priscilianistas y se vería favorecida por ciertos elementos externos con que aparecía la secta, concretamente el culto de los mártires-santos priscilianistas y, posiblemente, el exagerado ascetismo con cierto carácter heroico. A ello se unía la presencia de elementos astrales en el pensamiento priscilianista, aspecto éste tan distintivo de las antiguas creencias locales»²³¹.

Jacques Chocheyras (1985) reivindicava novament la confusió entre Priscil·lià i Sant Jaume i **J. García Font** (1998) observava la perduració del pensament druídic celta. Finalment, **Carmen Cardelle de Hartmann**, *El priscilianismo tras prisciliano, ¿Un movimiento Galaico?* (1998), arribà a la conclusió que, si bé el moviment no es desenvolupa únicament a la *Gallaecia*, si és on més fortament va arrelar i on més intensament va aconseguir perdurar.

«El priscilianismo se extiende en Gallaecia después de la muerte de Prisciliano y su éxito aparece íntimamente relacionado con la figura de Dictinio [...] la cristianización de algunas zonas de Gallaecia aparece unida al priscilianismo. La expansión del priscilianismo entre el episcopado galaico es el factor preocupante para los contemporáneos y la causa de que se relacione el priscilianismo con Gallaecia [...]»²³².

231 CABRERA, Juliana. *Estudios sobre el priscilianismo en la Galicia antigua*. op. cit. pàgs. 130 – 131.

232 CARDELLE DE HARTMANN, Carmen. «El priscilianismo tras prisciliano, ¿Un movimiento Galaico?». A: *Habis*. N° 29. Sevilla: Universidad de Sevilla, 1998. pàgs. 290.

IV. L'EVOLUCIÓ HISTORIOGRÀFICA. LA COMPRENSIÓ DEL FENOMEN PRISCIL·LIANISTA

Ara bé, la recent historiografia no va poder defugir la vinculació del priscil·lianisme a l'antiguitat tardana i els treballs respecte al caràcter social del moviment centren les més destacades obres. Els treballs de **José Luis Abellan** (1982) i **Ángel Montenegro** (1983), tot i no exposar gran novetats, serveixen com a exemple d'aproximació històrica. Més important és la contribució al debat de **Raymond Van Dam** amb *Leadership and Community in Late Antique Gaul* (1985). L'americà proposà una explicació del priscil·lianisme en termes del que denomina «*community dynamics*», és a dir, un exemple de lideratge en la comunitat al context de consolidació del cristianisme com a nou element de llenguatge de poder. Sobre la visió reivindicativa va caminar la historiadora **María Isidora Emborujó Salgado**, amb *Bagaudia y priscilianismo: dos fenómenos contemporáneos* (1987). El propi treball de la investigadora rebutja finalment aquesta possible connexió per esdevenir dos fenòmens que, tot i sorgir d'un mateix context, una lectura de les seves fonts evidenciaven disparitats notables.

«La mayoría de las fuentes ponen en relación el priscilianismo con las herejías que se desarrollan también en este período, pero no lo hacen con la revuelta armada bagáudica. Explicar con acierto la identidad de estos conflictos a través de las noticias que actualmente poseemos nos parece realmente difícil. Por otro lado creemos que no es necesario buscar relaciones entre ellos, difíciles además de sostener. Bagaudas y priscilianismo deben analizarse en el amplio marco de la Antigüedad tardía, en el que tienen cabida y entidad propia [...]»²³³.

Amb posterioritat, la qüestió social ha estat tractada per **Gonzalo Bravo Castañeda**, un dels màxims especialistes dels fenòmens socials dels últims segles del món romà. Amb *Revoluciones internas y penetraciones bárbaras en el Imperio* (1991), feia un recorregut pels diferents conflictes socials de l'època: donatisme, *circumcelliones*, bagaudes i priscil·lianisme. Però a *Cristianización y conflictos sociales en el valle medio del Ebro* (2001), matisava i argumentava la impossibilitat de la relació entre el moviment priscil·lianista i les bagaudes, reduint així els arguments de la visió del caràcter reivindicatiu, que no la del caràcter social.

«[...] conviene observar que ni en éste ni en ningún otro texto conocido se se referencia al campesinado y aún menos a la supuesta conexión entre "bacaudae" y el movimiento priscilianista hispánico contemporáneo»²³⁴.

Més radical en el seu rebuig a les tesis socials i les reivindicatives és l'opinió de **José Orlandis Rovira** amb *Laicos y monasterios en la España Medieval* (1987). A contracorrent

233 EMBORUJO SALGADO, María Isidora. «Bagaudia y Priscilianismo: dos fenómenos contemporáneos». A: *Primer Congreso General de Historia de Navarra. comunicaciones. Príncipe de Viana. Anejo. N°7*. Pamplona: Institución Príncipe de Viana, 1987. pàg. 406.

234 BRAVO CASTAÑEDA, Gonzalo. «Cristianización y conflictos sociales en el valle medio del Ebro». A: SANTOS, Juan; TEJA, Ramón (Eds.). *El cristianismo. Aspectos históricos de su origen y difusión en hispania* [...]. op. cit. pàgs. 337 - 338.

IV. L'EVOLUCIÓ HISTORIOGRÀFICA. LA COMPRESIÓ DEL FENOMEN PRISCIL·LIANISTA

del context historiogràfic, i fruit dels seus postulats ortodoxos com a membre de l'Opus Dei, va defensar el caràcter herètic del priscil·lianisme a la vegada que observava força influències gnòstiques i maniquees en la seva doctrina.

Tot i les escasses aportacions al debat priscil·lianista, requereixen rellevància en les últimes dècades dos destacats historiadors: **José María Blázquez Martínez** i Josep Vilella Massana. El primer, ha centrat els seus esforços en produir estats de la qüestió sobre la problemàtica priscil·lianista en obres com: *Rechazo y asimilación de la cultura romana en Hispania (siglos IV y V)* (1976), *Prisciliano, introductor del ascetismo en Hispania: las fuentes. Estudio de la investigación moderna* (1981), *Prisciliano, introductor del ascetismo en Galicia* (1981) o *Prisciliano. Estado de la cuestión* (1982). En base a l'obra de Barbero de Aguilera, Blázquez va explicar d'aquesta manera el component reivindicatiu del moviment priscil·lianista:

«El priscilianismo, como los agonistas o circumcelliones en el N. De África, tiene un mercado carácter social, defiende los intereses de la población campesina, libre o esclava, contra la presión tributaria del Imperio Romano, y por tanto, como los bagaudas, es un movimiento de rechazo del orden establecido, defendido por el Estado y por la Iglesia oficial, con és identificada»²³⁵.

Per la seva banda, **Josep Vilella Massana**, ha destacat per l'estudi i la recopilació historiogràfica, entorn a la política antipriscil·lianista i els seus múltiples vessants: ja sigui a través dels errors imputats a la figura de Priscil·lià, *Un obispo-pastor de época teodosiana: Prisciliano* (1997); la legislació conciliar, *Els concilis eclesiàstics de la Tarraconensis durant el segle V* (1996); l'actitud de l'Església, *Mala remporis nostri: la actuación de León Magno y toribio de Astorga en contra del maniqueísmo - priscilianismo hispano* (2007); o el comportament Imperial, *La política religiosa del Imperio romano y la Cristiandad hipsánica durante el siglo V* (1990) i *Priscilianismo galaico y política antipriscilianista durante el siglo V* (1997).

«El rechazo de muchos obispos occidentales -entre los cuales se hallan Martín de Tours, Ambrosio y Siricio- al proceso de Tréveris había provocado grandes disensiones en el episcopado. No sorprende que, cuando tiene lugar el asesinato de Máximo y su "damnatio", los obispos de Milán y Roma [...] aprovechen el cambio de coyuntura para corregir los extremismos y acabar con este estado de cosas»²³⁶.

235BLÁZQUEZ MARTÍNEZ, José María. «Rechazo y asimilación de la cultura romana en Hispania (siglos IV y V)». A: PIPPIDI, D. M. (ed.). *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien. Travaux du VIe Congrès International d'Études Classiques. Madrid, Septembre 1974, Bucarest-Paris, 1989*. Bucarest: Editura Academiei, 1976. pàg. 83 .

236VILELLA MASANA, Josep. «Priscilianismo galaico y política antipriscilianista durante el siglo V». A: *Antiquité tardive: revue internationale d'histoire et d'archéologie*. N° 5. Paris: Association pour l'Antiquité tardive, 1997. pàgs. 177 – 178.

Cal un lloc de rellevància especial per a l'ingent obra de **María Victoria Escribano Paño**. L'aproximació de la historiadora de Saragossa és una de les més intenses i complertes de totes les que s'han repassat en aquest recorregut historiogràfic. A banda dels intensos esforços de recopilacions historiogràfiques i d'estudis de les fonts, Escribano destaca per la lectura de la qüestió priscil·lianista des d'una orientació social, sense arribar a postulats reivindicatius, i la competència político–jurídica en el marc de l'*Spätantike*. És a dir, veu en el priscil·lianisme una problemàtica religiosa, social i cultural, amb components de disputa ideològica entre les múltiples formes de l'Estat romà, i la disputa eclesiàstica. Entre les seves obres d'estaca la publicació de la seva Tesi doctoral, *Iglesia y Estado en el certamen priscilianista. Causa ecclesiae y iudicium publico* (1988), i articles com: *Sobre la pretendida condena nominal dictada por el concilio de Caesaraugusta del año 380* (1981), *Herejía y poder en el s. IV D.C.* (1990), *Alteridad religiosa y maniqueísmo en el s. IV D.C.* (1990), *Usurpación y religión en el s. IV d. De C. Paganismo, cristianismo y legislación política* (1992), *Haeretici iure damnati: el proceso de Tréveris contra los priscilianistas (385)* (1994), *El priscilianismo y Gallaecia (ss. IV y V). Apéndice: el debate historiográfico en torno al priscilianismo* (1996), *Estado actual de los estudios sobre el priscilianismo* (2000), *La disputa priscilianista* (2002).

«La historia del priscilianismo hasta la muerte de su conductor es la de un "certamen", una disputa que opuso a los defensores de dos concepciones antagónicas del modo de vida cristiano y de la forma de organización [...] unos se mostraban partidarios del modelo de Iglesia jerárquica bajo el episcopado monárquico que había sancionado el Concilio de Nicena (325); otros, los llamados priscilianistas, eran más fieles al ejemplo apostólico de comunidad encabezada por un guía carismático. La querrela entre ambos grupos mantuvo la apariencia de una lucha entre ortodoxia y heterodoxia, pero, en la secuencia de los hechos, devino una pugna abierta por el liderazgo [...] El poder civil, comprometido desde Constantino en la defensa de una estructura eclesiástica que doblase y reforzase la propia de la administración imperial, resolvió el conflicto patrocinando juicios civiles con resultado de muerte para los disidentes»²³⁷.

La diversificació científica ha aportat noves vies d'aproximació al debat. Destaca especialment la lectura antropològica, realitzada per **P. M. Saenz de Argandoña** amb *Antropología de Prisciliano* (1982), i la feminista, realitzada per **María del Mar Marcos Sánchez** amb *Mujeres y herejía en el mundo antiguo* (2000). Aquesta darrera és també compartida per l'aportació fonamental de **Virginia Burrus**. La historiadora americana va aproximar-se a la qüestió l'any 1990 amb una defensa dels *Tractatus*, i l'any 1992 amb un estudi del concili de Saragossa. Amb tot, la seva contribució més destacada és la monografia

237ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. «El priscilianismo y Gallaecia [...]». *op. cit.* pàgs. 252.

IV. L'EVOLUCIÓ HISTORIOGRÀFICA. LA COMPRESIÓ DEL FENOMEN PRISCIL·LIANISTA

The making of a heretic [...] (1995). Com el seu títol indica, i independentment de l'heterodòxia o ortodòxia del pensament de Priscil·lià, destaca com els seus adversaris van creant progressivament una imatge herètica del priscil·lianisme que, finalment, va ser la que perdurà gràcies als escrits dels Sants Pares. Entre els darrers treballs a la matèria, destaca l'aportació de **Francisco Javier Fernández Conde**, amb l'article *Prisciliano y priscilianismo. Historiografía y realidad* (2004) que més tard publicà com a llibre sense gaires canvis i amb el mateix nom (2007), i d'**Óscar Núñez García** amb *Prisciliano, priscilianismos y competencia religiosa en la antigüedad* [...] (2011). L'autor creu impossible definir de forma unitària al priscil·lianisme a causa de les diferents maneres en que aquest es va manifestar. Amb tot, no dubta en negar la característica de moviment i qualsevol tipus de voluntat de reforma socials i religiosa.

«[...] no fueron las divergencias religiosas las que explican el curso de los acontecimientos, sino la extracción social de los protagonistas, que introdujeron métodos y fórmulas de rivalidad social propias de los círculos aristocráticos de los que provenían, provocando que la cuestión fuese resuelta por las más altas instancias políticas de la "pars occidentis"²³⁸.

Cal una menció especial a la també recent obra del valencià **Andrés Olivares Guillem**. Primer en l'estudi de les fonts, a articles com: *Actitud del Estado romano ante el priscilianismo* (2001), *El corpus documental sobre el priscilianismo y su proceso de incorporación a la investigación contemporánea* (2001), *El corpus documental priscilianista: análisis y valoración* (2002); però especialment al recorregut historiogràfic *Prisciliano a través del tiempo. Historia de los estudios sobre el priscilianismo* (2004). Tot i no ser un tema nou, el seu treball és el més exhaustiu que s'ha efectuat, i a més, dota al debat priscil·lianista d'una perspectiva d'unitat dintre de l'ampli ventall d'aproximacions mostrades.

Un dels nous camps apareguts en la historiografia moderna és l'examen d'una possible empremta arqueològica del priscil·lianisme. **Antonio Blanco Freijeiro** assòcia vil·les i priscil·lianisme, *La villa romana en Gallaecia y su posible relación con la "vita communis" del priscilianismo* (1982), al igual que **Maria da Luz V.C. Huffstot** i **John S. Huffstot** amb *Prisciliano, um caso arqueológico?* (1992). Per la seva banda, **Jorge López Quiroga** i **Mónica Rodríguez Lovelle**, *Topografía funeraria rural entre el Miño y el Duero durante la antigüedad tardía (siglos V – VIII)* (1999), observen una marcada presència de restes

---

238NÚÑEZ GARCÍA, Óscar. *Prisciliano, priscilianismos y competencia religiosa en la antigüedad* [...]. op. cit. pàg. 130.

IV. L'EVOLUCIÓ HISTORIOGRÀFICA. LA COMPREENSIÓ DEL FENOMEN PRISCIL·LIANISTA

priscil·lianistes, especialment del tipus funerari, fins l'alta edat mitjana. Finalment, **Diego Piay Augusto** reflexiona a l'article *Arqueología y priscilianismo* (2001), vers la dificultat d'elaborar una «*arqueología del priscilianismo*».

«El proceso de búsqueda de los elementos arqueológicos que pueden atribuirse al priscilianismo se revela como una labor extremadamente compleja. No obstante, existen vías de investigación posibles, que deben ser explotadas para llegar a un conocimiento más profundo del priscilianismo [...] La carencia de publicaciones sobre las fuentes arqueológicas relacionadas con el priscilianismo, contrasta con la importancia del fenómeno en la tardoantigüedad; y obedece sin duda a la parquedad de las informaciones disponibles [...]»²³⁹.

Per últim, i com a mostra de la intensificació i de la complexitat científica que ha adquirit el tractament en les darreres dècades, cal assenyalar la celebració d'un seguit de congressos monogràfics sobre el priscil·lianisme, molts dels treballs presentats ja han estat exposats, en la que van participar les màximes autoritats en la problemàtica: *I Concilio Caesaraugustano*, celebrat a Saragossa (1980) sota la direcció de **Guillermo Fatás**; *Primera Reunión gallega de Estudios Clásicos*, celebrat a Santiago de Compostel·la (1981); *Prisciliano y el priscilianismo*, celebrat a Pontevedra (1981) amb la direcció de **Fernando Sánchez Dragó**; *La Hispania de Teodosio*, celebrat a Segovia (1995) i dirigit per Ramón Teja; *El cristianismo: aspectos históricos de su origen y difusión en Hispania*, a Vitoria (1996); i finalment, *La hispania del siglo IV* (2002), dirigit també per Ramón Teja.

239PIAY AUGUSTO, Diego. «Arqueología y priscilianismo». *op. cit.* pàgs. 292 – 293.

V. CONCLUSIONS. UNA INTERPRETACIÓ SOCIAL DEL MOVIMENT PRISCIL·LIANISTA.

«Son pocos los grandes nombres de la cristiandad antigua que han suscitado, entre sus estudiosos, tanta polémica como Prisciliano, una figura central del fenómeno cristiano –no sólo hispano– del período teodosiano y paradigma de los aspectos socio-políticos y mentales que caracterizan y definen su época»²⁴⁰.

Heretge, maniqueu, gnòstic, asceta, monjo, *nobilis*, mag, sant, màrtir, escriptor, cristià, bisbe, pseudobisbe, reformador religiós, luterà, galaic, celta, «*aprendiz de brujo*», home estrany, guia carismàtic, líder social o revolucionari. La simple enumeració d'alguns dels apel·latius que ha suscitat Priscil·lià al llarg del temps, és suficient per demostrar l'àmplia historiografia i la diversitat de perspectives des d'on la investigació del moviment ha estat plantejada. El priscil·lianisme, i per extensió també el conflicte priscil·lianista, ha esdevingut una manifestació propícia per a la interpretació històrica, convertint els fets en un ampli debat encara no tancat. Això no obstant, sotmetent a examen la seqüència historiogràfica, hom pot observar canvis substancials en la interpretació d'un fenomen que ha passat, en una lenta i llarga metamorfosi, des d'una concepció lligada als límits de la història eclesiàstica, fins als quadres conceptuals de l'antiguitat tardana. Veritablement no ha estat una fita fàcil i senzilla. La percepció del priscil·lianisme ha estat sovint esbiaixada, condicionada per la ideologia i marcada per una aproximació apriorística de la narració. En darrera instància, es poden distingir tres gran factors que han determinat i estructurat les successives etapes historiogràfiques: el context i les successives conjuntures polítiques i religioses en el marc en què es desenvolupen els estudis, les progressives corrents historiogràfiques i la pròpia evolució científica de la Història, i d'una manera més prominent, el *corpus* documental disponible i el seu progressiu àmpliament amb el descobriment de noves fonts d'informació.

Tot just al encetar aquest treball és formulava, com a hipòtesis de treball, la voluntat de fer una lectura de la dimensió social del moviment i inscriure la qüestió priscil·lianista en les coordenades de l'antiguitat tardana. Ara, i ja en l'etapa final del nostre anàlisi, creiem indispensable la inclusió del moviment priscil·lianista entre el conjunt de transformacions pròpies del context de l'*Spätantike*. L'entrada del moviment al seu marc històric de referència, no només ha aconseguit incentivar el nombre de treballs i augmentar la diversitat temàtica de les interpretacions, a més, és entre el context de les transformacions estructurals pròpies dels

---

240VILELLA MASANA, Josep. «Un obispo-pastor de época teodosiana: Prisciliano». A: *Studia Ephemeridis Augustinianum*. N° 58. Roma: Institutum patristicum Augustinianum, 1997. pàg. 503.

dos darrers segles de l'Imperi Romà on el priscil·lianisme aconsegueix poder ser contemplat com a un fenomen històric, superant l'etern i arcaic debat entre la concepció herètica i heterodoxa del grup que la investigació havia sotmès a la problemàtica mentre aquesta va estar immersa en el camp de la teologia. No es poden desprestigiar les valuoses contribucions, per intentar dotar al priscil·lianisme d'un veritable discurs històric, d'autors com: Cesare Baronio, Sébastien Lenain de Tillemont o Gottfried Arnold. Però veritablement, les visions rígides i dogmàtiques del moviment no van poder ser superades mentre l'estudi va estar més subject i vinculat al camp eclesiàstic que a criteris de científicitat. Per bé que el procés de secularització de la Història va iniciar-se al segle XVIII amb la intel·lectualitat il·lustrada, en el priscil·lianisme, al igual que en qualsevol altre estudi amb una forta vinculació clerical, aquesta evolució va ser més traumàtica, dificultosa i endarrerida. Conseqüentment, assumim la reflexió de l'historiador Ramón Teja, un dels màxims experts en el cristianisme primitiu, en destacar l'escassa tradició científica de la història eclesiàstica i definir-la com a «*ciencia joven*»²⁴¹. Finalment, i de la mateixa manera que a Teja, a nosaltres també ens encaixa la cita de l'historiador jesuïta Manuel Sotomayor Muro:

«[...] *la historia, aplicada como moderna disciplina científica, ha puesto fin al monofisismo eclesiológico que, olvidando el carácter humano de todos y cada uno de los componentes de la comunidad cristiana, situada a ésta por encima de los avatares históricos y la consideraba libre o escasamente sometida a los condicionamientos impuestos a la humanidad por las coordenadas de tiempo y espacio*»²⁴².

La inscripció de la problemàtica entre les coordenades contextuais del període tardo-antic empeny, necessàriament, a una lectura moderna, com reivindica l'historiador Fernández Conde²⁴³, i social del priscil·lianisme. Al nostre entendre, i recolzant l'anàlisi social en la tradició historiogràfica inaugurada tan decisivament per Willy Schatz²⁴⁴, el conflicte priscil·lianista és la història d'una disputa entre dos grups que, amb concepcions diferents entorn al model de vida cristiana i a l'organització eclesiàstica, conflueixen de forma antagònica. Un grup, el priscil·lianista, dissentia del nou dogma establert i de la disciplina imposada; l'altre, el més proper a les promulgacions establertes a Nicea, pretenia imposar el

241 TEJA, Ramón. *El cristianismo primitivo en la sociedad romana*. Madrid: Ediciones Istmo, 1990. pàgs. 13 – 17.

242 SOTOMAYOR MURO, Manuel. *Reflexiones para una visión panorámica de la historia de la Iglesia. Cátedra de Teología Contemporánea*. Madrid: Colegio Mayor Chaminade, 1983. pàg. 9. Citat a: *Ibidem*. pàg. 13 – 14.

243 FERNÁNDEZ CONDE, Francisco Javier. *Prisciliano y el priscilianismo [...]*. *op. cit.* pàg. 10.

244 SCHATZ, Willy. *Studien zur Geschichte und Vorstellungswelt des frühen abendländischen Mönchtums*. Friburg: Universitäts Bibliothek Freiburg, 1957.

nou model de jerarquia i d'organització de la imponent nova institució clerical amb més o menys intransigència. Ambdues posicions, irreconciliables, van ocasionar una clara fractura en la jerarquia de l'Església hispana que desenvolupà, amb la successió dels esdeveniments, en una pugna entre bisbes. L'objectiu últim del litigi, no és altre que la imposició de les concepcions pròpies sobre la facció contrària mitjançant, com a mitjà d'eliminar al adversari, les acusacions d'heretgia, i en particular, les de maniqueisme i màgia²⁴⁵. L'incipient disputa, motivada per la forma abrupta i descontrolada com Hidaci va actuar contra un grup amb idees ascètiques, forçosament ha d'estar motivada sobre el pretext de la competència eclesiàstica²⁴⁶. Per bé que en un primer moment l'actitud del grup priscil·lianista va esser defensiva i la iniciativa passà per les escomeses d'Hidaci, amb posterioritat al concili de Saragossa, el grup va imitar una estratègia anàloga.

En consonància, el priscil·lianisme caldria definir-lo com un moviment asceta i rigorista que atacava la doctrina oficial de l'Església i la seva forma d'organització, i que pretenia un retorn a la puresa del missatge espiritual original. Tot i que la secta, des d'una definició no pejorativa del terme i relativa a un grup de persones separades de la confessió oficialment establerta, no va formar en cap moment un grup unitari i estrictament organitzat, això no implica que el priscil·lianisme no pugui ser definit com a un moviment de caire social. És a dir, segons Henry Chadwick, el priscil·lianisme no s'establí com a un moviment monàstic organitzat en comunitat i sota unes regles i hàbits especials²⁴⁷, sinó que encaixaria millor sota el supòsit d'un grup «*intereclesial*»²⁴⁸ relaxat, format per bisbes i laics, amb l'única exigència d'una vida ascètica. Però en definitiva un moviment, entès com a una agrupació no formal de

245VAN DAM, Raymond. *Leadership and Community in Late Antique Gaul*. *op. cit.* pàgs. 88 – 114. Citat a: María Victoria. «La disputa priscilianista». *op. cit.* pàg. 220.

246María Victoria. Escribano ha intentat, recentment, explicar la primogènita denúncia d'Higini a través del *Libellus Precum*, un document del 384 que mostra les denúncies d'un grup de bisbes, a la cort de l'emperador, per la violència exercida d'alguns prelats més laxes contra uns altres que es mantenien en la més pura ortodòxia de Nicea. Entre els grups de perseguidors hispans, es nombra a un anomenat *Higinius* de la *Baetica* que podria identificar-se amb Higini de Còrdova. Així doncs, l'origen de l'enfrenament, donant credibilitat a aquesta hipòtesis, podria esdevenir d'algun tipus de recel derivat de la disputa arriana [ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. «Obispos, herejes y leyes». A: ALVAR EZQUERRA, Jaime (Coord.). *Actas del XXVII Congreso Internacional Girea-Arys IX: Jerarquías religiosas y control social en el mundo antiguo. Valladolid, 7-9 de noviembre 2002*. Valladolid: Universidad de Valladolid, 2004. pàgs. 553 – 570. Citat a: NÚÑEZ GARCÍA, Óscar. *Prisciliano, priscilianismos y competencia religiosa en la antigüedad* [...]. *op. cit.* pàgs. 40 – 41]. Altrament, és difícil pensar en el grup com a defensors de l'ortodòxia de Nicea i en un paper extremadament acusador d'Higini donada la seva posterior acceptació entre les persones del moviment. A més, els textos priscil·lianistes no demostren cap tipus de preocupació per la disputa arriana [CHADWICK, Henry. *Prisciliano de Ávila* [...]. *op. cit.* pàg. 124.].

247Ibidem. pàg. 30.

248FERNÁNDEZ CONDE, Francisco Javier. «*Prisciliano y el priscilianismo* [...]». *op. cit.* pàg. 103.

persones amb uns ideals comuns que ambicionava imposar-los, i que trobà en Saragossa el seu moment de veritable conformació. Descartem, d'acord amb l'argumentació de María Victoria Escribano, «*un proceso monogénico del priscilianismo*» acompanyat d'una posterior difusió²⁴⁹, i més aviat, pensem en un grup més o menys difús que va acabar d'adquirir la seva veritable aparença donades les regulacions i prohibicions que imposà el concili²⁵⁰, així com per l'aglutinació entorn a una figura carismàtica: Priscil·lià. Tot i que la identificació personalista de Priscil·lià i del priscil·lianisme ens sembla una simplificació inadequada, és només després de què Priscil·lià esdevingui un element primordial en la narració, quant els priscil·lianistes comencen a actuar veritablement com a grup.

Coneixem escassament els ideals i les pràctiques del grup i, d'allò que tenim constància, no podem asseverar que sigui complement veraç donada l'escassa objectivitat de les fonts. A més, és amb el pas del temps, en el denominat segon priscil·lianisme, quan les acusacions contra el moviment es tornen més greus i, com explica Juliana Cabrera, en base a les quals es defineix el caràcter herètic i es fixen els tòpics més reconeguts de la secta²⁵¹. Aquesta realitat està produïda per un doble procés que creiem compatible: d'una banda perquè la doctrina original es desvia en mans dels seguidors que desenvolupen tendències inexistents fins a llavors²⁵², esdevenint el que hem anomenat com a priscil·lianismes; de l'altra, perquè a través de les fonts estereotipades i viciades, el suposat *Apologeticus*, es va conformant una imatge herètica

249ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. «El priscilianismo y Gallaecia (ss. IV y V) [...]». *op. cit.* pàg. 256.

250Acceptem així les interpretacions historiogràfiques que creuen en una condemna tàcita del grup a Saragossa [MONCEAUX, Paul. «La question du priscillianisme». A: *Journal des savants*. N° 9. París: Académie des inscriptions et belles-lettres, 1911. Citat a: ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. «Sobre la pretendida condena nominal dictada por el concilio de Caesaraugusta del año 380». A: FATÁS CABEZA, Guillermo (Dir.). *I Concilio Caesaraugustano: MDC Aniversario (Zaragoza, 25-27 de septiembre de 1980. Resultados obtenidos, ponencias y comunicaciones)*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1981. pàg. 124; LOPÉZ CANEDA, Ramón. *Prisciliano: su pensamiento y su problema histórico*. Santiago: Instituto P. Sarmiento de Estudios Gallegos, 1966. pàgs. 71 ss. Citat a: *Ibidem*; GARCÍA CONDE, A. «En el concilio I de Zaragoza, ¿fueron condenados nominalmente los jefes priscilianistas?». *op. cit.* pàgs. 229 – 230. Citat a: OLIVARES GUILLEM, Andrés. *Prisciliano a través del tiempo [...]*. *op. cit.* pàg. 194], i descartem les hipòtesis tant dels qui creuen que si van ser condemnats nominalment [BERNAYS, JACOB. *Über die Chronik des Sulpicius Severus: Ein Beitrag zur Geschichte des classischen und biblischen studien*. Berlin: Wilhelm Hertz, 1861. pàg. 318. Citat a: ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. «Sobre la pretendida condena nominal dictada por el concilio de Caesaraugusta del año 380». *op. cit.* pàg. 124], i del que no creuen en cap condemna [BABUT, Ernest Ch. *Priscillien et le priscillianisme*. *op. cit.* pàgs. 97 – 100. Citat a: *Ibidem*; PUECH, Aimé. «Les origines du priscillianisme et liorthodoxie de Priscillien». A: *Bulletin d'ancienne littérature et d'archéologie chrétiennes*. N° 81. París: Librairie Victor Lecoffre, 1912. pàg. 174. Citat a: *Ibidem*; GIRALDET, Klaus. «Trier. 385. Der Prozess gegen die Priszillianer». *op. cit.* pàg. 579. Citat a: *Ibidem*; CHADWICK, Henry. *Prisciliano de Ávila [...]*. *op. cit.* pàg. 50].

251CABRERA, Juliana. *Estudios sobre el priscilianismo en la Galicia antigua*. *op. cit.* pàg. 199.

252CHADWICK, Henry. *Prisciliano de Ávila [...]*. *op. cit.* pàg. 225.

del moviment i, com proposa el suggerent títol de la monografia de Virgina Barrus, *The making of a heretic*. No ens estranya que no sigui fins a les actes de Toledo, després de la mort de Priscil·lià, quan es localitza la primera menció al concepte de priscil·lianistes com a denominació col·lectiva per als seguidors de la *sectam Priscilliani*²⁵³.

En els primers moments el grup predica certes actituds ascètiques, com el menyspreu per la materialitat o algunes actituds de renúncia, però sembla mantenir-se en l'ortodòxia doctrinal, el *Liber apologeticus* i el *Liber de fide et de apocryphis* són una bona mostra. Per tant, les discrepàncies més grans amb el sector de l'ortodòxia establerta a Nicea estan provocades no per qüestions doctrinals, sinó per disciplinàries, com la lectura i ensenyança de textos canònics, la forma d'elecció dels bisbes o el destacat paper de la dona en la comunitat²⁵⁴. Tot i acceptant la condemna a Saragossa de forma no nominal, no es pot assegurar una completa identificació rígida de les sentències de tots els cànons amb el moviment. Cal tenir també present, d'acord amb Jaques Fontaine, la forta difusió de l'ascetisme entre l'aristocràcia d'Hispania i d'Aquitània i no ensopegar amb una «obsesión panpriscilianista»²⁵⁵. Per acabar amb aquest debat sobre l'ortodòxia del priscil·lianisme, cal contemplar com, en definitiva, la intervenció i posterior condemna de Màxim és conseqüència de motius de legitimació de la seva posició i no realment de possibles desviacions herètiques. El nou usurpador, va intentar posicionar-se com a un defensor de l'ortodòxia i, en emulació d'un Teodosi que havia fet de la realitat doctrinal el fonament del seu règim, guanyar recolzaments en front d'un Valentinià II que, tot i ser l'hereu legítim del poder, tenia conviccions arrianes²⁵⁶. En resum, en les acusacions de maniqueisme, gnosticisme i *maleficium*, s'oculten rivalitats personals i polítiques sota el pretext religiós²⁵⁷.

La historiografia priscil·lianista ha tendit a identificar tradicionalment la presència del moviment amb la província de la *Gallaecia* i el nord-oest peninsular. Ara bé, l'inseparable lligam és, en el millor dels casos, una simplificació vàlida per a la supervivència del

253 *Actes del concili I de Toledo*. Sentència definitiva.

254 MARCOS SÁNCHEZ, María del Mar. «Mujeres y herejía en el mundo antiguo». A: *Edades. Revista de Historia*. N° 8. Santander: Asociación Universitaria de Jóvenes Historiadores de Cantabria, 2000. pàgs 145 – 157; BARRUS, Virgina. *The making of a heretic. Gender, Authority, and the Priscillianist Controversy*. Berkeley: University of California, 1995. 319 pàgs.

255 FONTAINE, Jacques. «El ascetismo, ¿Manzana de discordia entre latifundistas y obispos en la Tarraconense del siglo IV?». A: FATÁS CABEZA, Guillermo (Dir.). *I Concilio Caesaraugustano [...]*. op. cit. pàgs. 201 – 206.

256 ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. «La disputa priscilianista». op. cit. pàgs. 223 – 224.

257 OLIVARES GUILLEM, Andrés. «Actitud del Estado romano ante el priscilianismo». op. cit. pàg. 126.

moviment després dels successos de Trèveris. L'evident falta d'informació de les fonts vers el lloc on s'iniciaria el moviment, ha esdevingut un clàssic debat entorn a la possibilitat d'establir en la *Baetica*²⁵⁸ i la *Lusitania* o la *Gallaecia*²⁵⁹ el lloc on el priscil·lianisme tindria el seu origen. Segons la nostra òptica, la debilitat dels arguments i la impossibilitat d'identificació dels inicis del moviments amb els de Priscil·lià, impedeixen concretar el lloc precís on el grup va tenir el seus inicis. L'única distribució geogràfica que és possible establir el temps que dura la disputa és, com afirma Abilio Barbero de Aguilera, la diferenciació entre l'actitud d'un sud peninsular sense cap contacte amb el moviment, més enllà de l'oposició i la intransigència mostrada contra el grup, i un nord on el moviment desenvolupà la seva activitat i trobà partidaris²⁶⁰. No acceptem doncs la hipòtesis de què l'assistència al concili de Saragossa sigui l'evidència de la difusió del moviment per amplis territoris d'Hispania i d'Aquitània. D'acord amb l'anàlisi d'Óscar Núñez, la participació al sínode no seria conseqüència de la difusió del moviment, sinó fruit de l'equilibri territorial i on els prelats no identificats acabarien de conformar una nòmina de dos bisbes per cada província²⁶¹.

És després dels successos de Trèveris, quan les fonts identifiquen al priscil·lianisme gairebé de forma exclusiva, trencat únicament per l'epístola de Consenci, amb la *Gallaecia*. Aquesta especial perduració i arrelament del moviment a la província, ha determinat a la

---

258La primera tesis és mantinguda per un grup d'autors que, a partir de la semblança aristocràtica que de Priscil·lià realitza Sulpici Sever, justifiquen les seves idees per raons socioeconòmiques i cultural, i l'adaptació a l'afirmació de l'aquità quan afirma que la denúncia d'Higini de Còrdova es produí per motius de veïnatge. Entre el conjunt, es pot establir una triple distinció: els partidaris de la *Baetica* [BERNAYS, Jacob. *Über die Chronik des Sulpicius Severus* [...]. *op. cit.* pàg. 83. Citat a: CABRERA, Juliana. *Estudios sobre el priscilianismo en la Galicia antigua. op. cit.* pàg. 52; HILGENFELD, Adolf. «Priscillianus und seine neuentdeckten Schriften». A: *Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie. N°35*. Frankfurt: University of Michigan, 1892. pàgs. 1 - 85. Citat a: *Ibidem*], la *Lusitania* [FLOREZ, Henrique. *España sagrada* [...]. *op. cit.* pàgs. 13 - 15; VOLLMANN, Benedikt. *Studien zum Priscillianismus* [...]. *op. cit.* pàgs. 491 ss. Citat a: NÚÑEZ GARCÍA, Óscar. *Prisciliano, priscilianismos y competencia religiosa en la antigüedad* [...]. *op. cit.* pàg. 35; CABRERA, Juliana. *Estudios sobre el priscilianismo en la Galicia antigua. op. cit.* pàg. 13], o els que no arriben a decantar-se per cap de les dos províncies [CHADWICK, Henry. *Prisciliano de Ávila* [...]. *op. cit.* pàgs. 31 - 32].

259Els que opten per un origen a la *Gallaecia*, ho fan a partir de les paraules de Pròsper d'Aquitània, la promoció de la dignitat episcopal de Priscil·lià a la seu d'Àvila i la posterior difusió de l'ideari priscil·lianista per aquesta regió. En referència a la denúncia d'Higini, per aquest darrer grup d'autors, no es produiria per un veïnatge respecte a la corrent religiosa, sinó como a veí d'Hidaci de Mèrida [RAMOS LOSCERTALES, José María. *Prisciliano. Gesta rerum. op. cit.* pàgs. 9 - 29. Citat a: CABRERA, Juliana. *Estudios sobre el priscilianismo en la Galicia antigua. op. cit.* Pàg. 52; LOPÉZ CANEDA, Ramón. *Prisciliano: su pensamiento y su problema histórico. op. cit.* pàgs. 71 ss. Citat a: *Ibidem*].

260BARBERO DE AGUILERA, Abilio. «El priscilianismo: ¿herejía o movimiento social?». *op. cit.* pàgs. 89 - 90.

261NÚÑEZ GARCÍA, Óscar. *Prisciliano, priscilianismos y competencia religiosa en la antigüedad* [...]. *op. cit.* pàg. 48.

historiografia a preguntar-se sobre les condicions particulars que van afavorir la predisposició favorable de la població a les idees priscil·lianistes. No volem entrar en el complex debat²⁶², però és ineludible que el priscil·lianisme significà la força impulsora i evangelitzadora del cristianisme²⁶³ en una província on fins aquells moments no havia aconseguit penetrar fruit de la seva marginalitat i aïllament geogràfic²⁶⁴. Ara bé, la dimensió rural que descriu Barbero de Aguilera, entorn a una major difusió dels ideals priscil·lianistes en llocs rurals poc romanitzats²⁶⁵, ens encaixa millors inscrivint-lo, com ho fa Fontaine, al «*second priscillianisme*»²⁶⁶, ja que queda demostrat al llarg de la narració la presència priscil·lianista, fins a ven entrat el segle V, a destacades ciutats hispanes amb forta presència romana.

Aquesta àmplia propagació del priscil·lianisme per ambients rurals, tot i que tardana, no ens pot fer perdre el nord i caure en excessos interpretatius. L'escola que creà Barbero de Aguilera, entenen el priscil·lianisme com a un moviment reivindicatiu i expressió dels interessos de la població camperola²⁶⁷, tot i que és una hipòtesis fortament atractiva des d'una lectura social, no pot ser acceptada amb les evidències disponibles. Menys encara, les similituds que va intentar establir amb el moviment de les bagaudes de la *Tarraconensis*²⁶⁸,

262Entre els propostes per explicar la perduració tan intensa del priscil·lianisme a la *Gallaecia* destaquen, fora de la producció nacionalista amb escàs rigor històric, autors com Ramón López Caneda, que cercava una singularitat espiritual en els components ancestrals i populars de tipus no cèltics sinó neolític i relacionats amb la mitologia lunar [LOPÉZ CANEDA, Ramón. *Prisciliano: su pensamiento y su problema histórico*. op. cit. pàgs. 159 ss. Citat a: CABRERA, Juliana. *Estudios sobre el priscilianismo en la Galicia antigua*. op. cit. pàgs. 122 – 125], Juliana Cabrera, que sumava al component rural el component indígena com a causant d'un procés d'evangelització de la *Gallaecia* molt lligat a la veneració dels «*mártires–santos*» [*Ibidem*. pàgs. 128 – 131] i Jacques Fontaine, per a qui està demostrada l'acceptació dels postulats més radicals en les regions perifèriques [FONTAINE, Jacques. «Panorama espiritual del Occidente Peninsular en los siglos IV y V [...]». op. cit. pàgs. 206 – 209].

263CARDELLE DE HARTMANN, Carmen. «El priscilianismo tras prisciliano [...]». op. cit. pàgs. 290.

264VOLLMANN, Benedikt. Studien zum Priszillianismus [...]. op. cit. pàgs. 519 – 520. Citat a: NÚÑEZ GARCÍA, Óscar. *Prisciliano, priscilianismos y competencia religiosa en la antigüedad* [...]. op. cit. pàg. 108; CHADWICK, Henry. Prisciliano de Ávila [...]. op. cit. pàgs. 220 – 221.

265BARBERO DE AGUILER, Abilio; VIGIL PASCUAL, Marcelo. *Sobre los orígenes sociales de la reconquista*. op. cit. pàg. 39.

266FONTAINE, Jacques. «Société et culture chrétiennes sur l'aire circumpyrénéenne au siècle de Theodose». A: *Bulletin de litterature ecclésiastique*. N°75. Toulouse: Institut catholique de Toulouse. Pàgs. 273 – 274. Citat a: CABRERA, Juliana. *Estudios sobre el priscilianismo en la Galicia antigua*. op. cit. pàgs. 55 – 56.

267BARBERO DE AGUILERA, Abilio. «El priscilianismo: ¿herejía o movimiento social?». op. cit. pàgs. 93 – 96.

268Per a Barbero, el descontentament per la crisi social i econòmica del segle IV i V, va adoptar en la *Gallaecia* un aspecte de moviment rigorista oposat al alt clergat, però que en definitiva, compartia els mateixos orígens que les bagaudes i combatien a la mateixa classe social, la dels grans propietaris, de la que formava part l'episcopat urbà [BARBERO DE AGUILER, Abilio; VIGIL PASCUAL, Marcelo. *Sobre los orígenes sociales de la reconquista*. op. cit. pàgs. 46 – 47]. Més tard, Concetta Molè va intentar salvar la no coincidència geogràfica dels dos moviments (l'epístola de Consenci encara no s'havia publicat), afirmant que el priscil·lianisme constituiria una alternativa davant la vigorosa oposició del alt clergat en la *Gallaecia* per a la imposició de les bagaudes [MOLÈ, Concetta. *Uno storico del V secolo. Il vescovo Idazio*. Catània:

V. CONCLUSIONS. UNA INTERPRETACIÓ SOCIAL DEL MOVIMENT PRISCIL·LIANISTA

com a l'evidència, ambdós, de l'opressió cada vegada més intensa que l'Estat exercia amb les extraccions tributaries. El nostre rebuig a aquesta hipòtesis no el fem en base a una suposada concepció de priscil·lianisme com moviment elitista, com defensa María Victoria Escribano²⁶⁹, ni tampoc per l'evidència, mostrada per Consenci, de la participació en el moviment de la més alta aristocràcia emparentada amb la família teodosiana²⁷⁰, sinó per la falta d'evidències en les fonts. Els textos, tampoc els priscil·lianistes, no mostren un especial suport popular, ni tampoc fan demandes econòmiques i polítiques, només transformacions religioses. Menys encara trobem notícies a connexions amb el moviment de les bagaudes²⁷¹. Creiem en el priscil·lianisme com a un moviment àmpliament social, però amb les evidències de les que disposem avui en dia, no podem interpretar-lo com a quelcom que no sigui un intent de reforma i lluita contra els nous dogmes establerts pel nou Imperi cristià. Qui sap si en un futur, una nova font ens torna a obligar replantejar la investigació.

Universitat de Catania, 1978. pàgs. 99 ss. Citat a: EMBORUJO SALGADO, María Isidora. «Bagaudia y Priscilianismo [...]». *op. cit.* pàg. 403]. José María Blázquez, veia el moviment com una reacció d'oposició al alt clergat, vinculat als mateixos intersos que l'Estat [BLÁZQUEZ MARTÍNEZ, José María. «Rechazo y asimilación de la cultura romana en Hispania [...]». *op. cit.* pàg. 83].

269ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. *Iglesia y Estado en el certamen priscilianista* [...]. *op. cit.* pàgs. 190 – 205.

270Per a Escribano, a més de la citada epístola, la importància de les ciutats de Mèrida i Àvila en la geografia priscil·lianista, justifica aquesta hipòtesi al està demostrat, gràcies a l'arqueologia, habitats per poderosos nobles amb probables nexes amb la casa de Teodosi. A més, recorda la historiadora, la Gallaecia, es suposa com a lloc d'origen de l'emperador. [ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. «La disputa priscilianista». *op. cit.* pàgs. 225 – 226].

271BRAVO CASTAÑEDA, Gonzalo. «Cristianización y conflictos sociales en el valle medio del Ebro». *op. cit.* pàgs. 337 – 338.

VI. FONTS I BIBLIOGRAFIA.

VII. FONTS.

- ACTES DEL CONCILI I DE BRAGA. Consultat a: VIVES, José (Ed.). *Concilios visigóticos e hispano-romanos*. Barcelona – Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC) - Instituto Enrique Flórez, 1963. pàgs. 65 – 77.
- ACTES DEL CONCILI I DE SARAGOSSA. Consultat a: VIVES, José (Ed.). *Concilios visigóticos e hispano-romanos*. Barcelona – Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC) - Instituto Enrique Flórez, 1963. pàgs. 16 – 18.
- ACTES DEL CONCILI I DE TOLEDO. Consultat a: VIVES, José (Ed.). *Concilios visigóticos e hispano-romanos*. Barcelona – Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC) - Instituto Enrique Flórez, 1963. pàgs. 19 – 33.
- ACTES DEL CONCILI II DE BRAGA. Consultat a: VIVES, José (Ed.). *Concilios visigóticos e hispano-romanos*. Barcelona – Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC) - Instituto Enrique Flórez, 1963. pàgs. 78 – 106.
- AGUSTÍ D'HIPONA. *Ad Orosium contra priscillianistas et origenistas*. 1. Consultat a: MIGNE, Jacques Paul. *Patrologiae Cursus Completus. Patrología latina. Vol. 42*. París: Ecclesiasticae Ramos editore, 1845. pàgs. 669 – 678.
- . *Ad consentium contra mendacium*. Consultat a: CONSENCI. *Correspondència amb Sant Agustí. Vol. II*. AMENGUAL I BATLE, Josep (Trad.). Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1987. pàgs. 107 – 173.
- AMBRÒS DE MILÀ. *Epistula ad Valentinianum imperatorem. Ep. 24*. 12. Consultat a: MIGNE, Jacques Paul. *Patrologiae Cursus Completus. Patrología latina. Vol. 16*. París: Ecclesiasticae Ramos editore, 1880. pàg. 1083.
- . *Epistula ad Irenaeum. Ep. 26*. 3. Consultat a: MIGNE, Jacques Paul. *Patrologiae Cursus Completus. Patrología latina. Vol. 16*. París: Ecclesiasticae Ramos editore, 1880. pàgs. 1086 – 1087.
- CONSENCI. *Commonitorium domino meo sancto patri Augustino. Ep. 11**. Consultat a: CONSENCI. *Correspondència amb Sant Agustí. Vol. I*. AMENGUAL I BATLE, Josep (Trad.). Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1987. pàgs. 96 – 118.
- FILASTRE DE BRESIA. *Diuersarum haereseorum liber*. 61, 84, 88. Consultat a: MIGNE,

- Jacques Paul. *Patrologiae Cursus Completus. Patrología latina. Vol. 12.* París: Ecclesiasticae Ramos editore, 1845. pàgs. 1111 – 1302.
- INNOCENCI I. *Epistula Innocentii universis episcopis in Toletana synodo constitutis. Ep. 3.* Prefaci i 1 – 3. Consultat a: MIGNE, Jacques Paul. *Patrologiae Cursus Completus. Patrología latina. Vol. 20.* París: Ecclesiasticae Ramos editore, 1845. pàgs. 386 – 388.
- ISIDOR DE SEVILLA. *De viris illustribus. II.* Consultat a: ISIDORO DE SEVILLA. *El – De viris illustribus– de Isidoro de Sevilla.* CODOÑER, Carmen (Trad.). Salamanca: Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC) – Instituto Antonio de Nebrija, 1964. pàg. 135.
- JERONI D'ESTRIDÓ. *Epistula ad Ctesiphontem. Ep. 133.* 3,4–5. Consultat a: EUSEBII HIERONYMI. *Sancti Eusebii Hieronymi Epistulae. Corpus Scriptorum Ecclesiastorum Latinorum (CSEL). N° 56.* Isidorus Hilberg (Ed.). París: Academiae Litterarum Caesaerae Vindobonensis, 1996. pàgs. 247 – 249.
- MAGNE MÀXIM. *Epistula ad Siricium papam. Ep. 3.* 4. Consultat a: MIGNE, Jacques Paul. *Patrologiae Cursus Completus. Patrología latina. Vol. 13.* París: Ecclesiasticae Ramos editore, 1845. pàg. 592.
- PACAT DREPANI. *Panegyricus Theodosio Augusto dictus.* 29. Consultat a: MIGNE, Jacques Paul. *Patrologiae Cursus Completus. Patrología latina. Vol. 13.* París: Ecclesiasticae Ramos editore, 1845. pàgs. 404 – 405.
- PAU OROSI. *Consultatio sive Commonitorium ad Augustinum de errore Priscillianistarum et Origenistarum.* 2. Consultat a: PAULO OROSIO. *Su vida y sus obras.* TORRES RODRÍGUEZ, Casimiro (Trad.). A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, 1985. pàgs. 734 – 743
- PRÒSPER D'AQUITÀNIA. *Epistoma chronicorum.* 1171, 1187, 1193. Consultat a: MOMMSEN, Theodor. *Monumenta Germaniae Historica. Auctores antiquissimi 9.* Berlin: Societas Aperiendis Fontibvs, 1892, pàgs. 460 i 462.
- SULPICI SEVER. *Chronica. Liber II.* 46 – 51. Consultat a: SULPICIO SEVERO. *Obras completas.* CODOÑER, Carmen (Trad.). Madrid: Editorial Tecnos, 1987. pàgs. 125 – 133.
- . *Dialogui. III.* 11 – 13. Consultat a: SULPICIO SEVERO. *Obras completas.* CODOÑER, Carmen (Trad.). Madrid: Editorial Tecnos, 1987. pàgs. 252 – 256.
- TRACTATUS. *I. Liber apologeticus.* Consultat a: PRISCILIANO. *Tratados y Cánones.*

- Biblioteca de visionarios, heterodoxos y marginados*. SEGURA RAMOS, Bartolomé (Trad.). Madrid: Editoria Nacional, 1974. pàgs. 35 – 51.
- . II. *Liber ad Damasum*. Consultat a: PRISCILIANO. *Tratados y Cánones. Biblioteca de visionarios, heterodoxos y marginados*. SEGURA RAMOS, Bartolomé (Trad.). Madrid: Editoria Nacional, 1974. pàgs. 53 – 61.
- . III. *Liber de fide et de apocryphis*. Consultat a: PRISCILIANO. *Tratados y Cánones. Biblioteca de visionarios, heterodoxos y marginados*. SEGURA RAMOS, Bartolomé (Trad.). Madrid: Editoria Nacional, 1974. pàgs. 63 – 74.

VI.II. BIBLIOGRAFIA.

- AMENGUAL I BATLE, Josep. «Informacions sobre el priscil·lianisme a la Taraconense segons l'EP. 11 de Consenci». A: *Pyrenae. Revista de prehistòria i antiguitat de la Mediterrània Occidental*. N° 15 – 16. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1979 – 1980. pàgs. 319 – 338.
- ARIZAFA CASTRO, Alvaro R. «O priscilianismo na historiografia galega». A: *Gallaecia*. N° 19. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 2000. pàgs. 335 – 367.
- BALIL ILLANA, Alberto. «Magnus Maximus Avg. Un emperador hispànic en el s. IV». A: *Revista de Guimaraes*. N°75. Guimaraes: Casa de Sarmiento – Universidade do Minho, 1965. pàgs. 110 – 122.
- BARBERO DE AGUILERA, Abilio. «El priscilianismo: ¿herejía o movimiento social?». A: AAVV. *Conflictos y estructuras sociales en la Hispania Antigua*. Madrid: AKAL, 1977. pàgs. 77 – 114.
- . ; VIGIL PASCUAL, Marcelo. *Sobre los orígenes sociales de la reconquista*. Barcelona: Editorial Ariel, 1974. pàgs. 33 – 67.
- BLÁZQUEZ MARTÍNEZ, José María. «Rechazo y asimilación de la cultura romana en Hispania (siglos IV y V)». A: PIPPIDI, D. M. (ed.). *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien. Travaux du VIe Congrès International d'Études Classiques. Madrid, Septembre 1974, Bucarest-Paris, 1976*. Bucarest: Editura Academiei, 1976. pàgs. 63 – 94.
- . «Prisciliano, introductor del ascetismo en Hispania: las fuentes. Estudio de la investigación

- moderna». A: FATÁS, Guillermo (ed.). *I Concilio Caesaraugustano. MCD Aniversario. Zaragoza 25 – 27 septiembre de 1980*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1981. pàgs. 373 – 442.
- . «Prisciliano. Estado de la cuestión». A: AA.VV. *Prisciliano y el priscilianismo. Pontevedra 7 – 12 de septiembre de 1981. Monografías de Los Cuadernos del Norte*. Oviedo: Caja de Ahorros de Asturias, 1982. pàgs. 47 – 52.
- BOBILLO, Francisco. «Priscilianismo y el nacionalismo gallego». A: AA.VV. *Prisciliano y el priscilianismo. Pontevedra 7 – 12 de septiembre de 1981. Monografías de Los Cuadernos del Norte*. Oviedo: Caja de Ahorros de Asturias, 1982. pàgs. 28 – 32.
- BRAVO CASTAÑEDA, Gonzalo. *Revueles internas y penetraciones bárbaras en el Imperio. Historia del mundo antiguo. Vol. 64*. Madrid: Akal, 1991. 56 pàgs.
- . «Cristianización y conflictos sociales en el valle medio del Ebro». A: SANTOS, Juan; TEJA, Ramón (Eds.). *El cristianismo. Aspectos históricos de su origen y difusión en hispania. Actas del Symposium de Vitoria - Gasteiz (25 a 27 de noviembre de 1996)*. Vitoria - Gasteiz: Euskal Herriko Unibersitatea, 2000. pàgs. 325 – 338.
- BROWN, Peter. *El mundo de la Antigüedad tardía. De Marco Aurelio a Mahoma*. PIÑERO, Antonio (Trad.). Madrid: Editorial Gredos, 2012. 222 pàgs.
- CABRERA, Juliana. *Estudios sobre el priscilianismo en la Galicia antigua*. Granada: Universidad de Granada, 1983. 239 pàgs.
- CARDELLE DE HARTMANN, Carmen. «El priscilianismo tras prisciliano, ¿Un movimiento Galaico?». En: *Habis. N° 29*. Sevilla: Universidad de Sevilla, 1998. pàgs. 269 – 290.
- CHADWICK, Henry. *Prisciliano de avila. Ocultismo y poderes carismáticos en la Iglesia primitiva*. LÓPEZ MUÑOZ, José Luis (Trad.). Madrid: Espasa – Calpe, 1978. 321 pàgs.
- COLOMBÁS, García M. *El monacato primitivo*. 2a. ed. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 2004. pàgs. 291 – 292.
- COSTA MARTÍNEZ, Joaquín. *Último día del paganismo y primero de... lo mismo* [en línia]. Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Alicante: Biblioteca de la Universidad de Alicante, 1999. Segons l'edició de: Madrid: Biblioteca Costa, 1917. [Consultat: 2 d'abril de 2013]. [Disponible a: <http://www.cervantesvirtual.com/obra/ultimo-dia-del-paganismo-y-primero-de-lo-mismo--0/>].
- DUFOURCQ, Albert. *Le Néo-Manichéisme et la légende chrétienne. Étude sur les Gesta*

- Martyrum romains. Vol. IV.* Paris: Ernest Leroux Éditer, 1910. 408 pàgs.
- EMBORUJO SALGADO, María Isidora. «Bagaudia y Priscilianismo: dos fenómenos contemporáneos». A: *Primer Congreso General de Historia de Navarra. comunicaciones. Príncipe de Viana. Anejo. N°7.* Pamplona: Institución Príncipe de Viana, 1987. pàgs 395 – 406.
- ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. «Sobre la pretendida condena nominal dictada por el concilio de Caesaraugusta del año 380». A: FATÁS CABEZA, Guillermo (Dir.). *I Concilio Caesaraugustano: MDC Aniversario (Zaragoza, 25-27 de septiembre de 1980. Resultados obtenidos, ponencias y comunicaciones).* Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1981. pàgs. 123 – 133.
- . *Iglesia y Estado en el certamen priscilianista. Causa ecclesiae y iudicium publicum. Saragossa:* Departamento de Ciencias de la Antigüedad, 1988. 459 pàgs.
- . «El priscilianismo y Gallaecia (ss. IV y V). Apéndice: el debate historiográfico en torno al priscilianismo». A: GARCÍA QUINTELA, Marco Virgilio (Coord.). *Las religiones en la historia de Galicia.* Santiago de Compostela: Universidade de Coruña, Servicio de publicaciones, 1996. pàgs. 251 – 294.
- . «Estado actual de los estudios sobre el priscilianismo». A: SANTOS, Juan; TEJA, Ramón (Eds.). *El cristianismo. Aspectos históricos de su origen y difusión en Hispania. Actas del Symposium de Vitoria-Gasteiz (25 a 27 de noviembre de 1996).* Vitoria – Gasteiz: Euskal Herriko Unibersitatea, 2000. pàgs. 264 – 287.
- . «La disputa priscilianista». A: TEJA, Ramón (Ed.). *La Hispania del siglo IV. Administración, economía, sociedad, cristianización.* Bari: Edipuglia, 2002. pàgs. 205 – 230.
- FERNÁNDEZ CONDE, Javier. «Prisciliano y el priscilianismo. Historiografía y realidad». A: *Clío & Crimen. Revista del Centro de Historia del Crimen de Durango. Las herejías medievales. Estado de la cuestión. N° 1.* Durango: Edizio hauena, 2004. pàgs. 43 – 85.
- . *Prisciliano y el priscilianismo. Historiografía y realidad.* Gijón: Ediciones Trea, 2007. 111 pàgs.
- FLOREZ, Henrique. *España sagrada. Theatro geographico-histórico de la Iglesia de España. Origen, divisiones y límites de todas sus provincias. Antigüedad. Traslaciones y estado antiguo y presentede sus Sillas, con varias Diserciones críticas. Vol. XIV.* 2a. ed.

- Madrid: Oficina de Pedro Marín, 1786. pàgs. 13 – 21.
- FONTAINE, Jacques. «Panorama espiritual del Occidente Peninsular en los siglos IV y V: por una nueva problemática del priscilianismo». A: *Primera reunión gallega de estudios clásicos: ponencias y comunicaciones. Santiago – Pontevedra, 2 – 4 Julio 1979*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 1981. pàgs. 185 – 209.
- . «El ascetismo, ¿Manzana de discordia entre latifundistas y obispos en la Tarraconense del siglo IV?». A: FATÁS CABEZA, Guillermo (Dir.). *I Concilio Caesaraugustano: MDC Aniversario (Zaragoza, 25-27 de septiembre de 1980. Resultados obtenidos, ponencias y comunicaciones)*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1981. pàgs. 201 – 206.
- GIARDINA, andrea. «Explosione di tardoantico». A: *Studi Storici. Any 40. N° 1*. Roma: Fondazione Instituto Gramsci, 1999. pàgs. 157 – 180.
- GIBBON, Edward Emily. *Historia de la decadencia y caída del Imperio Romano. Vol. II*. MOR DE FUENTES, José (Trad.). Madrid: Editorial Turner, 2006. pàgs. 240 – 241.
- GOOSEN, A. B. J. M. «Algunas observaciones sobre la neumatología del Priscilianismo». A: *Primera reunión gallega de estudios clásicos: ponencias y comunicaciones. Santiago – Pontevedra, 2 – 4 Julio 1979*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 1981. pàgs. 237 – 243.
- LENAIN DE TILLEMONT, Sébastien. «L'Heresie des priscillianistes». A la seva: *Mémoires pour servir à l'histoire Ecclésiastique des six premiers siècles. Vol. VIII*. Bruxeles, Imperiale & Catholique, 1732. pàgs. 207 – 222.
- MÉNENDEZ PELAYO, Marcelino. *Historia de los heterodoxos españoles. Vol. I*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1992. pàgs. 186 – 284.
- NÚÑEZ GARCÍA, Óscar. *Prisciliano, priscilianismos y competencia religiosa en la antigüedad. Del ideal evangélico a la herejía galaica. Anejo de Veleia. Series Minor. N°29*. Vitoria – Gasteiz: Euskal Herriko Unibersitatea, 2011. 152 pàgs.
- OLIVARES GUILLEM, Andrés. «El corpus documental sobre el priscilianismo y su proceso de incorporación a la investigación contemporánea». A: *Hispania Antiqua. N° 25*. Valladolid: Universidad de Valladolid, 2001. pàgs. 393 – 422.
- . «El corpus documental priscilianista: análisis y valoración». A: *Hispania Antiqua. N° 26*. Valladolid: Universidad de Valladolid, 2002. pàgs. 211 – 234.
- . «Actitud del Estado romano ante el priscilianismo». A: *Espacio, tiempo y forma. Serie II*,

- Historia antigua. N° 14*. Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia, 2001. pàgs. 115 – 127.
- . *Prisciliano a través del tiempo. Historia de los estudios sobre el priscilianismo*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, 2004. 314 pàgs.
- PÉREZ ALMOGUERA, Arturo. «Lleida romana i antiga tardana. El Baix Imperi i l'Antiguitat Tardana». A: JUNYENT, Emili; PÉREZ ALMOGUERA, Arturo. *Història de Lleida. Volum I. L'antiguitat. D'Illiria a Ilerda*. Lleida: Pagès editors, 2003. pàgs. 301 – 422.
- PIAY AUGUSTO, Diego. «Arqueología y priscilianismo». A: *Hispania Antiqua. N° 35*. Valladolid: Universidad de Valladolid, 2011. pàgs. 271 – 300.
- SALCEDO GÓMEZ, Ricard. «El "Corpus" epistolar de Cipriano de Cartago (249-258): estructura, composición y cronología». Director: VILELLA MASSANA, Josep. Universitat de Barcelona. Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia, 2007. pàgs. 23 – 33.
- SOTOMAYOR MURO, Manuel. «El priscilianismo. Cap. VII». A: GARCÍA VILLOSLADA, Ricardo (Dir.). *Historia de la Iglesia en España. La Iglesia romana y visigoda (siglos I – VIII). Vol. I*. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1979. pàgs 233 – 272.
- TEJA, Ramón. *El cristianismo primitivo en la sociedad romana*. Madrid: Ediciones Istmo, 1990. 229 pàgs.
- UNAMUNO Y JUGO, Miguel de. *Andanzas y Visiones españolas*. Madrid: Renacimiento, 1922. pàgs. 58 – 75.
- VILELLA MASANA, Josep. «Priscilianismo galaico y política antipriscilianista durante el siglo V». A: *Antiquité tardive: revue internationale d'histoire et d'archéologie. N° 5*. París: Association pour l'Antiquité tardive, 1997. pàgs. 177 – 185.
- . «Un obispo-pastor de época teodosiana: Prisciliano». A: *Studia Ephemeridis Augustinianum. N° 58 – 2*. Roma: Institutum patristicum Augustinianum, 1997. pàgs 503 – 530.
- VRIES, Simon de. *Dissertatio critica de Priscillianistis eorumque fati, doctrinis et moribus*. Ultrajcteti: Joannem Broedelet, 1745. 127 pàgs.

VII. ANNEX. EL *CORPUS DOCUMENTAL PRISCIL·LIANISTA*²⁷².**A. Textos d'autoria priscil·lianista.**

A. A. Obres atribuïdes a Priscil·lià amb més o menys dubtes.

1	–	<i>Canones in Pauli apostoli epistulas a Peregrino episcopo emendati.</i>
2	–	Fragment de l'epístola continguda a l'obra de Pau Orosi: <i>Consultatio sive Commonitorium ad Augustinum de errore Priscillianistarum et Origenistarum.</i>
3.1	–	<i>Tractatus. I. Liber apologeticus.</i>
3.2	–	<i>Tractatus. II. Liber ad Damasum.</i>
3.3	–	<i>Tractatus. III. Liber de fide et de apocryphis.</i>
3.4	–	<i>Tractatus. IV. Tractatus Paschae.</i>
3.5	–	<i>Tractatus. V. Tractatus Genesis.</i>
3.6	–	<i>Tractatus. VI. Tractatus Exodi.</i>
3.7	–	<i>Tractatus. VII. Tractatus Primi Psalmi.</i>
3.8	–	<i>Tractatus. VIII. Tractatus Psalmi Tertii.</i>
3.9	–	<i>Tractatus. IX. Tractatus ad populum I.</i>
3.10	–	<i>Tractatus. X. Tractatus ad populum II.</i>
3.11	–	<i>Tractatus. XI. Oratio «Benedictio super fideles».</i>
4	–	<i>De Trinitate fidei catholicae.</i>
5	–	Pròlegs monarquiens als quatre evangelis.

A. B. Obres d'altres autors del moviment priscil·lianista.

6	–	Anònim. <i>Epistula Titi. De dispositione sanctimonii.</i>
7	–	Anònim. <i>Apocalypsis Thomae.</i>
8	–	Anònim. <i>Fides «Sancti Ambrossi».</i>
9	–	Anònim. <i>Interpretationes et responsa de creatione mundi.</i>
10	–	Anònim. <i>Vita Sanctae Heliae.</i>
11.1	–	Anònim. <i>Apocrypha «Priscillianistica». Collectarium de diuersis sententiis.</i>
11.2	–	Anònim. <i>Apocrypha «Priscillianistica». Apocalypsis.</i>
11.3	–	Anònim. <i>Apocrypha «Priscillianistica». Sermo sancti Augustini episcopi.</i>
11.4	–	Anònim. <i>Apocrypha «Priscillianistica». Homilia de die iudicii.</i>
11.5	–	Anònim. <i>Apocrypha «Priscillianistica». De parabolis Salomonis.</i>
11.6	–	Anònim. <i>Apocrypha «Priscillianistica». Liber «canon in ebreica» Hieronimi presbiteri.</i>
12	–	Anònim. <i>Consensoria monachorum.</i>
13	[410 circa]	Baquiari. <i>Epistula ad Ianuarium de reparatione lapsi.</i>

²⁷²El catàleg proposat ha estat elaborat a partir de: OLIVARES GUIELLEM, Andrés. «El corpus documental sobre el priscilianismo [...]». *op. cit.* pàgs. 393 – 422; ESCRIBANO PAÑO, María Victoria. *Iglesia y Estado en el certamen priscilianista [...]*. *op. cit.* pàgs. 41 – 56.

14	[415 <i>circa</i>]	Baquiari. <i>Libellus de fide</i> .
15	–	Dictini d'Astorga. <i>Tractatus de libra</i> .
16	–	Martí de Braga. <i>Tractatus de ratione Paschae</i> .

B. Actes conciliars.

17	[380 <i>anno</i>]	Actes del concili I de Saragossa.
18	[396 <i>anno</i>]	Actes del concili de Nimes.
19	[400 <i>anno</i>]	Actes del concili I de Toledo.
20	[401 <i>anno</i>]	Actes del concili de Torí.
21	[527 <i>anno</i>]	Actes del concili II de Toledo.
22	[561 <i>anno</i>]	Actes del concili I de Braga.
23	[572 <i>anno</i>]	Actes del concili II de Braga.

C. Disposicions legislatives imperials.

24.1	[22 de febrer del 407]	<i>Codex Theodosianus</i> . XVI. 5,40.
24.2	[15 de novembre del 408]	<i>Codex Theodosianus</i> . XVI. 5,43.
24.3	[21 de febrer del 410]	<i>Codex Theodosianus</i> . XVI. 5,48.
24.4	[9 d'abril del 423]	<i>Codex Theodosianus</i> . XVI. 5,59.
24.5	[30 de maig del 428]	<i>Codex Theodosianus</i> . XVI. 5,65.

D. Textos d'autors diversos.

25	[380 – 390 <i>anno</i>]	Filastre de Bresia. <i>Diuersarum haereseorum liber</i> . 61, 84, 88.
26	[384 <i>anno</i>]	Ambròs de Milà. <i>Epistula ad Valentinianum imperatorem</i> . Ep. 24. 12.
27	[384 – 385 <i>anno</i>]	Ambròs de Milà. <i>Epistula ad Irenaeum</i> . Ep. 26. 3.
28	[385 <i>anno</i>]	Sirici I. <i>Epistula ad Himerium episcopum Tarraconensem</i> . Ep. 1.
29	[385 <i>anno</i>]	Magne Màxim. <i>Epistula ad Siricium papam</i> . Ep. 3. 4.
30	[389 <i>anno</i>]	Pacat Drepani. <i>Panegyricus Theodosio Augusto dictus</i> . 29.
31	[<i>post</i> 389]	Dècim Magne Ausoni. <i>Commemoratio professorum Burdigalensium</i> . 6,31-38.
32	[392 <i>anno</i>]	Jeroni d'Estridó. <i>De viris inlustribus</i> . 121 – 123.
33	[397 <i>anno</i>]	Sulpici Sever. <i>Vita Martini Turonensis</i> . 20,1–9.
34	[398 – 404 <i>anno</i>]	Jeroni d'Estridó. <i>Praefatio in Pentateuchum</i> .
35	[<i>post</i> 398]	Jeroni d'Estridó. <i>Epistula ad Theodoram</i> . Ep. 75. 3.
36	[403 <i>circa</i>]	Sulpici Sever. <i>Chronica. Liber II</i> . 46 – 51.
37	[404 <i>circa</i>]	Sulpici Sever. <i>Dialogi. III</i> . 11 – 13.
38	[<i>post</i> 404]	Jeroni d'Estridó. <i>Epistula ad Hebybiam de quaestionibus duodecim</i> . Ep. 120. 10,2.
39	[405 <i>circa</i>]	Agustí d'Hipona. <i>De natura boni</i> . 47.
40	[405 <i>circa</i>]	Innocenci I. <i>Epistula Innocentii universis episcopis in Toletana synodo constitutis</i> . Ep. 3. Prefaci i 1 – 3.
41	[405 <i>circa</i>]	Innocenci I. <i>Epistula ad Exuperium</i> . Ep. 6.
42	[406 <i>anno</i>]	Jeroni d'Estridó. <i>Commentarius in Amos prophetam. Libri III</i> . 1, 3, 9, 10.
43	[406 <i>anno</i>]	Jeroni d'Estridó. <i>Contra Vigilantium</i> . 6.

44	[408 – 410 anno]	Jeroni d'Estridó. <i>Commentarii in Isaiam</i> . 17, 64.
45	[410 – 412 anno]	Jeroni d'Estridó. <i>Epistula ad Marcellinum et Anapsychiam</i> . Ep. 126. 1.
46	[410 circa]	Agustí d'Hipona. <i>Epistula ad Consentium</i> . Ep. 120.
47	[410 – 412 anno]	Agustí d'Hipona. <i>Epistula ad Casulanum</i> . Ep. 36. 12, 28, 29.
48	[414 anno]	Pau Orosi. <i>Consultatio sive Commonitorium ad Augustinum de errore Priscillianistarum et Origenistarum</i> .
49	[414 – 415 anno]	Agustí d'Hipona. <i>Ad Orosium contra priscillianistas et origenistas</i> . 1 – 4.
50	[415 anno]	Agustí d'Hipona. <i>Epistula ad Hieronymum de origine animae hominis</i> . Ep. 166. 3, 7.
51	[415 circa]	Jeroni d'Estridó. <i>Epistula ad Ctesiphontem</i> . Ep. 133. 3,4–5.
52	[415 circa]	Jeroni d'Estridó. <i>Dialogui contra Pelagianos</i> . Libri III. Pròleg i 1.
53	[415 circa]	Pau Orosi. <i>Liber apologeticus contra Pelagianos</i> . 1, 5.
54	[417 anno]	Zòsim I. <i>Epistula ad Aurelium et universos episcopos Africae, Galliarum, Septem provinciarum, Hispaniae</i> . 3.
55	[418 anno]	Agustí d'Hipona. <i>Epistula ad Optatum</i> . Ep. 190.
56	[419 anno]	Agustí d'Hipona. <i>Epistula ad Optatum</i> . Ep. 202A.
57	[419 anno]	Consenci. <i>Commonitorium domino meo sancto patri Augustino</i> . Ep. 11*.
58	[419 anno]	Agustí d'Hipona. <i>De natura et origine animae</i> . III. 7, 9.
59	[420 – 421 anno]	Agustí d'Hipona. <i>Contra Mendacium ad Consentium</i> .
60	[post 237]	Agustí d'Hipona. <i>Epistula ad Ceretium</i> . Ep. 237.
61	[429 anno]	Agustí d'Hipona. <i>De haeresibus</i> . 70.
62	[432 – 440 anno]	Anònim. <i>Praedestinatus</i> . 70.
63	[434 circa]	Vicenç de Lerins. <i>Commonitorium</i> . II. 24, 25.
64	[447 anno]	Pastor. <i>Libellus in modum symboli</i> .
65	[mitjans del segle V]	Siagri. <i>Regulae definitionum contra haereticos prolatae</i> .
66	[mitjans del segle V]	Toribi d'Astorga. <i>Epistula ad Idacium et Ceponium</i> .
67	[447 anno]	Lleó I. <i>Epistula ad Toribium</i> . Ep. 15.
68	[post 452]	Anònim. <i>Chonica Gallica</i> . Anni 452. 2,12.
69	[post 455]	Pròsper d'Aquitània. <i>Epitoma chronicorum</i> . 1171, 1187, 1193.
70	[467 – 469 anno]	Gennadi de Marsella. <i>De viris inlustribus</i> . XIV. 14, 23, 65, 76.
71	[468 anno]	Hidaci de Chaves. <i>Continuatio Chronicorum Hieronymianorum ad annum 468</i> . 13, 16, 32, 37, 130, 133, 135, 138.
72	[531 circa]	Montà de Toledo. <i>Epistula ad presbyteros palentinos</i> . Ep. 1.
73	[531 circa]	Montà de Toledo. <i>Epistula ad Turibium</i> . Ep. 2.
74	[538 circa]	Vigili I. <i>Epistula I</i> . 1.
75	[591 anno]	Gregori I. <i>Homiliae XL in euangelia</i> . 4.
76	[615 – 618 anno]	Isidor de Sevilla. <i>De viris illustribus</i> . II.
77	[627 – 636 anno]	Isidor de Sevilla. <i>Etymologiae</i> . 8, 5, 54.
78	[651 anno]	Brauli de Saragossa. <i>Epistula ad Fructuosum</i> . Ep. 44.

